

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2009:2

Indhold

Artikler:

- J.P. Skou:* Oprindelse og udvikling af den gamle, lærde slægt Brochmann gennem mere end 150 år. 129
- Mikael Kristian Hansen:* Prinsesse Anna Sophies forlovelse og bryllup. En karakteristik af den europæiske baroks teaterverden 180
- Niels H. Frandsen:* Problemer i grønlandske kirkebøger og mandtalslister. 204

Småstykker:

- Knud Holm:* En falsk Lüttichau. 230
- Hans H. Worsøe:* Kvindelinier 232

Orientering fra bestyrelsen:

- Generalforsamling 2009. 237
- Resultatopgørelse for 2008. 243
- Nyt fra Norden 245

Forsidebillede:

Portræt af dronning Sophie Amalie, iklædt en maskeradedragt.
Se hele billedet på side 188.

Oprindelse og udvikling af den gamle, lærde slægt Brochmann gennem mere end 150 år

Af J.P. Skou

I Danmarkshistorien finder vi to berømte personer, som begge hed Jesper Brochmann. De levede med 100 års mellemrum og var begge teologer. Den ældste Jesper Brochmann blev magister ved pavehoffet i Rom først i 1500-tallet og var derefter kancellisekretær under tre konger. Den yngste Jesper Brochmann tog uddannelse i sprog og teologi ved universiteterne Leiden i Holland og Franeker i Frisland først i 1600-tallet og blev Sjællands biskop 1639-1652. Det har hidtil været antaget, at navnet Brochmann stammer fra den yngre Jesper Brochmanns far Rasmus Sørensen og hans familie, men i artiklen påvises det, at navnet Brochmann stammer fra hans mor Bodil Jacobsdatters slægt, idet hendes far Jacob Truelsens ved sit ægteskab med en datter af Peder Dringelberg og Helle Arildsdatter Hake fører os ind i disse to slægter. Og det kan påvises, at Helle Arildsdatter Hake var halvsøster til den ældre Jesper Brochmann. En del af Rasmus Sørensens efterslægt bringes desuden i artiklen.

Anledningen

Navnet Brochmann er gammelt i Danmark og er efter alt at dømme kommet til landet ad flere omgange. Den slægt Brochmann, som jeg her vil prøve at biografere, er antagelig kommet til Danmark sidst i 1400-tallet og udviklede sig særligt i 1600-tallet. Gennem sidste halvdel af 1700-tallet blev der gjort en del gode forsøg på at biografere dele af den;¹ men uden at man med sikkerhed fandt frem til sammenhængen mellem den ældre og den yngre del af slægten. Omkring år 2000 blev der atter gjort forsøg på at skrive Brochmanns slægtshistorie, uden at det kan siges, at man kom ret meget videre, end man var i 1700-tallet.²

Min interesse for problemstillingerne blev vakt af reaktioner, der kom på udgivelsen af min egen slægtsbog i 1998.³ Det begyndte med, at jeg i 2002 fik en forespørgsel fra Axel Møller Hansen i Albertslund og Bent Jørgensen i Greve, som havde læst min slægtsbog og nu gerne ville vide, om min fjerne forfar Poul Jensen i Dover Sogn, hvor han i 1598/99 havde overtaget gård nr. 4 i Illerup, havde en bror, der hed Morten. Hvis det var tilfældet, hørte jeg nok til slægten Brochmann. På den tid var jeg netop fra genealogen Dan Heidener i Stilling blevet gjort opmærksom

på, at jeg havde overset, at Poul Jensens bror Morten Jensen på Østergård i Hemstok også var min forfar. Derfor blev det nødvendigt for mig at få undersøgt, hvordan det hang sammen.

Tingsvidnerne om Brochmannernes Herkomst

Baggrunden for Møller Hansens og Jørgensens henvendelse var et »Tingsvidne om Brochmanners Herkomst, optaget på Kjøge Byting 20/4 1646«. ⁴ Selv om tingsvidnet viste sig at handle om en arvesag og ikke om slægten Brochmann som sådan, er det alligevel et afgørende dokument i sagen. Tingsvidnets overskrift er antagelig kommet til, da Anders Petersen i 1888 skrev Kjøge Byes Historie. Faktisk er der tale om to tingsvidner. Det første blev fremlagt på Skanderborg Birketing den 10. april 1646. Heri nævnes seks personer, »der til Birketetinget haver vundet efter Recessen; det dennem udi Guds Sandhed fuldt vitterligt er det, afg. Dorette Gunder Bødichers, Poul Jensen i Illerup, afg. Morten Jensen, Niels Sørensen, Dochter Jesper Rasmussen og Borgm. Enevold Rasmussen var alle fuldkommen Søskendebørn, og forne Dorette, Gunder Bødichers, Far var Enevold Sørensen, forne Poul Jensen og afg. Morten Jensens Moder var Kirsten Sørensdatter, Niels Sørensens Moder var Maren Sørensdatter, Dr. Jesper Rasmussen og Borgm. Enevold Rasmussens Fader var Rasmus Sørensen, forrige Borgm., som boede i Kjøge, fire fuldkomne Søskende og var barnefødt i Bougensegaard i Jaungyde i Jernherred [Gjern Herred] i Skanderborg Len«. Tingsvidnet i Køge af 20/4 1646 begynder med, at borgmester Enevold Rasmussen fremstod for retten og vandt med oprakt finger og ed efter loven, »at for nogen tid siden, førend Christen Bager blev syg og fik hans helsot, kom Enevold Rasmussen en dag ind til hannem, og iblandt anden tale sagde til hannem, I ser meget svag ud, om Gud kalder Eder, hvem er da Eders arving? Da sagde han: Det er Enevold Gundersen, om han lever! Er det hannem og vitterligt, at Christen Bagers Moder og Enevold Gundersens Moder var tvende ægte Søstre, og deres Fader hed Enevold Sørensen, som boede i Lienou i Silkeborg Len«. ⁵ I øvrigt er der overordnet overensstemmelse mellem de to tingsvidner.

Ved tingsvidnerne levede ingen af de fire søskende Enevold Sørensen, Rasmus Sørensen, Kirsten Sørensdatter og Maren Sørensdatter fra Bovnsgård ved Javngyde i Gern Herred, men kort fortalt blev Rasmus Sørensen (1537-1599) borgmester i Køge de sidste 12 år af sit liv og Kirsten Sørensdatter (død o. 1612) blev gift med Jens Skytte i Illerup (død o. 1598). ⁶ Det eneste, der vides om Enevold Sørensen, er, at hans datter Dorette var gift med Gunder Bødicher (Bødker), og at de havde sønnen snedker Enevold Gundersen. Han var til stede ved tingsvidnet foruden

Rasmus Sørensens søn Enevold Rasmussen, der var blevet første-borgmester i Køge 16 dage før tingsvidnet og vedblev at være det til sin død den 19. oktober 1653.

Det er bemærkelsesværdigt, at navnet Brochmann ikke står i tingsvidnet, medens der i Anders Petersens sparsomme tekst i *Kjøge Byes Historie* står Rasmus Sørensen Brochmann, selv om det ses, at Petersen i en brevveksling nogle år forinden udtrykte tvivl.⁷

Borgmester Rasmus Sørensen i Køge nævnes ikke sjældent i *Kancelliets Brevbøger*, hvor han skiftevis kaldes Rasmus Sørensen og Rasmus Skriver med henvisninger *vice versa*, så det tilnavn, han havde på Bremerholm, har åbenbart stadig fulgt ham.

Den næste bog om Køges historie udkom i 1932 og bringer et billede af det smukke epitafium i Køge Kirke. Forfatteren skriver dels Rasmus Sørensen, dels Rasmus Sørensen Tolder, hvad han tillige også var.⁸

Rasmus Sørensens epitafium og gravsten i Køge Nicolaj Kirke

For at komme til bunds i sagen begyndte jeg med at undersøge, hvad der fandtes om Rasmus Sørensen i Køge Kirke. Her fandt jeg et meget flot epitafium⁹ og en stor nedslidt gravsten. Sammenlignes det med den gamle litteratur om slægten, er det forbavsende lidt, man har beskæftiget sig med de data, som er at finde her. Derfor gengiver jeg her epitafiets fulde tekst:

HER VD FOR LIGGER BEGRAFVEN ERLIG OC WELACT MAND S. RASMVS SØFRENSEN, WAAR BARNFØD ANO 1537 VDI IYLLAND I BOENS GAARD I GERNE HERRED, WAAR SCHRIFVER PAA BREMERHOLMB I KIØBENHAFN VDI 3 AAR. FOGET VDI NORDFIORD I NORGE 5 AAR. PAA ISLAND 10 AAR. KOM ANO 1569 FØRSTE GANG VDI EGTESCHAF MED KIRSTEN IBSDATER OC LEFVDE MED HENDE PAA 10 AAR. BEGAF SIG SIDEN ANDEN GANG I EGTESCHAF ANO. 1580 MED BODIL IACOBSDATER, LEFVEDE SAMMEN PAA 19 AAR OC AFLEDE THIL HOBE 9 SØNNER OC 2 DØTER, WAAR RAADMAND HER I BYEN 13 AAR, DERNÆST BORGMESTER VDI 12 AAR OC DØDE ANO 1599 DEN 20. IANV.,VDI HANS ALDERS 63 AAR.

BODIL IACOBSDATER HANS HOSTR. WAAR BARNFØED I KIØBENHAFN 1561, SAD VDI HENDES ENKESEDE EFTER HENDES HOSBONDS DØD PAA 7 AAR, BEGAF SIG SAA IGEN VDI EGTESCHAF ANO 1605 MED IFVER CHRISTOPHERSEN, LEFVEDE MED HANNEM PAA FEMTENDE AAR OC DØDE ANO 1619 DEN 30. AVGVS. VDI HENDES ALDERS 59 AAR. EFTER HENDES DØD LEFVEDE

BEMELTE IFVER CHRISTOPHERSEN VDI SIT ENCHESEDE PAA 2
AAR OC DØDE SAA ANO 1620 DEN 22. OCTOB. VDI SIT ALDERS 52
AAR.

GVD GIVE DENNEM ALLE EN --- OPSTANDELSE OC DET ÆVIGE
LIF. AMEN.

På baggrund af de mange positive reaktioner, jeg havde fået på min slægtsbog fra 1998, foreslog forlaget SLÆGTEN, at jeg skrev et tillæg til den (senere i artiklen omtalt som »tillægget«).¹⁰

I figur 1 ses Rasmus Sørensen's epitafium. Det viser Rasmus Sørensen, hans to hustruer, ni sønner og to døtre. Epitafiet er et kunstværk uden portrætlighed hos personerne; men det er værd at overveje, om det derudover fortæller noget. De tre små, knælende hvide skikkelser foran Rasmus Sørensen må være sønner døde som små. Den knælende hvidklædte datter mellem de to hustruer er antagelig også død som barn. Senere kan vi altså højst forvente at finde syv voksne børn.

Teksten på epitafiet er skrevet ad to omgange. Den første del er skrevet, medens Rasmus Sørensen levede og indtil hans død, hvorfor den kan betragtes som en kort selvbiografi. Den anden del er skrevet efter hans hustru Bodil Jacobsdatters død i 1619 og hendes anden mand i 1620. Det er vigtigt at bemærke, at navnet Brochmann ikke forekommer på epitafiet.

På epitafiet står der, at Rasmus Sørensen først var skriver på Bremerholm i 3 år, derefter foged i Nordfjord i Norge i 5 år og i Island i 10 år. Herefter nævnes det, at han var rådmand i 13 år og borgmester i 12 år. Rasmus Sørensen døde den 20. januar 1599, 63 år gammel. Er de nævnte perioder fulgt lige efter hinanden, må han altså være kommet til Bremerholm omkring sit syttende år i 1554. Epitafiet fortæller også, at han blev gift første gang med Kirsten Ibsdatter i 1569 og levede med hende i 10 år. I 1580 blev han gift med Bodil Jacobsdatter, der var født i København i 1561.

Vender vi os mod gravstenen, finder vi en stor kraftig, ret bredsporet mand i kort åbenstående kofte og knæbukser, der er snøret lige over knæene samt en dame i en tung og ret uformelig fodlang kjole. Ovenover står deres initialer klart indhugget i to navneskjolde med RS for Rasmus Sørensen og BID for Bodil Jacobsdatter. Her er der altså heller ikke antydning af navnet Brochmann. Mellem de to skjolde er der indhugget en hane med kam og busket hale. Teksten ved foden af gravstenen er meget nedslidt, men det kan dog ses, at hans navn er stavet »Rasmvs Sefrensøn«, og at der heller ikke her er nogen antydning af navnet Brochmann.

Fig. 1. Rasmus Sørensen og Bodil Jacobsdatters epitafium i St. Nicolaj Kirke i Køge. Foto: Elmer Madsen/Sjællandske Medier, 2003.

Fig. 2. Udsnit af Rasmus Sørensen og Bodil Jacobsdatters gravsten i St. Nicolaj Kirke i Køge. Her ses to våbenskjolde med de afdødes navnetræk og resten af deres bomærker.

I værket *Danmarks Kirker* under St. Nicolaj Kirke i Køge nævnes gravstenen også, men der skriver man, at initialerne er RS og BIB, hvilket klart er en fejl (se figur 2).¹¹

Rasmus Sørensens opvækst og skolegang

På epitafiet nævner Rasmus Sørensen, at han er født på »Boens Gaard i Gerne Herred«. Ser vi nærmere efter, hed den Bovnsgaard og lå ved Javngyde i Tulstrup Sogn i Gern Herred. I Skanderborg Lens regnskaber fra 1573 kaldes den »Boffuensgaardt«, og i Trap: Danmark¹² nævnes den som en enligt liggende gård ved Javngyde. Den har således været en »Enestegård«, som professor Erik Arup kalder enligt liggende gårde uden for landsbyerne.¹³ Den slags gårde var gerne noget større end andre fæstegårde og findes nu ofte som stednavne i Topografisk Atlas,¹⁴ sådan som det netop er tilfældet med Bovns. Stedet kendes altså stadig, men gårdens relative størrelse dengang kan vi ikke vide noget om.

I 1553/54 pålagde Christian III Øm Klosters abbed Peder Sørensen at udfærdige en jordebog med hjælp af sin efterfølger Jens Simonsen over klosterets besiddelser af bøndergods. Det blev til i alt 242 ejendomme i Østjylland, som gennem tiden på forskellig måde var kommet i klosterets besiddelse. Her står Bovns (Buons) på en side for sig under Tulstrup Sogn med fæsteren »Sørn Mickelssøn«. Rasmus Sørensen har på den tid været 17 år, så der kunne udmærket være tale om hans far, men det kan

der ikke føres endeligt bevis for. I den forløbne tid kan der jo have været mere end én fæster, der hed Søren.

Af jordebogen fra 1554 kan vi se, at Bovnsgård stort set har været af samme størrelse og generelt betalte de samme afgifter som de øvrige gårde på egnen. Det var 1 pd. roo (rug), 1 pd. big (byg), 1 fj. smør (en fjerdedel tønde), høns, gæs, lam, lymstin (limsten), vedt (ved), jegrij (jærgergæsteri), degenkorn (afgift af det tærskede korn til degnen) og brendsuyt (brændsvin, hvilket vil sige brændemærkede svin på olden). Den originale side fra jordebogen gengives her som figur 3.¹⁵

Degnekornet var ikke en generel afgift, som lå på alle gårdene, så måske var det netop det, der gjorde en forskel. Man kunne forestille sig, at det nævnte degnekorn blev betalt til klosteret, fordi fæsteren Søren Mikelsen havde børn gående i klosterskolen.

Peder Sørensen, der var abbed på Øm Kloster fra o. 1525/27 til sin død i 1554, tog denne opgave meget alvorlig, og den bevarede bogliste, som han nedskrev kort før sin død, indeholdt 150 bind i hans eget bibliotek og 230 bind i fællesbiblioteket. En stor del af bøgerne var håndskrevne, men mange var trykte, deriblandt førsteudgaven af Saxos Danmarkshistorie *Gesta Danorum* udgivet i Paris 1514 af Christiern Pedersen.¹⁶ Des-

Søren
Egen miedpoggen
1 pd roo
1 pd byg
1 fj smør
høns
gæs
lam
lymstin
vedt
jegrij
degenkorn
brendsuyt

Fig. 3. Indførel i Øm Klosters jordebog 1554, der viser afgifterne for Søren Mikelsen på fæstegården Bovns. Gengivet fra Rigsarkivets film S 678.

uden kan vi se, at der var store mængder af protestantisk litteratur til rådighed for de studerende. Den fandtes især i Peder Sørensen's eget bibliotek. På den baggrund og på grund af hans besøg af Christian III har man gisnet om, at han var på vej til at konvertere.

I 1541 pålagde Christian III Øm Kloster, at det »gratis skulle holde studerende og sørge godt for deres underhold med mad, drikke, klæder og bøger, og Peder Sørensen gjorde klosterscholen til et center for uddannelse«. ¹⁷ Det må på den baggrund antages, at Rasmus Sørensen her har fået en uddannelse, der kunne kvalificere ham til skriver på Bremerholm. Her var han i følge epitafiet ansat i årene 1554 til 1557, hvilket vil sige, at Rasmus Sørensen har forladt Øm Kloster skole omkring ved abbed Peder Sørensen's død. Derimod vides der intet om, hvordan Rasmus Sørensen i 1554 er kommet videre og er blevet skriver på Bremerholm, men det kan ikke være urimeligt at antage, at det har haft noget med hans uddannelse at gøre.

I 1546 klagede abbed Peder Sørensen i øvrigt over, at ærkedegnen i Århus, Jesper Brochmann havde ladet en bygning opføre og ladet nogle bønder bruge noget jord, som tilhørte klosteret. Det kom der en sag ud af, som blev pådømt den 12. marts 1546 under Kong Christian III's tilstedeværelse, og ærkedegnen tabte sagen. ¹⁸

Rasmus Sørensen's karriere

Ved at følge Rasmus Sørensen's egne tidsangivelser på epitafiet, skal han som nævnt være blevet skriver på Bremerholm omkring 1554 og været der i tre år. I Københavns Historie fra 1889 har Hans Daniel Lind skrevet om skriverskriverne på Bremerholm, hvoraf der var flere slags, bl.a. materialskrivere: »Materialskriver-Embedet er vist nok det ældste Skriverembede på Holmen og omfattede flere af Forvaltningens Grene, saasom Rets- og Kommandosager. Regnskaber kunne paavises i det mindste fra 1581, men længe før fandtes der en »Skriver paa Holmen«; saaledes var Rasmus Sørensen, Faderen til Sjællands Biskop Jesper Brochmand, midt i det 16de Aarhundrede i 3-4 Aar Skriver paa Bremerholm«. ¹⁹

Derefter skal Rasmus Sørensen have været foged i Nordfjord i Vestnorge i 5 år (ca. 1557-1562). Et sådant job har den 20-årige Rasmus Sørensen antagelig ikke taget initiativ til på egen hånd. Nogen må have skubbet på, men hvem det var, kan der kun gisnes om, og mit gæt bliver da, at det kan have været befalingsmanden Otto Stigsen Hvide, som netop på den tid tjente som chef (havneadmiral) på Bremerholm i 1560-1563. I 1556 havde han fået tildelt Nordfjords Len i Norge uden afgift, mod at han skulle tjene selvtredie ²⁰ til lands og vands. Videre fik han livsbrev på samme len den 9. januar 1563, men han skulle dog blive bo-

ende i København og lade sig bruge i kongens tjeneste hos dennes skibe.

Det var samme periode, Rasmus Sørensen var foged i dette len, hvorfor det ikke kan være usandsynligt, at han var blandt de folk, Otto Stigsen må have sendt til Norge for at gøre det praktiske arbejde.²¹

Efter opholdet i Norge var Rasmus Sørensen ifølge epitafiet i Island i 10 år (ca. 1562-1572). På den tid udkæmpede Danmark og Sverige 1563-1570 syvårskrigen, som gav ganske særlige behov. I samme periode var den magtfulde Christopher Valkendorf²² først lensmand i Norge og derefter i Island 1569-1571 for at sikre, at kongen og hans regering kunne kontrollere de købmænd, der handlede i denne fjerne del af riget.²³ Desværre har det ikke været muligt at finde oplysninger om, hvad Rasmus Sørensen beskæftigede sig med i Island, men jeg antager, at han handlede med det, der var at handle med deroppe. Måske har Rasmus Sørensen været foged deroppe, som han var det i Norge. I litteraturen nævnes især svovl og tran, samt at handlen foregik under Christopher Valkendorfs kontrol. Vi skal senere se, at Rasmus Sørensen og Christopher Valkendorf har kendt hinanden.

Da Rasmus Sørensen ifølge epitafiet indgik ægteskab med sin første kone Kirsten Ibsdatter i 1569, må han være blevet gift, medens han var i Island, men måske var han der ikke uafbrudt i de 10 år.

Herefter er vi nået frem til 1572/74, netop på det tidspunkt, hvor Rasmus Sørensen blev rådmand i Køge. Herom skrev Giessing i 1781, »at Rasmus Brochmann slet hen nævnes Rasmus Sørensen og i 1573 rangerer som den sidste blandt 6 rådmænd i Køge, foruden 2 Borgmestre og en Byfoged«. ²⁴ Som så mange andre kendte Giessing ikke den rette sammenhæng om navnet.

Det synes at være et ordentligt spring, den nu 35-årige Rasmus Sørensen tog, hvorfor det må være rimeligt at spørge, hvordan man blev rådmand og borgmester på den tid? I følge professor Erik Arup gjaldt Frederik I's forordning af 1526 stadig. Heri står der, at de større byer havde 12 rådmænd og de mindre byer 6, endvidere at byrådet supplerede sig selv, men kun købmænd og anselige borgere som fx bryggere og guldsmede kunne blive rådmænd; derimod ikke håndværkere.²⁵ Byerne valgte selv borgmestrene, men det var sædvane, at man søgte kongens stadfæstelse af valget.

Hustruen Bodil Jacobsdatters far

Indtil dette tidspunkt i Rasmus Sørensens liv havde jeg ikke fundet navnet Brochmann knyttet til ham. I 1580, allerede året efter Kirsten Ibsdatters død, giftede den 43-årige rådmand Rasmus Sørensen i Køge sig med den 19-årige Bodil Jacobsdatter fra København. Det kunne måske være

her, man skulle finde navnet. I værket *Københavns Ejendomme 1377-1728* fandt jeg frem til, at Rasmus Sørensen Brochmann, borgmester i Køge, den 29. september 1587 solgte sin kones arv, nemlig gården matr. 51, overtaget af Jacob Truelsen på sin hustrus vegne. Den blev solgt for 365½ sldlr. 1 mk. 6 sk. til Jacob Johansen Skipper, der var gift med hans kones søster Dorete Jacobsdatter, som ejede halvdelen af gården.²⁶

Alligevel var gåden om navnet Brochmann ikke løst, for det her var jo ikke en original kilde, men forfatteren K.U. Ramsing havde anført en reference, og den viste, at handlen først blev tinglæst på Københavns Byting den 19. februar 1593 af 12 dannemænd og med skriftlig fuldmagt fra borgmester Rasmus Sørensen i Køge.²⁷ I dette dokument findes der ingen antydning af navnet Brochmann, og konklusionen bliver, at Ramsing har tilføjet det for egen regning, fordi han i forvejen havde kendskab til slægten. Ramsing havde faktisk allerede brugt navnet Rasmus Sørensen Brochmann i en artikel fra 1929/30 under omtalen af en gårds 550-årige historie.²⁸

Det fremgår i øvrigt af dokumentet, at Christopher Valkendorf i tiden mellem salget og tinglæsningen af arven købte et areal af Rasmus Sørensen til »Vedhammer«,²⁹ hvilket som nævnt støtter min antagelse af, at Christopher Valkendorf og Rasmus Sørensen har kendt hinanden siden tiden i Island.

Hvis vi følger gården matr. 51 længere tilbage i tiden, får vi oplysninger om Bodil Jacobsdatters slægt. Ud fra Ramsings værk om de københavnske ejendomme ses, at der den 10. maj 1566 var mageskifte mellem Peder Dringelbergs arvinger, hvorved sønnen Henrich Dringelberg fik en gård i Malmø, og svigersønnen Jacob Truelsen på sin hustrus vegne fik gårdene matr. 25, 26, 27 og 51 i København. En af gårdene, matr. 51, er den samme som Rasmus Sørensen i 1587 solgte på sin kone Bodil Jacobsdatters vegne. Navnet på Jacob Truelsens hustru nævnes i øvrigt ikke, og der står i den forbindelse heller intet om Peder Dringelbergs kone, som hed Helle Arildsdatter Hake. Vi kommer til dem igen senere.

Rasmus Sørensens og Bodil Jacobsdatters børn

Da Rasmus Sørensen døde den 20. januar 1599, 63 år gammel, var Bodil Jacobsdatter 38 år. Det vil sige, at hun ved Rasmus Sørensens død var yngre, end han havde været ved deres bryllup i 1580. I de forløbne år havde hun født 11 børn. Derefter fortæller epitafiet, at hun i 1605 blev gift med Iver Christophersen og levede med ham til sin død den 30. august 1619 i sit alders 59 år, medens han levede som enkemand til sin død den 22. oktober 1620 i sit alders 52 år. Egentlig hed han Iver Christophersen Schøller og havde været slotsskriver hos Arild Huitfeldt på

Dragsholm, men derefter handelsmand i Køge. Han var søn af stamfaren til adelsslægten Schøller, Christopher Schøller (1534-1594), som var slotsskriver på Riberhus. Der er ingen antydning af, at den barnløse handelsmand I.C. Schøller selv var adelig, og han fik ikke børn med Bodil Jacobsdatter. Som nævnt kan vi efter Rasmus Sørensen forvente at finde de syv børn, der nåede voksenalderen, og det er deres historie, der fortælles i det følgende, mens Bodil Jacobsdatters aner behandles i sidste halvdel af artiklen.

1. Søren Rasmussen (1583-1634)

Helt efter traditionen fik Rasmus Sørensens første søn navnet Søren efter sin farfar. Han rejste tidligt til Norge, hvor han var foged flere steder. Vi møder ham første gang, da han i 1609 var foged i Sønderhordland³⁰ og sidste gang i Bergen i 1634, hvor det nævnes, at han døde i august, medens hans hustru Barbara Karlsdatter stadig levede.³¹

De havde to døtre. Den ældste datter, Bodil Sørensdatter Brochmann, blev gift med rådmand Thage Lambertsen Balchenburg i Bergen,³² som var søn af præsten Lambert Tønnesen Balchenburg i Sundalen og Anna Christensdatter Lund. Thage var, som vi nedenfor skal se, bror til den Sille Lambertsdatter Balchenburg, der voksede op hos biskop Jesper Rasmussen Brochmann.

Sørens og Barbaras yngste datter Anne Sørensdatter (10/10 1617-27/11 1682) rejste efter farens død til Danmark, hvor hun i 1637 i Vor Frue Kirke i København af sin farbror Jesper Rasmussen Brochmann blev viet til Gudmand Svendsen (6/6 1606-7/7 1661), som i 1636 var blevet sognepræst i Jørlunde efter at have været kapellan i Gladsakse. De tog navnet Brochmann, ligesom deres efterkommere også førte navnet Brochmann.

Foruden døtrene havde Søren og Barbara sønnerne Rasmus Sørensen og Lars Sørensen, som kun kendes, fordi de stod faddere ved en barndåb hos deres søster og svoger Anne Sørensdatter Brochmann og Gudmand Svendsen i Jørlunde i foråret 1655. Den gang boede Rasmus Sørensen i Malmø og Lars Sørensen i Køge. Gudmand Svendsen og Anne Sørensdatter Brochmanns fik otte børn, hvoraf fire døde indenfor en måned i 1654; antagelig alle af pesten, som hærgede det år. Kirkebogen viser, at familien i København var meget flinke til at møde op ved barndåb, og det fortæller, at der var et tæt sammenhold i familien. Carstenen nævner i *Hjørlande Sogns Historie*³³ alle børnene i rækkefølge sammen med deres faddere. Arne Sundbo har undersøgt antallet af døde på egen og fundet, at der i Jørlunde sogn i 1654 døde 118 personer, medens det normale var en lille halv snes døde pr. år.

Sønnen Christian Brochmann Gudmandsen fødtes i 1640, to år efter at Annes farbror Jesper Brochmann og hans hustru mistede deres 23-årige søn af samme navn. Christian Brochmann Gudmandsen blev student fra Frederiksborg Skole i 1660, og efter endt uddannelse var han i 1669 hører i Maribo og Slangerup. Den 3. juni 1671 blev han sognepræst i Udesundby og Oppesundby i Strø Herred ved at gifte sig med forgængerens enke. Efter hendes død i 1678 ægtede han den 2. januar 1679 Mette Danielsdatter Mandix, med hvem han fik børnene Birgitte Cathrine, Sten Daniel, og Elisabeth Rebecca, som alle førte navnet Brochmann. Birgitte Cathrine blev i 1695 gift med farens kapellan Laurids Pedersen Jordhøj fra Jordhøjgård ved Slangerup, som fik præsteembedet efter Christian Brochmann Gudmandsens død den 27. marts 1705.³⁴

Biskop Jesper Rasmussen Brochmann døde den 19. april 1652. Han blev straks opkaldt, idet Anne Sørensdatter Brochmann den 29. november 1652 fødte en søn Jesper. Sørgeligt nok døde han af pest to år gammel den 15. november 1654. Blandt fadderne ved hans dåb stod Jacob Jørgensen Brochmann, som må høre til familien og sandsynligvis er søn af Jørgen Rasmussen Brochmann, der som 21-årig i 1613 studerede ved universitetet i Leiden.

I foråret 1655 fødte Anne endnu et barn; nemlig datteren Lizbet, som voksede op og blev gift med Poul Glasbach.

Efter Gudmand Svendsens død i 1661 giftede Anne Sørensdatter Brochmann sig med efterfølgeren i præsteembedet Sigvard Andersen Bilde (1632-1681), som hun også overlevede.³⁵ Kort før sin død gav Anne salig Gudmand Svendsens, Lizbet Gudmandsdatter og Poul Glasbach en stor lysekrone til zirat i Jørlunde Kirke til erindring om familien. Hun døde 65 år gammel 27. november 1682 og blev begravet i kirken.³⁶

I 1878 skrev E. Carstensen *Hjørnlunde Sogns Historie*, hvori han frit tilskriver Søren Rasmussen, som rejste til Norge, tilnavnet Brochmann.³⁷ Der har været rejst tvivl om rigtigheden heraf, hvorfor C.F. Bricka undersøgte sagen og kom til det resultat, at Søren Rasmussen ikke brugte tilnavnet.³⁸ Det rejser spørgsmålet, om børnene fik navnet Brochmann hver for sig i dåben, eller om nogle af dem valgte at bruge det senere, fx efter farens død. I andre slægter findes der ofte eksempler på, at ikke alle brugte slægtens familienavn, så årsagen lader sig ikke afgøre med sikkerhed.

2. Jesper Rasmussen Brochmann (5/8 1585-19/4 1652)

I første udgave af Dansk biografisk Leksikon skriver S. M. Gjellerup om Jesper Brochmann: »Han udgik fra en gammel jysk Slægt, som i det 16. Aarhundrede havde sin Hjemstavn i Skanderborg-Silkeborg Egnen, og

som – uvist af hvilken Grund – har taget Navn efter en ældre, indvandret tysk Slægt«. ³⁹ Det er rent gætværk hentet fra 1700-tals litteraturen.

I Wormernes stambog står Jesper Rasmussen Brochmann som den førstefødte, antagelig fordi kompilatorerne ikke har kendt til Søren Rasmussen, som rejste til Norge. I stambogen står der ordret: »Jesper Rasmussen Brochmann var fød udi Køge der mand skref Aar efter Guds byrd 1585 den 5 Augusti af ærlige og gudfrygtige for ... hans Fader var den erlige, velagte og forstandige Mand, Rasmus Søfrensen forstum Borgmester sammesteds, hans Moder dend erlige, dydige og gudfrygtige Dannequinde Bodil Jacobsdatter, hvilken alleneste ved den hellige Daab strax lod hannem ofre til Gud«. ⁴⁰ Deraf forstår jeg, at han i dåben skal have fået tilnavnet Brochmann, hvilket også er nævnt af Arild Huitfeldt (1546-1609), der i 1565 arvede Herlufsholm, hvor han oprettede en skole. ⁴¹ Sine sidste år boede Arild Huitfeldt på Herlufsholm, hvor han døde i 1609. Der kan ikke herske tvivl om, at Arild Huitfeldt kendte borgmesterfamilien i Køge, hvor Rasmus Sørensens enke nu var gift med hans tidligere slotsskriver, Iver Schøller.

Borgmester Rasmus Sørensens søn Jesper Rasmussen Brochmann kom i Køge Latinskole som femårig, og blev fra 1598 elev på Herlufsholm – altså medens faren endnu levede. Og allerede i 1601 blev han hører på skolen, da hans mor skaffede ham økonomisk mulighed for at studere i udlandet. ⁴² Ved immatrikulationen på Leiden Universitet står der: »1604 Aug. 12. Casparus Erasmus Danus 18, theol. stud.« Her nævnes altså ikke navnet Brochmann, men udgiveren arkivar C.F. Bricka, har i en fodnote anført, at der er tale om biskop Jesper Rasmussen Brochmann. Det var altså meningen, at Jesper Brochmann skulle studere teologi, men alt tyder dog på, at han i høj grad også studerede græsk og filosofi både i Leiden og Franeker fra 1604 til 1608. ⁴³

I Wormernes Stambog står der, at skoleherren Arild Huitfeldt i 1608 kaldte ham til rektor på Herlufsholm: »Blev saa anno 1608 af Erlig og Velbyrdige Greve Arild Huitfeldt til Odersberg Fordum Danmarks Riges Raad og Kansler, Kongl. Mayest. Mand paa Dragsholm Slott og Skole Herre ofver den Adelige fri Skole Herlufsholm ved Skrivelse hjemfødret [hjemkaldt] at være Rektor sammesteds«. Inden han overtog denne post, disputerede han for magistergraden. Rektoratet varede ikke længe, for allerede i 1610 udnævntes han til professor i pædagogik ved universitetet, i 1613 blev han professor i græsk, og to år senere blev han forfremmet til professor i teologi, samtidig med, at han blev kreeret dr. theol.

Den 24. juni 1611 blev Jesper Rasmussen Brochmann viet til Sille Tønnesdatter Balchenburg (10/11 1581-19/7 1661) hos kansler Christian Friis til Borreby og fru Mette Hardenberg i deres hus i København, hvor

hun havde været i Fru Mettes tjeneste i 13 år. De fik tvillingerne Rasmus og Bodil, der døde som små, og i 1615 sønnen Christian, som den 30/9 1636 påbegyndte studiet i filosofi ved Leiden Universitet. På en rejse til London i 1638 døde han kun 23 år gammel. Denne søn er antagelig opkaldt efter kansler Christian Friis som en hyldest til denne.

I 1617 måtte Jesper Brochmann afbryde sit universitetsarbejde, fordi kongen udnævnte ham til lærer for tronfølgeren prins Christian, og Jesper Brochmann opholdt sig i den forbindelse på Kronborg. Samtidig var han dog i 1620 med til at udfærdige en ny fundats for universitetet til erstatning for den, der blev udformet i 1539 lige efter reformationen. Han tog tillige del i religiøse disputer. I 1614, medens han var dekan for det filosofiske fakultet, begyndte de dogmatiske retsforfølgelser, som tilintetgjorde den kryptocalvinske bevægelse og banede vejen for den lutherske enevælde i den danske kirke – godt støttet af Christian IV, der var ortodoks lutheraner om en hals. Ud over akademiske lærebøger og andagtsbøger skrev Jesper Brochmann i 1633 sit hovedværk i dogmatik *Universae Theologiae Systema* i to kvartbind, der vandt stor anseelse i den lutherske kirke og hurtigt optrykkes i udlandet. Senere udgav han et udtog af værket, som blev den dogmatiske håndbog, som alle teologer i de følgende 100 år lærte teologi ud fra. I 1635-1638 samlede Jesper

Fig. 4. Biskop Jesper Brochmann, kobberstik af Simon de Pas, 1632.

Brochmann en række prædikener i en huspostil, som herefter blev brugt overalt i kongeriget de næste par hundrede år.

Jesper Brochmann var ofte aktiv i polemiske diskussioner med andre religiøse retninger. Eksempelvis da Christian IV's svoger, markgrev Christian af Brandenburg gik over til katolicismen, og da jesuitterne i Wien forsvarede ham, fandt kongen det så alvorligt, at han befalede Brochmann at forfatte et modskrift, og det gjorde han selvfølgelig på både græsk og latin. Polemikken blev lang og omfattende og til tider ond, blandt andet fordi jesuitterne ikke ville lade Brochmann få det sidste ord.

I 1639 blev Jesper Rasmussen Brochmann udnævnt til Sjællands biskop Herved fik han betydelig indflydelse på ordningen af gudstjenesten, så den jævne mand fik mere ud af den. Samtidig førte han nidkært opsyn med sine præsters embedsførelse og påbød dem i 1641 at indføre brugen af kirkebøger, der skulle indeholde dåb, vielse og begravelse. Da Jesper Brochmann havde et nært forhold til Christian IV, kan man godt tro, at han har påvirket kongen, der i maj 1645 udsendte en forordning om brug af kirkebøger over hele landet.

Ved Christian IV's begravelse i 1648 holdt Jesper Brochmann en lang mindetale på latin, hvorefter hofprædikant Laurids Jacobsen Hinds-holm holdt den danske ligprædiken.

Biskop Jesper Brochmann døde påskemandag den 19. april 1652, og det nævnes i *Wormernes Stambog*, at hans bror borgmester Enevold Rasmussen Brochmann i Køge og dennes søn professor Hans Enevoldsen Brochmann var tilstede ved hans dødsleje. Jesper Brochmann blev begravet i familiens gravsted i koret ved alteret i Vor Frue Kirke, som biskoppen havde fået skøde på den 3. august 1636. Herom fortælles der videre, at Jesper Brochmanns grav lå ved den søndre side af alteret ved klokkerens stol under en brun sten med et smukt epitafium ovenover. Her blev også biskoppens hustru begravet den 30. juli 1661 såvel som deres søn Christian, der døde i London den 8. September 1638.⁴⁴

Lige ved siden af det gravsted, biskop Jesper Brochmann fik skøde på i 1636, lå ved samme gravs hvælving op til pillen kancellisekretær Jesper Brochmanns hvide gravsten med »hans derpå udhugne Corpus«. ⁴⁵ De to berømte mænd lå altså begravet side om side. Biskoppen under en stor kostbar blå sten med messing overalt.⁴⁶

Biskop Jesper Brochmann og hans hustru gav deres store formue til velgørende formål, sådan som det ses hos Hans de Hofman⁴⁷ og ikke mindst hos Giessing, der også har en liste over slægtens trykte skrifter. I en artikel fra 1752 fortæller Danske Magazin, »at her i de senere Tider har været en heel vidtløftig og tillige lærd Slægt af det Brochmanske

Stamme-Navn, som af vor udødelige Biskop Doct. Jesper Brochman har sin ypperste Glands, det maae være endog den ringeste i Landet bekiendt, og at samme har været af den gamle Brochmans Slægtskab, slutter man ikke saa meget af Navnet eller Tilnavnet, som deraf, at de nyere Brochmänner skal have tilegnet sig ved Arve-Ret hans Begravelse i Vor Frue Kirke: Men paa hvad Maade disse har været hannem beslegtet, er endnu intetsteds forekommet [...] altsaa maae Forvantskabet være paa *Quinde-Linien*«. ⁴⁸

I figur 4 er gengivet et stik af Jesper Brochmann fra 1632. Det er udført af den nederlandske kobberstikker Simon de Pas, som Christian IV havde skaffet til Danmark.

3. Jacob Rasmussen Brochmann (o. 1588-1621)

Jacob Rasmussen Brochmann kom på Herlufsholm i 1609, medens hans bror Jesper Rasmussen Brochmann var rektor. Han blev magister i 1617, og samme år blev han rektor på Herlufsholm indtil 1621, da han blev kaldet til professor i pædagogik ved Københavns Universitet. Samme år døde han i Meissen på tilbagereisen fra Carlsbad, hvor han havde været for sin sundheds skyld. ⁴⁹ Læseren vil senere erfare, at Jacob Rasmussen Brochmann blev født et par år efter sin morfar Jacob Truelsens død.

4. Gjertrud Rasmusdatter Brochmann (død 29/11 1653)

Når man ser på Rasmus Sørensens epitafium i Køge Kirke, synes det klart, at kun én datter kan forventes at være opvokset. I Skørping Kirkes kor er der ophængt et maleri, som forestiller hr. Gisbert og Gjertrud Brochmann samt deres søn og tvende døtre, den ene ældre, den anden yngre end sønnen. Foran ligger tre hvide puder med 12 små døde børn i svøb. De to har været dødfødte, og de 10 er døde som spæde. I nordre side af altergulvet findes en tavle, som også fortæller, at han var far til 15 børn, hvoraf 2 som nævnt var dødfødte, 10 var døde, medens de lå i svøb, hvorimod de tre, som er med på maleriet, nåede en noget højere alder. Det er alt, hvad der findes om dem i kirken.

Gisbert Tønnesen Balchenburg var kortvarig kapellan ved Vor Frue Kirke i Aalborg og herefter sognepræst i Skørping og Fræer 1602-1646. Efter provst Jens Andersens død i 1640 blev han tillige provst i Hellum Herred.

Straks efter, Gisbert Tønnesen Balchenburg var blevet præst, opstod der en trætte om en halv tønne smør af Egholm Slots enge, som han mente at have krav på, ligesom hans fire forgængere havde haft, og den vel oplyste sag kom til at vare mere end tyve år. I 1603 indstævnedes Gisbert Tønnesen Niels Movritsøn for Hellum Herredsting for at få afgjort

retten til den halve tønne smør årligt, som Skørping Præstegård i mange år havde haft. Niels Movritsøn var ikke til sinds at møde op, »efterdi jeg ikke for min Alderdom og Skrøbeligheds Skyld gider vandre til Tinge«. Niels Movritsøn skrev i stedet for et brev om, hvad han vidste: »For 28 år siden havde han haft et mageskifte med salig Kong Frederik [II], som for noget af hans arvegods gav Niels Movritsøn gården Skindbjerg ved Tustrup, hvor han nu boede, men samtidig begærede Hans Nåde, at der skulle betales en halv tønne smør til Skørping Præstegård af Egholm Slots enge⁵⁰ for at holde prædiken hver fredag, sådan som det fra gammel tid var sket til salig ihukommelse af Dronning Margrethe efter hendes Brevs Lydelse, som i Præstegaarden fandtes«. Den 11. oktober 1603 kom sagen for Hellum Herredsting, men blev ikke afgjort og løb videre.⁵¹

Den 10. januar 1620 viste Gisbert Tønnesen dokumenterne i sagen til sekretær Niels Friis ved Skanderborg Slot og sin svoger professor Jesper Rasmussen Brochmann for at få dem til at være behjælpelige med sagen, så han kunne få en klaring på den og Hans Majestæts konfirmation af retten til den halve tønne smør. »Og det er efter Jesper Brochmanns Af-skrifter, de foregaaende Breve ere trykte«. Sagen slutter sådan: »...med dette vort aabne Brev nu fuldbyrde og stadfæste udi alle sine Ord og Artikler ved Magt at blive, saa at Hr. Gisbert Balchenburg og hans Efterkommere Sognepræster udi Skørping og Fræer Sogne maa ligesom tilforn aarlig lade anamme samme halve Tønne Smørskyld og den have, nyde, bruge og beholde for hver Mands Tiltale ubehindret i alle Maader, dog saa, at derfor herefter hver Fredag holdes sædvanlig Prædiken der i Sognet, som hidindtil af Arildstid altid har været brugeligt. Thi forbyde vi o. s. v. Hafniæ den 26de Octobris Anno 1623.«

Gisbert Tønnesen Balchenburg døde den 14. november 1646 og Gjertrud Rasmusdatter Brochmann den 29. november 1653.

Relationerne mellem slægterne Brochmann og Balchenburg

Købmand og rådmand i Aalborg Tønnes (Anton) Balchenburg (født o. 1560 og død o. 1601) var gift med Anne Hansdatter, som var datter af Hans Lambertsen (født o. 1515/1520) i Aalborg, der fra o. 1544 var oksehandler gennem 34 år og senere sildesalter og borgmester 1579 og 1588.

De havde børnene: 1. Gisbert Tønnesen Balchenburg (død 14/11 1646), der var præst i Skørping og Fræer og senere også provst i Hellum Herred i Viborg Stift. Han var gift med Gjertrud Rasmusdatter Brochmann (død 29/11 1653), som omtalt ovenfor. 2. Sille Tønnesdatter Balchenburg (10/11 1581-19/7 1661), som den 24. juni 1611 blev gift med Jesper Rasmussen Brochmann (5/8 1585-19/4 1652), og 3. Lambert Tøn-

nesen Balchenburg (1586-1650), som blev sognepræst i Sundalen i Norge.⁵²

Lambert latiniserede sit patronymikon til Antonii, der er genitiv af Antonius, og som altså på dansk er blevet til Tønnes. Han var som nævnt gift med Anna Christensdatter Lund, og de havde børnene Thage, Jesper, Sille, Else og Anne Marie. Rådmand Thage Lambertsen Balchenburg blev gift med Bodil Sørensdatte Brochmann, som vi så det ovenfor. Jesper Lambertsen Balchenburg (1632-1680) blev proprietær i Gjul i Norge og i 1664 gift med Dorte Henriksdatter Rytter, datter af den rige Henrik Mogensen Rytter. Sille Lambertsdatter Balchenburg (født o. 1622) voksede op hos biskop Jesper Rasmussen Brochmann og hans hustru, hvis niece hun jo var, og både hun og hendes søskende blev indsat som arvinger efter dem. Sille Lambertsdatter Balchenburg blev gift med præsten i Kirke-Helsingø og senere provst i Løve Herred Peder Jacobsen Worm,⁵³ med hvem hun fik fire børn, indtil han døde i 1668, nemlig Lambert der blev født i 1653 og student fra Roskilde Skole i 1673, Sille Marie født 1662, Mette 1667 og endelig Drude, der blev født i 1669 efter farens død. Samme år, den 21. juli 1669, blev Sille gift i Slingerup Kirke med den unge Thomas Kingo (1634-1703) – den senere så kendte digter og biskop i Odense – men hun døde allerede den 14. juni året efter.⁵⁴

5. Enevold Rasmussen Brochmann (23/2 1593-19/10 1653)

Enevold Rasmussen Brochmann blev rådmand i Køge i 1617, borgmester i 1622 og fra 4. juni 1646 til sin død bestandig 1. borgmester. Hans bømærke ses i figur 5. I 1615 blev han gift med Margrethe Rasmusdatter (23/5 1598-30/6 1648), der var datter af købmand Rasmus Pedersen (1571-1/2 1630) og Barbara Friisdatter (5/4 1578-27/1 1633) i Køge. Svi-germorens forældre var rådmand i Odense Hans Friis og Else Olufsdatter, som var datter af rådmand Oluf Bager sammesteds.⁵⁵

Margrethe Rasmusdatters aner og søskende

Margrethes farfar, borgmester Peder Pedersen (12/4 1517-16/3 1593) var tillige en rig købmand og handelsmand i Køge. Han var gift to gange og havde 17 børn, som det fremgår af hans epitafium i Køge Kirke. Hans første hustru, Bodil Sigersdatter (død 1560) var datter af Siger Lavritsen i Køge. Derefter blev han gift med Alhed Povelsdatter.

Peder Pedersen selv var borgmester 1574-1588 og således borgmester Rasmus Sørensens nærmeste forgænger. Kongen havde udnævnt ham i et åbent brev til borgerne, hvor han bad dem være ham lydige. Kongen kalder ham i den anledning Peder Kræmmer.⁵⁶

I 1584 fik Alhed Povelsdatter bevilliget en slags »enkepension« direkte

af kongen, idet denne meddelte, at i betragtning af Køge-borgmesteren Peder Pedersens »tro Tjeneste mod Riget og Byen« ville hans hustru Alhed Povelsdatter være fritaget for »Skat, Hold, Vagt og al anden kongelig og borgerlig Tyngde,« hvis hun blev enke.⁵⁷ Hun sad i enkestand fra 1593 til sin død den 28. august 1601.

Peder Pedersen fik endnu to breve fra kancelliet. Det ene var et gavebrev, hvori han får den gamle bygrav op til byvolden, som han må gøre sig nyttig til fiskevand eller på anden måde.⁵⁸ I det andet samtykker han som nærmeste arving i, at hans svoger borgmester Frandtz Lauritzen

Fig. 5. Bomærker tilhørende slægten. Til venstre to af korstypen. Nr. 35 borgmester Peder Pedersens og nr. 37 borgmester Rasmus Sørensens. Til højre to varianter af ulvesakstypen. Nr. 59 købmand Rasmus Pedersens og nr. 68 borgmester Enevold Rasmussen Brochmanns. I midten er nr. 37 gengivet fra Rasmus Sørensens epitafiums venstre postament. Under Bodil Jacobsdatters initialer B I D ses et kristusmonogram.

(død 1587) i Helsingør og hustru Bendte Povlsdatter (død 1603) med velberåd hu tilskøder kronen deres gård i Helsingør.⁵⁹ Frandtz Lauritzen havde Dragsholm i forlening 1565-1578,⁶⁰ og i 1579 blev han borgmester. I forbindelse med Dragsholm havde Frandtz Lauritzen den særlige opgave at være fangevogter for Jarlen af Bothwell,⁶¹ hvilket skulle foregå helt ubemærket for at undgå politiske forviklinger mellem Danmark, England og Skotland.

Alhed Povelsdatter og Bendte Povelsdatter var søstre, og deres far var møntmester Povl Fechtel. Han skal være kommet ind fra Hamborg og har bosat sig i Helsingør allerede på Frederik I's tid. I 1536 kaldte Christian III ham til København, og i 1541 fik han posten som møntmester, en stilling han havde til 1565, da kongen takkede ham »for tro tjeneste og godt regnskab«. Videre står der, at Povl Fechtel »efter datidens forhold var en meget velstående mand, der endog lånte byen penge. Desuden oprettede han Fechtels Hospital, som han skænkede en kapital på 3000 rdl., han havde stående på rente hos magistraten i Hamborg.«⁶² Povl Fechtel levede endnu i 1590 og skal være blevet over 100 år.

Som gammel mand gav den velhavende og tidligere borgmester Peder Pedersen i 1592 store midler i legater til kirken, latinskolen og

fattigvæsenet – noget lignende som svigerfaren havde gjort i København.

Margrethes far, købmand Rasmus Pedersen var meget aktiv ved skiftet efter sin bror Poul Pedersen i 1614, hvor han var formynder for sin nevø Hans Poulsen, der arvede en ejendom og 3726 dl. Det fortæller ikke så lidt om familiens rigdom.

Margrethes bror Peder Rasmussen, som i 1642-1650 var rådmand i Holbæk, kom senere tilbage til Køge, hvor han blev begravet den 28. marts 1656. Af andre søskende havde Margrethe Alhed, der i 1632 blev gift med rådmand Andreas Schvendi i Roskilde og Marine, der blev gift med borgmester Christen Justsen Bloch. Han var født i Holbæk i 1597, blev byfoged i Køge 1627-1635 og borgmester til sin død i 1641. Endelig var der søsteren Anne Rasmusdatter, som blev gift med Christen Caspersen Schøller. Han var født i Trondhjem 18. september 1609, blev rådmand i Køge 1641 og borgmester fra 1644. Han døde i København den 10. februar 1677 men blev begravet i Køge.

Enevold Rasmussen Brochmanns efterkommere

Enevold Rasmussen Brochmanns og Margrethe Rasmusdatters første barn Poul skal være død i fødselstimen. Det næste var Rasmus Enevoldsen Brochmann (8/8 1619-14/6 1662), som fødtes den 8. august 1619 på Valbygaard i Hellested Sogn, der dengang ejedes af Elisabeth Svave. I 1653-1657 ejedes den af Gunde Rosenkrantz, som vi også møder andre steder i denne artikel. I 1671 blev Jens Juell ejer af Valbygaard, som han året efter gjorde til baroniet Juellinge en snes kilometer syd for Køge.

Rasmus Enevoldsen Brochmann havde gode evner og modtog sin første uddannelse, dels privat i København hos sin farbror biskop Jesper Brochmann, dels i Vor Frue Skole, inden han kom på Herlufsholm, hvorfra han blev student i 1637. Som student boede han skiftevis hos sine farbrødre Hans (se nedenfor) og Jesper Brochmann, og allerede ved imatrikulationen på universitetet vakte han opsigt med sine ualmindelige kundskaber i latin.

I 1640-1644 studerede Rasmus Enevoldsen Brochmann i Franeker og Leiden, ligesom hans farbror Jesper Brochmann havde gjort. Efter endnu et års ophold hos Jesper blev han rektor på Herlufsholm i 1646 og udnævntes allerede samme år til professor eloquentia, d.v.s. i veltalenhed. Først det følgende år tog han magistergraden.

Rasmus Enevoldsen Brochmann blev den 30. maj 1647 gift med Bodil Madsdatter Ravn (o. 1631-o.1687), datter af tidligere rådmand og borgmester i Køge Mads Ravn (død 1636) og Alhed Clausdatter Bagger (o. 1608-1635). Mads Ravn havde først været gift med Anne Hansdatter

Holst, der var datter af en rig borger i København, som sørgede for, at vielsen og dåben af deres datter Margrethe fandt sted i St. Nicolaj Kirke i 1618.⁶³ Mads Ravn gav sin første hustru så hård en medfart, at hun rejste tilbage til København, hvor hun døde og blev begravet i St. Nicolaj Kirke den 28. august 1629.⁶⁴

I 1633 ville den 15-årige Margrethe forloves, hvilket hendes far Mads Ravn var imod, men med formynderens vidende havde hun fået en fæstengave. Derfor udvirkede de, at der den 24. oktober 1633 blev udstedt et kongebrev til Mads Ravn, som lød på, at troløvelsen skulle finde sted med det første og inden næste års fastelavn.⁶⁵ Det fik Mads Ravn på den gruelige tanke at bringe sit eget barn af dage. I 1634 blev den 16-årige datter Margrethe syg og døde under mærkelige omstændigheder. Det kom der en stor langvarig sag ud af, som førte til, at såvel ammen som Alhed Clausdatter Bagger⁶⁶ og Mads Ravn blev dømt for mord og indsat i Blåtårn. Under retssagen bekendte ammen Maren Pedersdatter, at hun på sin madmors ordre havde hentet en pakke rottekrudt hos apotekereren.⁶⁷ Den 7. september 1635 kl. 5 om morgenen blev Alhed Clausdatter Bagger fulgt til retterstedet af sognepræsten ved St. Nicolaj Kirke Laurids Mortensen Scavenius⁶⁸ og halshugget. Derimod døde Mads Ravn i Blåtårn natten mellem den 24. og 25. februar 1636, men det blev aldrig undersøgt, om der var tale om naturlig død eller selvmord. Efter Mads Ravns død opstod der en strid, om han skulle begraves i kirken eller i »Høj og hedensk Jord«. Det førte til, at hans legeme blev flyttet ud og ind af kirken flere gange, og det vides stadig ikke med sikkerhed, hvor han endelig kom til at hvile.⁶⁹

Hvor Bodil Madsdatter Ravn voksede op efter forældrenes tragiske død vides ikke. Efter hendes mands død i 1662 blev hendes fædrene gård i Brogade i Køge synet, og den viste sig at være i en yderst elendig tilstand. Den har Bodil og Rasmus ikke interesseret sig meget for, medens de boede i København.⁷⁰

Der rejstes selvfølgelig sag om retten til arven efter den dræbte Margrethe, og arven var meget stor efter hendes rige morfar Hans Holst i København. Det har selvfølgelig været den store arv Alhed og Mads Ravn har været ude efter. Der var således ingen tvivl om, at det hele skyldtes Mads Ravns grådighed. I første omgang endte sagen med, at hele arven tilfaldt Bodil Madsdatter Ravn, men Margrethe Madsdatters arvinger ankede dommen, og til slut stadfæstede kongen, at de to halvsøstre hver skulle have den halve arv.

I krigsåret 1658-59 var Rasmus Enevoldsen Brochmann rektor magnificus ved Københavns Universitet og søgte trods store vanskeligheder at gøre fyldest i denne stilling, skønt han havde det uheld fra juli 1658 at

befinde sig med svenskerne mellem sig og hovedstaden. Først efter svenskernes storm på byen den 11. februar 1659, lykkedes det ham, ved den engelske gesandts mellemkomst, at komme ind igen.⁷¹ Antagelig har denne oplevelse givet professoren et knæk, som han ikke forvandt, og 1661 fritog kongen ham for hans universitetsforretninger. I stedet blev han bedt om at udfærdige Frederik II's historie; men hans langvarige svaghed gjorde, at der intet kom ud af det.⁷² Han døde den 14. juni 1662 og blev begravet i Trinitatis Kirke den 26. juni. Rasmus' og Bodils ægteskab var barnløst.

Efter Rasmus Enevoldsen Brochmanns død giftede Bodil Madsdatter Ravn sig med oberstløjtnant Poul Ulrich Pestel, og det lykkedes dem i løbet af få år at formøble arven, så de i årevis kom til at sidde i trange kår.⁷³

Enevold og Margrethes søn Hans Enevoldsen Brochmann (16/4 1621-3/3 1664) blev student fra Herlufsholm i 1638 og studerede derefter i København i fire år, hvor han havde sit ophold hos farbroren biskop Jesper Rasmussen Brochmann. I 1641 rejste han til England og blev immatrikuleret ved Oxford Universitet, men året efter tog han magistergraden ved Cambridge Universitet. Den 15. juni 1644 ægtede han Anna Laurence de la Ford, der var af engelsk adel. Hjemme igen i 1646 har de antagelig boet en tid i Køge, for deres to ældste børn blev døbt i Køge Kirke. I 1649 blev han sognepræst ved St. Nicolaj Kirke i København, hvor det lykkedes ham at indføre »den såkaldte engelske prædikenmåde«, der var mere livfuld og tematisk end sædvanligt, så den virkede som en hårdt tiltrængt fornyelse af den lutherske prædiken. I 1660 følte han sig for svag til at røgte sin præstegerning, og ved et møde mellem konsistorium og kongen den 15. april enedes man om, at Hans Enevoldsen Brochmann på grund af sin svaghed blev fritaget for sit besværlige præsteembede. Samtidig blev det lovet ham, at han skulle få en anden teologisk profession, når der blev en stilling ledig. Den 22. august 1660 blev Hans Enevoldsen Brochmann indviet i Vor Frue Kirke i København til biskop i Århus Stift efter at have været »Theologiæ Professor Publicus« uden at have været i funktion.⁷⁴ Årsagen anes gennem de tre breve, han samme år fik fra kongen. Den 27. marts blev han fritaget for den daglige tjeneste ved St. Nicolaj Kirke, og kongen håbede, at han ved ro og hvile vil få sin forrige førlighed igen. Den 12. april blev han beskikket til professor og den 24. maj forordnet at gøre tjeneste ved St. Nicolaj Kirke om søndagen. Ved midnat den 3. marts 1664 døde biskop Hans Enevoldsen Brochmann og blev begravet i Århus Domkirke, hvor der er sat en ligsten over ham.⁷⁵

Efter deres giftermål ses ingen data for hustruen Anna Laurence de la Ford, men hun døde tidligst i 1675. Det viser sig nemlig, at hun i 1665,

året efter Hans Enevoldsen Brochmanns død, blev ejer af herregården Skårupgård i Todbjerg Sogn nord for Århus, hvor Gunde Rosenkrantz, der havde haft den i eje i 1654-1662 og i 1665, netop var gået fallit. Hun havde den så indtil 1670, hvorefter den blev overtaget af to af hendes sønner.⁷⁶ I 1670-1677 var det sønnen Hans Hansen Brochmann til Kollerup med 38 tdr. htk. lige udenfor Hadsten, der ejede den. Han var døbt i Køge den 13. september 1648 og nu gift med Anne Eriksdatter Grave, datter af Erik Mogensen Grave (1624-1691), der efterfulgte Hans Enevoldsen Brochmann som biskop i Århus i 1664. Erik Mogensen Grave forblev i embedet til sin død i 1691.⁷⁷

I 1678 ejedes Skårupgård af den anden søn Enevold Hansen Brochmann til Hvolgård med 38 tdr. htk., 1½ gård og 6 huse ved Ølholm, men han solgte allerede samme år Skårupgård til landkommissær og kammerassistent Jesper Nielsen Hutfeld.⁷⁸

Det var relativt små herregårde, så antagelig har der blot været tale om god anbringelse af formuen og ikke noget, de havde tænkt sig at bo i. Hans Hansen Brochmann blev senere sekretær i Danske Kancelli, medens Enevold Hansen Brochmann i 1691 blev statsadvokat.⁷⁹ Anders Petersen nævner ham også i *Kjøge Byes Historie*, men kalder ham »prokurator ved højesteret«, hvilket vil sige advokat, og det er antagelig mere korrekt,⁸⁰ da det ligger før bestemmelsen af 1868. I vore dage er statsadvokaten offentlig anklager, og det var ikke det, der var tale om i 1691. I sin stilling lod han i 1711 forlagsretten til biskop Jesper Brochmanns skrifter overdrage til fattigvæsenet.⁸¹

Også Hans Enevoldsen Brochmann og Anna Laurence de la Fords ældste barn Margrethe Hansdatter Brochmann (1647-1676), der blev døbt i Køge Kirke den 24. juni 1647 og i 1671 gift med assessor Peder Hofman (1642-1690), kom til en herregård. I 1674 fik de skøde af Hermann Frantz von Schwanewede (1637-1697) på Hammergård med 74 tdr. htk. og noget bøndergods i Hammer Sogn i Vrads Herred.⁸²

Efter Margrethes tidlige død blev Peder Hofman gift med Johanne de Hemmer (født i Aalborg 1660), og de fik i 1680 datteren Margrethe Pedersdatter Hofman i Aalborg, hvor Peder Hofman på den tid var assessor.

Enevold og Margrethes øvrige tre sønner var Jacob (1623-1652), Peder (1625-1656) og Iver (1628-1666), og vi ser, at de to sidste fik deres arveparter efter faren i 1654. Straks efter Jacob Enevoldsen Brochmann kom hjem fra sit studieophold ved nogle udenlandske universiteter, døde han og blev begravet i Køge Kirke. Peder Enevoldsen Brochmann blev sognepræst i Skelby-Gunderslev i Sorø Amt i 1654. Samme år blev han gift med Karen Hansdatter Borchardsen (1633-1703), men han døde allerede sidst i december 1655. Karen flyttede derefter til København, og hvad

der derefter skete vides ikke; men hun blev den 14. september 1703 begravet i St. Olai Kirke i Helsingør. Iver Enevoldsen Brochmann kom på Leiden Universitet i 1652⁸³ og blev i 1657 sognepræst i Borup-Kimmerslev i Ramsø Herred, hvor han levede ugift til sin død i 1666.

Endelig var der døtrene Bodil Enevoldsdatter Brochmann (1623-1666), Else Enevoldsdatter Brochmann (1629-1649) og Barbara Enevoldsdatter Brochmann (1637-1673). Bodil var først gift med rådmand Mejnert Hendriksen i Helsingør, med hvem hun fik tre børn, inden han døde omkring 1650. Sit andet ægteskab indgik hun 2. søndag i fasten 1652 med Køge Latinskoles rektor mag. Hans Iversen Kaalund (1608-1666). I Køge Kirke er der opsat en sort marmortavle over dem med følgende inskription: »Herunder ligger begravet hæderlig og højlerde Mand Johannes Ivari Calundanus, fordum Rektor udi Køge Schole, Barnefødt i Calundborg 1608 og døde 18. Maj 1666 udi hans Alders 58 Aar. Med hans salige Hustru erlige, dydige og meget gudfrøctige Matrone Bodild Enevoldsdatter Brochmand, Barnefødt i Køge og døde 1666 den 31. August udi hendes Alders 43 Aar og 3 Maaned. Efter at de hafde levet tilsammen i den hellige Ægteskabsstand i 14 Aar, og aulede tilsammen en Søn og tuende Doter«. Antagelig har rektor Hans Iversen taget sit tilnavn efter det gamle gråbrødre kloster Kaalund Kloster ved Kalundborg.

Sønnen Iver Hansen Kaalund (29/10 1653-30/12 1680) var gift med Mette Harboe (19/2 1652-18/1 1709) fra Frederiksdal i Norge og blev præst i Næstved, men han døde samme år. Deres døtre Birgitte (født 15/11 1656) levede i København 13/2 1676, og Alhed (født 12/9 1658) blev gift med silke- og klædehandler Johan Dauw, ligeledes i København.

Else Enevoldsdatter Brochmann, der som nævnt blev født i 1629, blev gift med rådmand Peder Jensen i Holbæk. De døde begge i 1649, samme år som de havde fået datteren Helle – og vi kan se af skiftet efter morfaren i 1654, at den 5-årige Helle Pedersdatter fik sin arvepart.

Barbara Enevoldsdatter Brochmann (1637-17/1 1673) var en efternøler og kun 17 år ved skiftet efter faren, hvor hun havde sin bror mester Hans Enevoldsen Brochmann som formynder. Den 1. søndag i fasten 1656 blev hun gift med Ditlev Bertram, der var borgmester i Køge fra 1657 til sin død den 28. juni 1661. I dette korte ægteskab fødte hun fire børn – Margrethe, Carl, Maren og Enevold. Heraf var endnu kun Margrethe født, da den svenske hær i februar 1659 angreb Danmark, og den svenske konge, Karl 10. Gustav, besatte deres hus og værelser med sit hof. I den forbindelse blev der bortrøvet en hel del løsøre. Samme år måtte byens borgere betale krigsskat til den svenske hær; borgmester Ditlev Bertram således 35 rigsdaler. Snart efter hans død tog Barbara den 17.

februar 1662 tingsvidne på det gods, som svenskerne havde borttrøvet af hendes datter Margrethes arv,⁸⁴ og den 1. september samme år blev Barbara konfronteret med et tingsvidne vedrørende et pantebrev på 500 rigsdaler, som hendes mand Ditlev Bertram havde underskrevet i 1657. Barbara lovede, med sikkerhed i den ejendom, hun havde arvet efter sin far, at pengene skulle blive betalt til 11. juni 1663.⁸⁵

Videre ser vi i Kjøge Byes Historie, at handelsmanden Claus Mohr i 1677 i sit andet ægteskab blev gift med afdøde borgmester Ditlev Bertrams ovenfor omtalte datter Margrethe »og altså blev beslægtet med de højest stillede familier i byen«.⁸⁶

Barbara blev derefter gift den 25. november 1668 med residerende kapellan ved Køge Kirke Peder Christensen Skivholm. Han var født i Skivholme Præstegård lidt vest for Århus i 1612 og altså 25 år ældre end Barbara. Det blev igen et meget kortvarigt ægteskab, for han blev allerede begravet i kirken den 27. juni 1671. Hun blev da også hurtigt gift igen den 19. juni 1672 med en anden residerende kapellan Mads Hansen. Som vi kan se, døde Barbara allerede godt et halvt år senere, medens Mads Hansen levede til 1690.

De to svogre Peder Christensen Skivholm og skolemester Hans Iversen Kaalund solgte i 1665 sammen med handskemager Niels Pedersen to enghaver og et vænge samt bygninger i Køge Lyng til Otte Skeel til Vallø, hvilke ved senere ejerskifte kom til Gl. Køgegård.⁸⁷

Var Enevold Rasmussen Brochmanns præstebrødre og ditto sønner noget særligt, gælder det i mindst lige så høj grad ham selv, hvilket lader sig vurdere ud fra det store skifte efter ham, som blev foretaget fra 12. til 21. januar og 3. februar 1654. Det er let tilgængeligt, fordi det 33 sider store skifte er med i en række skifter fra Køge, som blev udgivet i 1992.⁸⁸ Her indledes med en kort præsentation, hvori Enevold Rasmussen Brochmanns bomærke fremhæves under henvisning til Personalhistorisk Tidsskrift som kilde.⁸⁹ Forfatteren har her aftegnet 172 bomærker fra gravsten og stolestader, men nævner ikke de bomærker, der måtte være med på epitafierne. I de fleste tilfælde har forfatteren anført navn på bomærkets ejer, men i mange tilfælde står der kun initialerne, eller at ejeren er ukendt, hvilket gør det vanskeligt for læseren at identificere dem. Således er Enevold Rasmussen Brochmanns bomærke blot anført sådan: »68. E. R. Gravsten, vestre tværgang«. I artiklen fandt jeg yderligere tre bomærker hørende til personer i slægten. Således står der under nr. 35: Peder Pedersen, borgmester, 1583. Gravsten sdr. sideskib og stolestade under vestpulpitur«, og under nr. 59 står hans søn sådan: »Rasmus Pedersen, død 1630. Gravsten i sdr. sideskib. Stolestader, sdr. og ndr. sideskib, midtskibs ndr. række, under vestpulpitur og gravsten, sdr. sideskib«. Ved nær-

læsning og sammenligning med epitafiet kunne Rasmus Sørensens bomærke identificeres som nr. 37, selv om der i teksten blot står: »RS, 1600'erne. Stolestade, sdr. sideskib«. I øvrigt omtales Rasmus Sørensens bomærke og hustruens Kristus Monogram i Danmarks Kirker.

Medens Rasmus Pedersen havde bomærke på en hel del stolestader, som han vel ejede, havde Enevold Rasmussen Brochmann intet bomærke på stolestaderne. Skiftet viser til gengæld, at han ejede ikke mindre end 15 stolestader uden bomærke. De var af forskellig værdi – tildels efter hvor de stod i kirken. Dyrest var salig Margrethe Enevolds quindestol vurderet til 80 dl. Skiftets regnskab viser, at mange af stolestaderne var lejet ud og ikke så få stod i restance med betalingen. Man ledes til at tro, at en del af de mange stolestader er en arv fra svigerfaren.

Den mest spændende del af skiftet er et dokument af 9. maj 1652, der handler om biskop Jesper Brochmanns enke Sille Tønnesdatter Balchenburg og hendes mellemværende med afdøde, som der dels var givet afkald på, dels endnu lå uskiftet. Det gælder fx »de 120 exemplaria, som Jochum Moltcke schal i boet indleffuere aff dend boeg, som forschreffne min salig husbond haffuer schrffuet emoed hertug Christian Wilhelmb«. Her er tale om Christian IV's svoger markgrev Christian Wilhelm af Brandenburg, der var gået over til katolicismen, og som kongen havde beordret biskoppen skrive imod. Som vitterlighedsvidne for sin opstilling havde Sille den gamle berømte professor Ole Worm (1588-1654) og rådmænd Hermand Turesen i København. De var begge gift med Peter Motzfeldts døtre: Ole Worm med Magdalene i sit tredje ægteskab og Hermand Turesen med Elisabet.⁹⁰ Desuden var Silles niece Sille Lambertsdatter (1621-1670) jo som tidligere nævnt opvokset hos biskoppen og siden gift med Ole Worms slægtning Peder Jacobsen Worm (død 1668). De agtedes derfor som hørende til familien, og Silles og Peders børn skulle arve bispinden, men ved skiftet var endnu kun Lambert født, siden kom som nævnt Marie, Mette og endelig Drude, som fødtes efter farens død.

I samme dokument fortæller bispinden, at hendes husbond havde købt halvpant i en gård på Gammel Torv af Peter Grøn, og som hun uden udgifter kunne bo i resten af livet.

Nok havde borgmester Enevold både gæld og udestående fordringer, men slutresultatet viser, at der var en betydelig arv til hvert af børnene og en større eller mindre arv til et antal mig ukendte personer.

Nogle af de væsentligste udestående fordringer skal nævnes her. Således et dokument vedrørende adelsmand Jørgen Rosenkrantz (1607-1675), der var forstander på Herlufsholm, stiftamtmand og hofmester ved Sorø Akademi. Han var som sin bror Gunde Rosenkrantz økono-

misk betrængt, hvilket viser sig ved, at der står: »I ligemaade haffuer Hans Enevoldsen Brochmand til sig annammet welbyrdige Jørgen Rosenkrantz Beuis aff Rendtekammerset, vdgiffuet dend 7. Augusti 1653, liudendes paa 694 rdl. 1 mk. Och haffuer hand anloffuet at gøre sin yderste flid om samme Penge at gøre anfordring«, det vil sige skaffe pengene fra Jørgen Rosenkrantz.⁹¹

Yderligere skyldte mange andre af forskellige samfundslag penge til borgmesteren. Af de velbyrdige – adelige – med gældsposter skal nævnes enkelte, således: Hans Friis til Kragerup 115½ dl. (søn af kansler Christian Friis og opvokset hos biskop Jesper Brochmann i København), Gunde Rosenkrantz 75 dl., Ingeborg Arenfeldt⁹² hovedstol 500 rdl. eller i slet mønt 750 dl., Herman Kaas til Ulstrup⁹³ 100 rdl. og Kay Løche (Kaj Lykke) 1000 rdl. eller i slet mønt 1500 dl.⁹⁴ I alt havde borgmesteren over 3500 rdl. i den slags udestående fordringer.

I skiftet indgår desuden en anpart på 100 dl. i en gård i Flemløse i Bog Herred samt en anden i Odense, som han havde arvet efter salig Jørgen Friis, der var bror til Enevolds svigermor Barbara Friisdatter.

Selve skiftets indhold er ganske spændende læsning, da det viser en hel del om, hvor dominerende han har været i bybilledet. Her kan der kun blive plads til at gengive nogle af de dele, som styrker dette indtryk.

Hovedgården Torvet 14 blev vurderet til 1600 dl. Den var på to stokværk med kælder, hvor der blandt andet var et bryggeri og et malkammer med tilbehør. Andre steder i byen ejede han 30 boliger, hvoraf en del havde kakkellovn og en lille have. I Kirkestræde lå en åben gård med bolig ud til gaden, medens der inde i gården lå 13 små boliger.

I kælderen stod der flere tønder sild, og oksehoveder (stort fad, fustage som almindelig andrager 6 ankre = ca. 240 potter⁹⁵) med drikkevarer.

Sin beholdning af våben opbevarede Enevold mærkværdigvis i spisekammeret. Det var blandt andet 1 bøsse med krudtflaske, 2 musketer, 1 par pistoler, 1 slagsværd og en gammel harnisk med stormhat.

Billeder på væggene, møbler, dækketøj, sengetøj, gangtøj m.v. i gårdens mange rum undlader jeg at fortælle noget om, hvorimod jeg resumerer, hvad der var af metal. Således en del lysestager og en stor lysekroner vurderet til 40 dl. Dertil lysestager af messing. Videre et utal af store og små kobberkedler og gryder. Af tin var der ca. 30 fade af forskellig størrelse og værdi, 35 kander og 72 tallerkener.

I stuen var der en uendelighed af sølvtøj og smykker til store værdier, fx en kande på 173 lod sølv vurderet til 118 dl., 17 sølvskeer på i alt 79 lod sølv vurderet til 46 dl., en forgyldt kande vurderet til 126 dl., et guldarmbånd på 14 lod og 3 quint á 10½ dl. i alt godt 154 dl., en guldkæde på 6

lod til 54 dl., en ditto på 11 lod til 99 dl., en perlekrans til 48 dl., en ring med diamant til 9 dl. osv., osv.

Mønterne er et kapitel for sig. I møntet guld var der således 2 dobbelt rosenobler á 8½ rdl., 6 rosenobler á 4 rdl. og en »1 dito 4 rdl. ringer 1 ort« (en rosenobel er en engelsk guldmønt præget med en rose; udmøntet 1465-1592), 4 portugølser á 30 dl. i alt 120 dl. (stor guldmønt på ca. 35 g med Kristusordenens kors på reversen; præget i Portugal 1499-1557 og senere efterlignet i Danmark under Christian IV⁹⁶), 1 dobbelt pistolet for 11½ dl. og 1 mesergylden (dvs. en mønt slået i Metz) til 7 mk. Hertil kommer yderligere en hel del gængse sølvmønter.

Når man læser titlerne på de mere end 100 bøger i Enevold Rasmussen Brochmanns bibliotek, er man straks klar over, at han ikke har været en hel almindelig borgmester. Han havde bl.a. Arild Huitfeldts *Danmarks Riges Krønike* i 6 bind, Christian IV's Bibel, biskop Jesper Brochmanns *Huspostil* samt Arendtz og Molleri postiler. Iblandt findes også en gammel udgave af *Jyske Lov*, *Sveriges Krønike*, *Holsteiniche Crønike* og *Lyschanders Slechteboeg*.⁹⁷ Andre af bøgerne, som fx Plinius den ældres *Historia naturalis* på tysk, René Descartes' (1596-1650) reformerte religion *Cartesianismen* og Paracelsus' (1493-1541) *Naturbog*, viser, at han fulgte med i tidens religiøse og filosofiske debat.

I skiftet blev der desuden afsat 450 daler til et epitafium.

Sluttelig står der, at Rasmus Enevoldsen »til sig annammet regnchabsbøger, handskrifter sampt adkompstbreffue og andre dokumenter boet wedkommende«. Vel nok fordi han var den ældste af børnene.

6. Hans Rasmussen Brochmann (18/7 1594-10/10 1638)

Hans Rasmussen Brochmann begyndte sin skolegang i Køge Skole, men kom allerede som tiårig til Herlufsholm, hvor han blandt andet havde sin bror Jesper Brochmann som rektor, og hvorfra han blev student i 1611. Efter at have studeret ti måneder ved gymnasiet i Lavingen og fire år i Wittenberg havde han kortere ophold ved universiteterne i Leipzig og Jena. Da han vendte hjem, blev han i 1619 magister og samme år rektor i Sorø. I 1621 blev han professor i filosofi og året efter universitetets notarius for så i 1624 at blive professor i metafysik. I 1630 blev han den første indehaver af det nyoprettede fjerde professorat i teologi og kreeredes til Dr. theol. både i 1634 og i sit dødsår 1638, hvor han da også var professor magnificus. Hans Rasmussen Brochmann deltog i revisionen af bibeloversættelsen af 1630 og i udarbejdelsen af reglementer for de latinske skoler i 1632.⁹⁸

Hans Rasmussen Brochmann blev den 3. august 1623 gift med Drude Thomasdatter Fincke (13/9 1604-4/4 1671), datter af matematiker og

læge professor Thomas Fincke (1561-1656) og Søster Iversdatter (1574-1614). Thomas Fincke var født i Flensborg, studerede i Padua og blev Dr. med. i Basel 1587. Søster (Sostrata Ivaria) var født i Oldenswort som datter af den ret ukendte Junge Ivers. Thomas og Søster blev viet 30. august 1590 på Tønning Slot.⁹⁹

Thomas Fincke var med på det første hold professorer ved Københavns Universitet efter dets nye fundats af 1620, hvor Casper Bartholin (1585-1629) var rektor og gift med Drudes søster Anne Thomasdatter Fincke (1594-1677), medens deres bror Jacob Fincke (1592-1663), der var gift med Margrethe Tetens (død 1637) fra Ejdersted, blev professor i matematik og senere i fysik ved Københavns Universitet. Man talte på den tid ligefrem om Fincke-Bartholin-klanen, hvortil også brødrene Jesper og Hans Brochmann hørte.¹⁰⁰

Efter Hans Rasmussen Brochmanns død i 1638 tog hans bror biskop Jesper Brochmann sig af hans 12-årige søn Rasmus Hansen Brochmann (15/12 1626-8/8 1664) og sendte ham i Vor Frue Skole, hvorfra han blev student i 1642. Efter tre års studier skrev han en naturfilosofisk disputats og blev hører ved Roskilde Katedralskole i 1645. Den 8/7 1647 blev han indskrevet ved det teologiske studium på universitetet i Leiden, og i årene indtil 1654 studerede han flere steder i Belgien og England. Efter hjemkomsten blev han professor i historie i Sorø, hvor han udgav en disputats om historieskrivningens metodelære. I 1655 fik Rasmus Hansen Brochmann magistergraden og giftede sig den 4. november samme år med Else Pedersdatter (død 1705), der var datter af borgmester Peder Pedersen (1608-1669) og Margrethe Clausdatter (1604-1680) i København. I 1660 blev han kaldet til professor i teologi ved Københavns Universitet, og i 1664 valgt til rektor magnificus men døde samme år. De fik børnene Jesper Rasmussen Brochmann (født 1660), Drude Rasmusdatter Brochmann (født 1662) og Hans Rasmussen Brochmann (1664-1697).

Borgmester Peder Pedersen var født i Horsens, hvor han gik i latinskole til 1620, hvorefter han fortsatte skolegangen i Lübeck indtil 1624. I de følgende år fik Peder Pedersen en alsidig uddannelse inden for handel og administration, som han i høj grad udnyttede i de følgende år. I 1634 blev han skriver hos lensmanden Niels Trolle på Københavns Slot, og i 1650 blev Peder Pedersen øverste renteskriver i Rentekammeret, hvis chef fra 1652 var den magtfulde rigshofmester Joachim Gersdorff. Den 23. april 1655 blev han udnævnt til rådmand, men allerede to dage senere, den 25. april 1655 indsatte Joachim Gersdorff – ved tilsidesættelse af magistratens beføjelser – Peder Pedersen som borgmester i København.

Den 12. august 1636 giftede Peder Pedersen sig med Margrethe Clausdatter i Egebjerg få kilometer nord for Horsens, hvor hun var født. De fik

fem døtre, som alle blev gift ind i det højere aristokrati. Else var den midterste, og hun blev, som vi så det ovenfor, den 4. november 1655 gift med Rasmus Hansen Brochmann.¹⁰¹ Den 21. maj 1669 blev Peder Pedersen begravet i St. Nicolaj Kirke. Margrethe Clausdatter døde først 1680.

Hans' og Drudes ældste datter Bodil Hansdatter Brochmann (19/5 1624-16/12 1670) blev den 29/11 1642 gift med mag. Hans Lauridsen i Roskilde. Efter hans død blev hun den 24/8 1656 gift med Matthias Foss (12/10 1627-8/7 1683), der var født i Lund, men kom i 1642 til Sorø, hvor han blev student i 1644. Den 25. marts 1651 blev han immatrikuleret ved universitetet i Leiden¹⁰² og besøgte derefter England, Tyskland og Italien. I 1653 blev han rektor i Lund, i 1655 tog han magistergraden og i 1660 udnævnte Frederik III ham til slotsprædikant. Herunder var han en tid lang Leonora Christinas skriftefar. I 1672 blev han biskop i Aalborg, og her blev han i 1675 Dr. theol. Selv var han godsejer og skrev sig til Hvidstedgård i Vendsyssel. Han var en dygtig prædikant, som lagde stærk vægt på modersmålets udvikling, men der blev klaget over, at han lod sig påvirke af den jyske dialekt.¹⁰³ I sine sidste år var han legemlig svækket og var af den opfattelse, at verden skulle forgå i 1684, hvilket han skrev om til sin ven og kollega biskop Erik Grave i Århus kort før sin død.

Så fulgte sønnen Thomas Hansen Brochmann, der med års mellemrum blev indskrevet tre gange ved Leiden Universitet – sidste gang den 22. august 1662. Senere fandt man ham druknet i Amsterdam, hvorfra han blev bragt hjem den 25. marts 1664 og gravsat ved siden af sin far Hans Rasmussen Brochmann i nedre kor under disciplenes syndre stol.¹⁰⁴

Den næste i rækken af Hans og Drudes børn var Søster Hansdatter Brochmann (1629-7/3 1693), som i 1651 blev gift med præsten og orientlisten Morten Poulsen Grum (1615-1652), der også var født i Lund. Han var søn af biskoppen i Lund Poul Mortensen Aastrup (1576-1619)¹⁰⁵ og Sidsel Andersdatter (1586-, gift 1605), der var datter af historiker og slotspræst Anders Sørensen Vedel¹⁰⁶ (1542-1616) og Mette Hansdatter (1561-1633). Umiddelbart havde jeg den opfattelse, at Poul Mortensen Aastrup var biskop i Ribe, eftersom han blev student der og i 1605-1610 var rektor i Ribe. Sådan hænger det imidlertid ikke sammen, idet han var søn af sognepræsten i Aastrup Morten Poulsen Grum (død 1/1 1616) og Anne Nielsdatter. I 1610 blev Poul Mortensen Aastrup professor ved universitetet i København og allerede året efter biskop i Lund. Her fik han sønnen Morten Poulsen Grum opkaldt efter faren i Aastrup.

Straks efter at sønnen Morten Poulsen Grum blev student i Lund i 1634, kastede han sig over studiet af orientalske sprog og rejste gennem en række lande, indtil han i 1639 blev indskrevet ved universitetet i Leiden. Derefter var han optaget af arabiske sprogstudier, indtil hans ven-

ner nødte ham til at tage magistergraden i 1651. Samme år gjorde Frederik III ham til slotspræst, men allerede året efter døde han. Han efterlod sig i håndskrift en række leksikalske afhandlinger på det arabiske sprog. Hans eftermand som slotspræst var Michael Henriksen Tisdorph (død 1701), som tillige var sognepræst ved St. Nicolaj Kirke. Den 11. februar 1655 giftede han sig med Søster Hansdatter Brochmann.¹⁰⁷

Den yngste af Hans og Drudes børn var Dorothea Hansdatter Brochmann (1634-1/6 1676), som i 1663 blev gift med professor Christen Steenbuch (25/9 1625-26/8 1665). Han var født i København af »de hæderlige borgerfolk Hans Steenbuch og Inger Hammer«, står der. Efter at have taget privat undervisning hos mag. Hans Schov, der i sin tid var rektor i Bergen og Landskrone,¹⁰⁸ kom han som 12-årig i Vor Frue Skole, hvorfra han blev student i 1642 og tog magistergraden i 1647. Derefter studerede han de orientalske sprog, og med et rejsestipendium som grundlag tilbragte han seks år ved universiteter i en række lande. Efter hjemkomsten i 1655 blev han udnævnt til professor i hebraisk.¹⁰⁹ I Dorotheas første korte ægteskab fødtes sønnen Hans Steenbuch (7/7 1664-18/6 1740), der blev student fra Københavns Skole i 1683, hvorefter han fra 1686 i syv år besøgte en række lande i Europa. Medens han var bortrejst, beskikkedes han i 1689 til professor i filosofi. Efter sin hjemkomst i 1693 blev han professor i hebraisk ligesom sin far og i 1709 professor i teologi – en stilling han beholdt til sin død. Professor Hans Steenbuch levede ugift og blev begravet i Brochmanns familiegravsted.

Efter sit korte ægteskab med Christen Steenbuch giftede Dorothea Brochmann sig den 20. august 1672 med Jacob Foss (5/3 1633-8/3 1676), som havde studeret ved universitet i Leiden, hvor han blev indskrevet ved litteraturstudiet den 15. august 1658. Derefter var han først rektor i Køge og siden ved Metropolitanskolen i København.

Matthias Foss og Jacob Foss var børn af lægen Niels Christensen Foss (4/10 1588-1/6 1645) og Karen Matthiasdatter Jacobaea (1605-1645).¹¹⁰ Som vi lige har set, var deres hustruer Bodil og Dorothea Hansdatter Brochmann også søskende.

7. Jørgen Rasmussen Brochmann (født o. 1592)

Af epitafiet fremgår det klart, at seks sønner må være opvokset, og i den ældre litteratur er der givet flere forslag til, hvem den sjette søn kunne være. Ud fra sådanne forslag har man bygget en slægtstavle op, så den hænger sammen med den yngre og korrekte slægt. Den fremgangsmåde har jeg forholdt mig meget skeptisk til og er derfor blevet kritiseret for ikke at benytte mig noget mere af, hvad de gamle forfattere skrev. For at vise at min skepsis har været vel begrundet, skal jeg her nævne et par eksempler.

Giessings Jubellære fra 1781 er den mest spektakulære, idet han ubrudt går tilbage til den gamle kancellisekretær Jesper Brochmann og lader ham have sønnerne Søren og Vincentz, der føres op med hver sin slægtsgren i en stor ret uoverskuelig slægtstavle. Når den nærlæses, og der ses bort fra en række mindre fejl, kan man konstatere, at personerne, fra tredje slægtled og frem, kan verificeres. Men det er ikke nok, når det er den gamle del af slægten, der er til undersøgelse. Hans de Hofman er ikke meget bedre, idet han gør nævnte Vincentz' søn Hans Brochmann til Rasmus Sørensens bror.¹¹¹

Til sidst lykkedes det mig at finde den sjette søn. Som vi har set, publicerede C.F. Bricka i 1881 en liste over alle de danske og norske studerende, som var indskrevet ved universitet i Leiden i de første 100 år af dets eksistens (1575-1674), og det har været en vældig opgave, fordi de stod i en liste mellem tusindvis af andre studerende fra alverdens lande. Men Bricka gjorde mere end det, idet han for hver student indsatte en fodnote, der fortalte, hvad vedkommende foretog sig senere i livet. I denne liste fandt jeg under 14. november 1613 følgende: »Georgius Erasmi Danus, famulus 21«. Altså danskeren Jørgen Rasmussen på 21 år og så ordet »famulus«, som betyder familien eller hørende til familien. Andet står der ikke. Derfor skriver Bricka i sin fodnote, at han næppe kan være i familie med den foranstående student, som hed Fredericus Severinus. Det er jo klart, at denne ikke kan være af familien. Det er da nok heller ikke det, Bricka vil fortælle, for ser vi ned over alle de studerende gennem de 100 år, vil man bemærke, at ordet famulus ret ofte forekommer og henviser til en person, der tidligere er immatrikuleret under samme patronymikon, og af dem er der i hele perioden kun Casparus Erasmi 12/8 1604 og Georgius Erasmi 14/11 1613. Læseren vil straks bemærke, at der ikke står Brochmann. Ved Jesper Rasmussen Brochmanns indskrivning står der også kun Casparus Erasmi, men her har Bricka selvfølgelig skrevet i sin fodnote, at han senere blev biskop, hvorimod han ikke har vidst, hvad der senere blev af Georgius Erasmi. Derfor må man antage, at Georgius Erasmi Danus må være Jesper Rasmussen Brochmanns yngre bror.

Det andet fund har jeg fra Jørlunde Sogn, hvor Gudmand Svendsen var præst og gift med Anne Sørensdatte Brochmann, som vi ovenfor så var datter af Rasmus Sørensen og Bodil Jacobsdatters ældste søn. Som vi så ovenfor fik de den 29. november 1652 døbt en søn Jesper, der således var opkaldt efter Annes farbror biskop Jesper Rasmussen Brochmann, som var død den 19. april samme år. Jacob Jørgensen Brochmann, som givetvis hører til familien, stod fadder ved denne dåb. Det er derfor nærliggende at antage, at han er søn af den Jørgen Rasmussen (Brochmann),

som blev indskrevet ved universitetet i Leiden den 14. november 1613. Hvis Jørgen stadig levede ved barnedåben, har han været ca. 60 år og hans søn Jacob måske halvt så gammel.

Inden jeg fandt den sjette søn, Jørgen Rasmussen Brochmann, studerede jeg den norske slægt Brochmann for at finde ud af, om der var noget sammenfald med den danske. De første, jeg fandt, var Jørgen Andersen Brochmann (ca. 1638-1682) og hans søn Christian Jørgensen Brochmann (død 1732). Deres slægt menes at være kommet fra Danmark, fordi de førte samme signet som Biskop Jesper Rasmussen Brochmann.¹¹² Den grundigste undersøgelse af den norske slægt skrev Huitfeldt-Kaas i 1895, og i sin slægtshistorie fortæller han, at der er tale om det sædvanlige gejstlige emblem med »Pelikanen paa Reden, der nærer sine Unger med sit blod (Symbol paa Christi Kjærlighed¹¹³).« Grundlaget er for tyndt til at antage, at den danske og den norske slægt Brochmann har samme oprindelse. Det har ingen lighed med biskop Jesper Brochmanns signet og slægten Brochmanns våbenskjold (se figur 6). I sin tid blev det af Hans de Hofman angivet som biskop Jesper Brochmanns signet, idet han skriver: »Det Brochmanniske Vaaben er i vores Manuskript antegnet, at være en Ulv i blaae Skiold, staaende paa de to bageste Fødder, oprejst imod en halv Maane, og under Maanen 3 gule Lillier, Ulven havende et gult Halsbaand, paa Hjelman 3 gule Lillier.« Tværs over biskop Jesper Brochmanns våben er der skrevet »Margrethe Brochmann«, men derfor behøver det ikke at være hendes.¹¹⁴ Alligevel er det ejendommeligt, for under min søgen har jeg kun fundet én Margrethe Brochmann, der kan være tale om, nemlig Hans Enevoldsen Brochmanns datter Margrethe Hansdatter Brochmann (1647-1676), som i 1671 blev gift med assessor Peder Hofman (1642-1690). To generationer senere skrev Hans de Hofman¹¹⁵ det, jeg har gengivet her, men det har ikke været mig muligt at finde nogen slægtsmæssig forbindelse mellem Peder Hofman og Hans de Hofman.

Huitfeldt-Kaas indleder sin artikel¹¹⁶ som et brev til sin fætter sognepræst Jørgen Brochmann, hvori han giver en bred omtale af slægtens medlemmer gennem tiden. Derefter følger en 15 sider lang stamtavle over slægten begyndende med nævnte Jørgen Andersen Brochmann, men heri findes der ingen forbindelse til den danske slægt. Huitfeldt-Kaas omtaler kancellisekretær Jesper Brochmann og kommer derefter ind på ovennævnte Giessings vidtløftigheder, som han mener skyldes, at han bygger på utroværdige referenter.

Bodil Jacobsdatters aner

I den foregående gennemgang af Rasmus Sørensens liv samt hans børn

og efterslægt fremgår det, at navnet Brochmann umiddelbart ikke knytter sig til ham. Derfor vender vi os nu mod hans hustru Bodil Jacobsdatter for at se, om navnet skulle findes i hendes slægt. Det fører os bl.a. ind i slægterne Dringelberg og Hake samt en ældre slægt Brochmann.

Slægten Dringelberg

På sporet gennem Ramsings meddelelser om Rasmus Sørensens salg af ejendommen i København, viste det sig straks, at jeg gennem Bodil Jacobsdatter var havnet i den store adels- og møntmesterslægt Dringelberg, som kan føres helt tilbage til først i 1400-tallet. Som vi skal se, viste den sig at have forbindelse til Brochmannslægten.

Som omtalt var der den 15. maj 1566 mageskifte efter Peder Dringelbergs død, hvorved sønnen Henrich Dringelberg fik gården i Malmø, og svogeren Jacob Truelsen på sin hustrus vegne fik gården i København.¹¹⁷ Jacob Truelsen var altså gift med Peder Dringelbergs datter, hvis fornavn

Fig. 6. Slægten Brochmanns våbenskjold ifølge Hans de Hofman.

det ikke er lykkedes at finde. Derimod ved vi, at Peder Dringelberg døde den 27/1 1564, fordi heraldikeren Anders Thiset har set hans gravsten i Lund Domkirke og gengivet dens tekst samt aftegnet de to våbenskjolde – det ene våben med slægten Dringelbergs tre roser, det andet våben har en halvt liggende træstamme med tre afsavede grene.¹¹⁸ Det svarer ret nøje til min oversættelse af Tor Flensmarcks karakteristik af »Kabolt-ätens våben«, som omtalt nedenfor, hvilket vil sige, at Peder Dringelberg førte Kabolt-slægtens våben ligesom sin farfar Axel Tellefsøn.

Foruden skitserne af de to våben nedskrev Anders Thiset teksten langs foden af ligstenen: »HER ligger begravet erlig och velbyrdige Mand Peder Dringelberg Canike vdi Lund som døde den xxvii [27] Janva. Anno mdlxiii [1564]«. ¹¹⁹ »På ligstenen er der desuden et billede af en mand holdende en bog, og han er uden rustning.«

I forbindelse med det nævnte mageskifte står der intet om Peder Dringelbergs hustru Helle Arildsdatter Hake, som stadig levede 1583. Lad os derfor gå helt tilbage og se, hvornår vi første gang møder personer af slægterne Dringelberg og Hake.

I litteraturen står der skiftevis Dringelberg og Dringenberg. Jeg har valgt det første, fordi jeg anser det for det almindeligste, og fordi det blev brugt af Thiset og Wittrup,¹²⁰ som kalder slægten svensk uradel, selv om en fjern, ukendt ane måske kom fra Dringenberg øst for Paderborn i Westfalen. På slægtens våbenskjold er tre roser stillet i trekant, og de er ens for de adelige personer i slægten, medens dets omgivelser varierer.¹²¹

Slægten Dringelberg kendes fra begyndelsen af 1400-tallet og er vel beskrevet.¹²² Den første, vi kender i Danmark, er møntmester Henrik Dringelberg, der blev født i Köln o. 1415, hvor han blev guldsmed. I midten af 1400-tallet kom han til København. Da vi møder ham første gang 14. september 1451, står han som borger, hvilket må betyde, at han endnu ikke var adelig. Han byggede hus i nærheden af Amager Torv 1455 og blev samme år Christian I's møntmester i Malmø efter Hans Myndel, som netop var død. Siden 1448 havde Malmø været det eneste sted, der blev slået mønt i det egentlige Danmark,¹²³ og Henrik Dringelberg blev i embedet indtil 1485.

I 1457 nævnes Henrik Dringelberg desuden både som foged og tolder, og i 1458 ser vi, at han tillige var kongens guldsmed, idet han det år fik kvittering for guld, sten og perler, som han havde forarbejdet for kongen.¹²⁴

Henrik Dringelberg handlede ofte med jord og ejendom både i Malmø og København. Selv skal han have boet i gården matr. nr. 4 i Strand Kvarter, der kaldtes møntmesterens gård eller »curia monetari«. ¹²⁵

Det vides ikke, hvor mange børn han havde, men vi kender præsten Johan Dringelberg (død o. 1512) ved St. Peders Kirke i Malmø samt dat-

teren Dorothea Dringelberg (død o. 1519), som førte eget sigil.¹²⁶ Hun var gift med Axel Tellefssøn, og de boede på gården i Malmø, som de muligvis havde overtaget ved møntmesterens død. I 1497 gør Johan Dringelberg sammen med sin far Henrik Dringelberg og sin svoger velbyrdige mand Axel Tellefssøn foranstaltninger om sin ejendom. Axel Tellefssøn var adelsmand og førte i henhold til Tor Flensmarck »Kabolt-ättens våben«, der er karakteriseret sådan: »Kluven, dexter delad, sinister 3 ggr. stykad«, men han kommer ikke frem til, hvordan disse ord skal fortolkes. Ordene er dels svensk, dels latin. I min tolkning bliver det til: »kløvet eller fældet (kluven), til højre delt (dexter delad), til venstre 3 grene afskåret (sinister 3 ggr. stykad). Ved sammenligning af Tor Flensmarcks tekst og Anders Thisets skitse af våbnet på ligstenen vil læseren bemærke, at skitsen er et spejlbillede af teksten. Det vil sige set en face, som man ser et fotografi.

Det sidste, vi hører fra den gamle møntmester selv, er et egenhændigt brev dateret 4/5 1497, hvor den forstum møntmester udsteder et pantebrev til sin søn Johan Dringelberg.¹²⁷ Straks før den 22. februar 1501 døde Henrik Dringelberg, idet to af hans børn, Engela og sognepræsten i Malmø Johan Dringelberg på den dag stiftede et alter i farens kapel.

Henrik Dringelberg var gift to gange, men vi ved kun, at hans sidste hustru hed Abele, og at hun ligeledes skal være død i 1501.

Den 8. november 1511 forærede Dorothea Dringelberg en guldkrone og andre guldsmykker til Vor Frue i København.¹²⁸ Det viste sig at få afgørende betydning for studiet af slægtsfølgen, som vi skal se det nedenfor.

Axel og Dorothea havde i hvert fald tre børn: Henrik Dringelberg, som overtog gården i Malmø, Margrethe Dringelberg, som var gift med rådmænd Peder Flomme i Köln og Steffen Dringelberg, som var præst ved domkirken i Lund og værge ved kapellet i Malmø. Dette kapel havde møntmesteren bygget bag ved koret omkring 1460 med borgmester og råds samtykke.

På den tid finder vi to personer med navnet Henrik Dringelberg – en ældre og en yngre – og det har været årsag til forvirring, blandt andre hos Tor Flensmarck.¹²⁹ Den Henrik Dringelberg, som hører med her, døde før 1530, og han havde ikke nogen datter, der hed Dorothea. Derimod var han ganske rigtigt gift med Kirstine, sådan som Tor Flensmarck hævder, og de fik sønnen Peder Dringelberg opkaldt efter morfaren, må man tro, idet Thiset i sine samlinger skriver: »Kirstine Pedersdatter enke 2/7 1528 efter Henrik.« Men den bedste bekræftelse på rigtigheden får vi af den sag, Kirstine førte i 1530 for at sikre sin svigermors donationer af guldsmykker til Vor Frue i 1511. I denne sag står der ikke, at hun var enke, men hun har altså ført sagen for sin afdøde mand.¹³⁰ Henrik Dringelberg

var adelig, idet hans allerede omtalte sigil viser, at han er adelsslægtens 3. led. Det må hans hustru Kirstine Pedersdatter altså også have været.

I 1532 resignerede ærkebiskop Aage Sparre i Lund, angiveligt fordi han ikke kunne klare sig i kampen mod de mange lutheranere. I stedet valgte man den stærkt papistiske adelsmand Torben Bille til ærkebiskop, og i den forbindelse var Steffen Dringelberg »apostolica notarius publicus«, hvilket vil sige pennefører i sagen.¹³¹ I 1536 efter Grevens Fejde var ærkebiskopperne Torben Bille i Lund, Joachim Rønnow i Roskilde og Oluf Munk i Ribe blandt de første, som fængsledes. Året efter døde Steffen Dringelberg, og den 31. juli 1537 førte brorsønnen Peder Dringelberg og Øland Gjødesen sag ved Herredagen om arven efter ham. Øland Gjødesen var gift med Anne, der var datter af Claus... og Engela, der døde i 1522.

Den tidligere ærkebiskop, Aage Sparre var imidlertid ikke færdig, idet det viser sig, at han endnu i 1537 ville hindre Peder Dringelberg adgang til sit bordegods (mensalgods) under Lunds Domkirke. Det ville Peder Dringelberg ikke finde sig i og rejste sag ved herredagen for at få Herredags Dom for retten til sin gård. Aage Sparres påstand var, at Peder Dringelberg ikke havde været på sit gods til de tider, loven krævede. Den påstand bestred Peder Dringelberg ikke, men han gjorde opmærksom på, at det havde været umuligt, fordi fjenden stod i Malmø. Desuden var loven blevet ændret netop på grund af de svære problemer i Malmø. Aage Sparre tabte sagen, og Peder Dringelberg beholdt sit gods.¹³² Det vil med andre ord sige, at han efter Grevens Fejde beholdt sine borgerlige rettigheder.

I en retssag den 22. oktober 1551 nævnes det, at Peder Dringelberg var gift, og at hans hustru hed Helle.¹³³ Sagen drejer sig om forlig i en trætte mellem Peder Dringelbergs hustru Helle og Anne Oluf Hansens efterlevskehæ. Kongen Christian III sad selv i forsædet med kansler Johan Friis til Hesselager ved sin side, og det var ærkedegnen Jesper Brochmann i Århus, der førte sagen for sin søster. Helt nøjagtigt står der: »Ther till suarett oss elskelige Jesper Brochmandt, erchedegen vdi Aarhuss, paa hans søster Hellis wegne och berette, att forskrefne Helle hagde aldriigh sagdt nogen snack paa Anne Oluffs obenbare.« Helle gav hende sin undskyldning, og kongen befalede dem som nære frænder (slægtninge) at slutte forlig. Sagen kan vel ikke undre, da det har med omdømme og ære at gøre.

Helle Arildsdatter Hake og Jesper Brochmann må have været halvsøskende. Helles barnebarn Bodil Jacobsdatter var født i 1561, og hendes far var Jacob Truelsen og hendes mor en datter af Peder Dringelberg. Bodils søster Dorthe kan have været født lidt før eller lidt senere dette årstal, og derfor kan det ikke være helt forkert at regne ægteskabets indgåelse til o. 1555-1560. Peder Dringelbergs datter har formentlig været

en 20-25 år ved ægteskabets indgåelse. Regner vi videre baglæns, kommer vi frem til, at Peder Dringelberg og Helle Arildsdatter Hake er blevet gift før 1540, måske i 1537 da Peder Dringelberg ved herredagsdom sikrede sig sine borgerlige rettigheder. Helle levede endnu i 1583 og skulle således have været op mod 100 år, hvis hun omtrent skulle have samme alder som sin bror Jesper Brochmann. Desuden må hun stadig have været i den fødedygtige alder, da hun formentlig i 1530'erne giftede sig med Peder Dringelberg, og derfor kan Jesper Brochmann kun have været hendes halvbror.

Den 12. september 1558 udsendte kongen en liste over adelsgårdene med befaling om at yde bidrag af deres gårde til stadens befæstning. De fleste betalte 1 daler, medens Peder Dringelberg var blandt de få, der betalte 2 daler.¹³⁴

Peder Dringelberg var kannik og givetvis født omkring 1500. Det næste spørgsmål, der rejser sig, er, om det er muligt også at sætte nogle antagelige årstal på hans hustru Helle. Det må vi se på nedenfor.

Slægten Hake

Som vi skal se i næste afsnit, var Bodil Jacobsdatter også beslægtet med Hake-slægten, bl.a. Arild Hake den ældre og Arild Hake den yngre. Før vi kommer til den nærmere udredning af slægtskabet mellem hende og disse personer, er her først lidt om den ældre del af familien.

I de første årtier blev Hake skiftevis skrevet med eller uden c (Hacke), og Arild Hakes fornavn blev ofte skrevet forskelligt, fx Arendt, Arntt eller Arild.

Det tidligste, jeg har fundet om Arild Hake den Ældre, står i dronning Christines hofhusholdningsregnskaber. I året 1505 købte dronningen klæde af ham, idet der står, »Item 102½ mk. gaff jeg Arild Hake vdi Kobnehaffn fore 2 sticker leidesk [klæde fra Leiden], itt sticke amsterdams oc fore en sardug [halvt linnen, halvt uldent tøj] oc fore 1 alne vesterlendes, leidesk hwer stycke 32 mk.« Og i 1506 købte hun sort »samblot« (antagelig damaskagtigt stof) af Arild Hake for 24 mk.¹³⁵ Af et udateret brev ses det, at Arild Hake også handlede med Karl af Gurre, som dengang var Kong Hans' lensmand på Gurre Slot.¹³⁶

Tirsdagen den 25. august 1505 var det siddende råd samlet på Københavns Rådhus for at gøre regnskab med borgmester Hans Metzenheim Bogbinder, som byen skylder »thw hundrede marck; ther fore haffwer han én gordt aff byen i panth fore, weet Amager Torff liggendes, som rådmann Arendt Hake nw vdi boor, som thet panthe breff ther om ydermere juneholder, som han [Hans Bogbinder] aff byen ther vppa haffwer.«¹³⁷

Den 11. januar 1509 gav Arild Hake kvittering til Matthiis Ericksøn,

som »har mig betalt 70 Mk. og 3½ Mk. paa ærlige og velbyrdige Kvindes Fru Kyrstine Hr. Laxmands¹³⁸ Vegne paa den skedh, jeg havde i Pant af hende, og han tog forskrevne gwld skeedh til sig; og takker jeg Matthiis Ericksen for god Betaling paa Fru Kyrstines Vegne«. Fru Kyrstine havde åbenbart en tid været i økonomiske vanskeligheder og sat en guldske i pant for lånet.¹³⁹ Det gode ligger formentlig i de 3½ mk., der betaltes ud over pantet. Ser vi nærmere efter, hed hun Kirsten Andersdatter Banner og var Poul Laxmands 2. hustru.¹⁴⁰

I 1510 blev der lavet en liste over Københavns våbenføre mandskab. Under Strands rodemål står der: »Arild Hake sielff iiii [4],« hvilket vil sige, at han kunne stille fire mand, og det var der ingen andre, der kunne i det rode. I andre rodemål har jeg kun set, at monsieur Laurensen og borgmester Hans Bogbinder stille en mere.¹⁴¹

Den 14. november 1511 fik de københavnske købmænd Arild Hake den ældre, Albreth van Goch (borgmester 1518) og Hans Holm brev om den begunstigelse, at »te mwe nw lade vdføre her aff riiget oc indt till Hamborg kiødt, smør, aal oc andre ware«. Tillige får de oplysning om skib og tidspunkt for afsejling.¹⁴²

Den 7. oktober 1514 fik rådmand Arild Hake den ældre gården (matr. nr. 15 i Strand Kvarter), som tilhørte Vor Frue Kirke, i mageskifte for nogle boder på Østergade. Gården skiftede siden hænder nogle gange, men den 19. marts 1553 lejes den ud til Arild Hake den yngre. Det samme mageskifte omtaler Thile i en tilføjelse til Holger Fr. Rørdams værk,¹⁴³ idet han anfører, at Arild Hacke i sagen siger, at det gods, gårde og renteboder, han fornylig havde bygget i Østergade i St. Nicolai Sogn, »gav til årligt landgilde 60 mark danske penge; derfor skulle Arild Hacke have til vederlag en Vor Frue Kirkes gård.« Gården plejede årligt at give 18 mk. danske penge i landgilde. Til udligning skulle Vor Frue hvert år lade »begengelsæ met messer oc vigiliis vtj høgækorrr met canicker oc met koorssprester, Gud till loff oc forne Ariild Hackis, hans hussfrwes o.s.v.« Derefter anfører Thile, at man deraf kan se, at messer og vigilier havde værdi i rede penge.

I 1514 boede Arendt Hake den ældre på nr. 14 i Strand Kvarter. Den 19. juni 1553 ejede Peder Dringelberg den samme gård, og den 4. november 1583 tilhørte den hans enke Helle Arildsdatter Hake.¹⁴⁴

I et gavebrev til St. Nicolai Kirke i 1517 står »Aryll Hacke« blandt bi-dragyderne, og samme år betalte han 26 marck jordskyld bag Østre Port. I 1518 skylder byen ham ifølge Magistratens vedtægtsbog endnu »til acters [= til rest] xxvj [26] marck« for noget arbejde ved Østre Port.¹⁴⁵

Endelig mødte Arild Hake den ældre fredagen næstefter »Santa Lusij Pape« 1519 for det siddende råd på Københavns Rådhus – vel som rådmand, og fordi han åbenbart var en af byens kreditorer.

Med baggrund i Arild Hake den ældres mange aktiviteter, kan det ikke være forkert at betragte ham som en meget velhavende og betydende mand. Vi kender to børn efter ham, nemlig borgmester Arild Hake den yngre samt Helle Arildsdatter Hake, der var gift med adelsmanden Peder Dringelberg. Dertil er der stedsønnen kancellisekretær og ærkedegn Jesper Brochmann, som vi møder nedenfor.

Arild Hake den yngre og Jacob Truelsen

Den 18. juni 1572 skødede Arild Hake den yngre hus, jord og ejendom til Albret Albretsen (i *Københavns Historie* kaldet Albert Albertsen) og havde her sin søstersøn Henrik Dringelberg, Jacob Truelsen og Bernt thor Westenn som vidner.¹⁴⁶ Henrik Dringelberg var altså bror til Jacob Truelsens hustru, og dokumentet fortæller, at Arild Hake den yngre var bror til Henrik Dringelbergs mor Helle. Helles fulde navn må altså have været Helle Arildsdatter Hake, da Arild Hakes far, som det skal ses, hed Arild Hake som sin søn. Navnene og sammenhængen i øvrigt kan ikke undgå at lede tanken hen på den Albritz Brochmann, som vi møder lige nedenfor. Måske var han en søn eller en sønnesøn?

Vi hører første gang om Arild Hake den yngre ved et møde på rådhuset i 1543, hvor der står: »Arild Hake bleff roedmand i Iesu naffn efter sidste contragt om tønnerne bleff giort med K. M. [Kongelig Majestæt] oc han haffuer betalet forskrevfne lxx [70] daler.«¹⁴⁷ Det var åbenbart almindeligt, at der skulle betales et beløb for at blive rådmand, men dette er det eneste tilfælde, hvor jeg har set dets størrelse anført. Derimod skriver O. Nielsen i *Københavns Historie*, at Arild Hake blev rådmand mellem 1548 og 1551, så måske har han ikke været rådmand uafbrudt. Han skriver også, at Arild Hake blev indsat som borgmester den 7. november 1565 og takkede af allerede den 6. juni 1569. Arild Hake den yngre døde først den 26. oktober 1590.

Arild Hake den yngre lejede den 19. marts 1553 gård mellem stranden og Læderstræde. Gården lå østen for Niels Stampes gård og »vesten næst Per Dringelbergs gaardt«. Lejemålet var blandt andre bevidnet af hans »kiere broder erliig mandt Jesper Brochmann, ercidegen ij Aarhus«.¹⁴⁸ Arild Hake den ældre havde tidligere haft gården, og den ejendom mod vest er åbenbart den samme som den, Peder Dringelbergs enke Helle Arildsdatter Hake havde indtil 4. november 1583.¹⁴⁹

I mellemtiden har Arild Hake blandt andet handlet jord og ejendomme og i den forbindelse af og til haft sin søstersøn adelsmanden Henrik Dringelberg og sin svoger borger Jacob Truelsen som vidner, bl.a. i 1572 som omtalt ovenfor.¹⁵⁰ Således fx i 1568 da Anne og Oluf Hansens søn Hans Olufsen skødede en søbod til borgmester Arild Hake, sin nære

»frænde«, dvs. slægtning. Som vidner står broderen Matz Olufsen, borger Jacob Truelsen, Johan Brochmann og Henrik Dringelberg.¹⁵¹ Antagelig var Johan Brochmann en ældre mand, som på én eller anden måde hører til slægten. Har han været 70 år eller mere, kunne han godt være bror til den gamle kancellisekretær Jesper Brochmann, men det kan ikke bevises.¹⁵²

Københavns Historie fortæller, at Oluf Hansen var »Vantsnider« og vistnok bådsmænd under Grevens Fejde.¹⁵³ Under sagen mellem Helle Peder Dringelbergs og Anne Olufs i 1551 nævnte kongen, at de var frænder, hvilket må gøre det sandsynligt, at Anne Olufs var gamle Jesper Brochmanns helsøster. Dette er i overensstemmelse med *Danske Magazin*, der noterer, at han havde søstre.¹⁵⁴

I 1575/76 blev både Arild Hake og Jacob Truelsen medlemmer eller laugsbrødre i Danske Kompagni, hvilket var en æressag, og det fortæller, at de begge var højt estimerede handelsmænd.¹⁵⁵

Af *Københavns Jordebog* ser vi, at Jacob Truelsen i 1581 »betalte viij [8] marck jordskyld af sine ejendomme på Nørregade og vj [6] skilling af sin jord udenfor portene.«¹⁵⁶

Jacob Truelsen døde i St. Johannes Evangelistes alters gård på Nørregade, hvor han havde nydt sin alderdom siden 1581. Han blev begravet den 15. januar 1586, og i den forbindelse nævnes Vor Frue Skoles ligpenge.¹⁵⁷ Det var altså derfor, at Rasmus Sørensen først kunne sælge sin kones arv i 1587 og få salget tinglæst den 19. februar i 1593, som det er anført ovenfor.

Kancellisekretær og ærkedegn mester Jesper Brochmann

Undervejs har jeg gang på gang nævnt Jesper Brochmann (1488-11/11 1562), kancellisekretær og ærkedegn i Århus, og gjort det klart, at han kognastisk hører til slægten Brochmann, som har antaget prædikatet Brochmann efter ham. Nu skal vi prøve at finde ud af, hvad vi egentlig ved om ham.

I anden udgave af *Dansk biografisk Leksikon* indleder Albert Fabritius slægten Brochmann sådan: »En af de danske lærde Slægter; den nedstammer fra Søren B. i Bogensegaard (Gern Herred)«. ¹⁵⁸ Ovenfor har jeg gjort klart, at det ikke hænger sådan sammen. Og Fabritius fortsætter: »Om Slægtens formodede Adelskab og ligeledes formodede Forbindelse med nedennævnte kgl. Sekretær Jesper B. (1488-1562) foreligger intet oplyst.«. Ovenfor er det klarlagt, hvordan det i virkeligheden hænger sammen.

Alle antagelser i litteraturen går ud fra, at Jesper Brochmann blev født i København o. 1488, og en artikel i *Danske Magazin* anser det for sandsynligt, at hans far har været med i Kirstine af Sachsens hofsuite, da hun

i 1478 skulle giftes med tronfølgeren Hans, men der nævnes ingen navne.¹⁵⁹

De eneste angivelser i litteraturen om Brochmann fra den tid er, at »Lusse Albritz Brochmantz amme den 2. maj 1496 betalte j [1] daler og iij [3] skilling jordskyld af de samme boder,« hvilket her vil sige mellem Amager Torv og Østergade. Endvidere var borger Albritz Brochmann den ene af tre tingsvidner, der den 15. august 1496 hængte segl under dokumentet, da Graabrødre Kloster solgte en af klosterets gaarde i København til Peder Bødker.¹⁶⁰ Disse oplysninger viser, at Albritz Brochmann havde fastboende amme, hvilket ikke var usædvanligt i det bedre borgerskab, og man kan derfor antage, at han og hans kone har haft småbørn. Samtidig kan man undre sig over, at der ikke står noget om Albritz Brochmanns jordskyld, men årsagen kan være, at han selv har boet i et andet rode, eller at han på grund af sin position ikke skulle betale jordskyld. Måske døde han endog samme år.¹⁶¹

Det er det eneste, der er fundet om Albritz/Albrecht Brochmann. Desværre kan vi ikke vide, om han er den, vi søger, men Jesper Brochmanns mor må være blevet gift med Arild Hake den ældre efter farens død, og om Arild Hake d.æ.s økonomiske formåen kan der ikke tvivles. Derfor må det anses for sandsynligt, at det er stedfaren, der har gjort det muligt for Jesper Brochmann at studere.

Det nævnes flere steder, at Jesper Brochmann søgte ind som kannik i Lund i 1502, men kun en enkelt eller to er originale kilder.¹⁶² Der vides derimod intet om, hvornår han afsluttede sine studier i Lund og rejste til Tyskland for at studere videre. Senere, da han var en snes år gammel, blev han ansat i Kong Hans' (1481-1513) kancelli, og han forblev i kancelliet under de følgende tre konger bortset fra, at han efter Kong Hans' død var ved pavehoffet i Rom i tre år (1513-1516). Det var antagelig her, han tog sin magistergrad. Efter opholdet i Rom blev Jesper Brochmann o. 1517 sekretær i Christian II's kancelli; i 1520 fungerede han endog i en kort overgang som kansler efter Ove Billes afgang. Han fulgte Christian II til Stockholm, men tog afstand fra kongens handlinger under det Stockholmske blodbad og medvirkede til, at Christian II i 1523 besluttede at forlade landet.

I 1524 var Jesper Brochmann hos Frederik I på Gottorp Slot og udstedte dér adskillige dokumenter, som én af de første opgaver, under den nye konge, der var meget dårlig til dansk. Én af de vigtigste opgaver, han havde under denne konge, var, da han i Oslo med det kongelige segl i sin varetægt deltog i forhandlingerne med Christian II, som endte med, at den afsatte konge fik frit lejde til at rejse. Et lejde, der som bekendt blev brudt, så han alligevel endte som fange på Sønderborg Slot.

Jesper Brochmann sluttede sig tidligt til reformationen og var i Christian III's tjeneste, så snart denne havde overtaget kongemagten, og Christian III brugte ofte Jesper Brochmann til vanskelige diplomatiske opgaver.

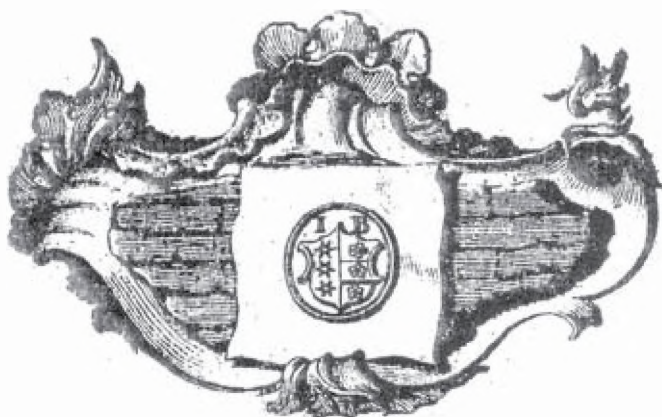

Fig. 7. Kobberstik af det segl, som kancellisekretær Jesper Brochmann lukkede talrige breve med i perioden 1530-1560. Gengivet efter Danske Magazin 1752

Fra 1537 havde Jesper Brochmann fast stude i København, hvor han modtog provenuet af skatterne og havde opsyn med møntmesteren.¹⁶³ Dette er uddybet hos Zvergius,¹⁶⁴ hvor der står: »Da Kong Christian den Tredje kom til Regeringen, forblev han ved sit embede i Kancelliet, og var tillige af Kongen betroet til saadanne Forretninger, som ellers tilkom Rente-Kammeret og de kongelige Rentemestre, saasom at oppebære Skatter af Landet og have Opsigt med Mønten, at udgive Penge til de Kongelige Bygninger, og andet deslige.« Her vil læseren erindre, at vi ovenfor så, at Christian III i 1541 gjorde Povl Fechtel til møntmester, hvilket han forblev indtil 1565. Det vil sige, at Jesper Brochmann det meste af tiden har kunnet gå og kikke ham over skulderen, men det har ikke hindret ham i fortsat at være en meget rig mand. Povl Fechtel var svigerfar til borgmester Peder Pedersen i Køge, og som vi så det ovenfor, kom han derigennem til at tilhøre slægten.

I sine sidste sytten år, da helbredet begyndte at svigte, havde Jesper Brochmann sin bopæl »lige over for Hellig Geistes Kirke« – netop det er det samme sted, hvor hans stedfar Arild Hake den ældre i sin tid boede.

For sine fortjenester forlenede kongen ham i 1542 på livstid med den relativt lille Gundsøgård med kun ni tilliggende gårdsæder en halv snes

kilometer nord for Roskilde. Alligevel blev han betragtet som lensmand, idet et brev fra kancelliet den 14. februar 1555 nævner Mester Jesper af Gundsø sammen med andre lensmænd. Han skulle i det tilfælde stille én soldat med fetalje til 4 måneder.¹⁶⁵ I vore dage finder vi Gundsøgård afmærket i Topografisk Atlas 1989 som en større gård tæt sydvest for Gundsømagle. Det var ligeledes på grund af Jesper Brochmanns fortjenester, kongen gjorde ham til ærkedegn i Århus.

I første udgave af *Dansk biografisk Lexikon* skriver A. Heise, at Jesper Brochmann, på grund af svagelighed, »maatte opgive sin Stilling i Kancelliet og tilbragte sine sidste Aar på sin Gaard i København« og videre: »Han havde tidligt sluttet sig til Lutherdommen, hvortil hans Ungdomserindringer fra det fordærvede Romerhof synes at have bidraget sit. Han omtales altid med den største Højagtelse, ikke mindst af Brødrene Palladius, som han i tidligere Aar havde taget sig af.«¹⁶⁶ Peder Palladius (1503-1560) og Niels Palladius (1510-1560) studerede hos Martin Luther og Philip Melancthon i Wittenberg blandt andre støttet af Christian III, Jesper Brochmann og kansler Johan Friis. Peder Palladius blev i 1537 Sjællands første biskop efter reformationen, og Niels Palladius biskop i Lund fra 1551.

»Han havde giftet sig med en Enke, Abelone, hvis Datter, Maren Tønnesdatter af I. Ægteskab, senere skaffede ham mange bryderier.«¹⁶⁷ Det eneste, vi ellers ved om hans ægteskab, er, at Abelone endnu levede i 1560, da Jesper Brochmann i et brev til Frederik II anmoder om tilladelse til at forblive ærkedegn, selv om det er svært at rejse, når konen ligger syg. Så vidt vides fik Jesper og Abelone ikke selv nogle børn.

Som det fremgår ovenfor, ser det ud til, at Jesper Brochmann selv har haft søskende, hvilket er i overensstemmelse med antydningerne i *Danske Magazin*.¹⁶⁸ Dette bestyrkes af sagen i 1551 mellem Anne, Oluf Hansens enke, og Helle Arildsdatter Hake samt tingsvidnet fra 1568, hvor såvel Annes og Olufs sønner som Johan Brochmann er involveret. Efter dette kan både Anne og Johan have været den gamle Ærkedegn Jesper Brochmanns søskende.

I 1561 bestemte kongen, at Gundsøgård efter Jesper Brochmanns død skulle henlægges under Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke.¹⁶⁹ Jesper Brochmann døde den 11. november 1562 i en alder af 74 år. Så nøje kender vi kun alderen, fordi præsten i Hjørring Daniel Chrysostomos¹⁷⁰ ved hans død skrev et latinsk æresvers over ham og heri nævner hans alder. Men da vi ved, at han kom til Lund i 1502, kan det nok ikke være meget galt, at han er kommet dér som 14-årig.

Han blev begravet i koret i Vor Frue Kirke, hvor der blev sat et epitafi-

um over ham, skrevet på latin,¹⁷¹ og som vi så det under omtalen af biskop Jesper Brochmann, var det netop her, biskoppen i 1636 fik skøde til familiegravsted. Alt gik imidlertid tabt ved Københavns brand i 1728.

Efter Jesper Brochmanns død fik Otto Brochenhus den 19. december 1562 forlening på ærkedegnedømmet ved Århus Domkirke, medens kongens livlæge Cornelius Hamsford i et åbent brev af 22. juni 1564 fik lov til at beholde »det gejstlige Gods ved Århus Domkirke, som han havde fået efter Mester Jesper Brochmann og med de samme rettigheder som denne.« Det er ukendt, hvad det var for gejstligt gods, Jesper Brochmann havde haft ved domkirken, men det kan have været jordegods, for det havde Århus Domkirke meget af.

Noter

1. *Danske Magazin*: Om *M. Jesper Brochman, Secreter hos K. Christ. II Og tvende følgende Konger*. 1752 1 rk. tom. 6 hæfte 61 s. 1-24 og 34-94. Hans de Hofman: *Legatum Brochmannianum XIII*, 1755, s. 170-174 med anetavle. I *Samlinger af Publique og Private Fundationer og Gavebreve som forefindes udi Danmark og Norge*. Tom. 1 København, Aar 1755. Christopher Giessing: *Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lævere med Slægt-Register og Stamtafler*...1781, 2. kap., s. 13, samt en omfattende stamtafle.
2. Bent Jørgensen og Maja Rasmussen: Omfattende brevveksling med Bent Jørgensen, som nu er død.
3. J. P. Skou: *Det står skrevet i kirkebøger, skøder, skifter og mange andre arkivalier*, 1998, s. 111 og 126-127. Anmeldt af Hans H. Worsøe i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1999: 2, s. 321-322.
4. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie. Samlet efter trykte og utrykte kilder*, 1888, aktstykke nr. 43, s. 74-76.
5. Der må rimeligvis være tale om Linå ca. 15 km. nordvest for Javngyde. På den tid eksisterede byen Silkeborg ikke, men der har ligget en gammel borg, som har givet navn til lenet efter reformationen og senere til byen. *Raunkjærs Konversations Leksikon*, 1952, bd. 10, spalte 771-772.
6. Nævnt i Skanderborg Lens regnskaber 1573/77 som Jens Skøtt og derfor antagelig skytte under Skanderborg Slot og deraf navnet Skytte. Året før, den 28. februar 1572, var kronens bønder i Illerup blevet ugedagsbønder under slottet.
7. I Køge Lokalhitoriske Arkiv ligger et brev fra Anders Petersen dateret »Valløby den 12de Decbr. 1879«, hvori han spørger hr. Fr. Opffer, om Brochmannernes navnefølge var: »Mag. Jesper Brochmand ~ Apollone en enke af København → Søren Brochmand → Rasmus Sørensen Brochmand, Raadmand siden Borgmester i Kjøge ~ Bodil Jacobsdatter → Dr. Jesper Brochmand, Sjællands Biskop«. Jeg kender ikke svaret, men da Anders Petersen i 1888 skrev *Kjøge Byes Historie*, brugte han navnet Brochmand.
8. Victor Hermansen og Povl Engelstoft: *Kjøge Byes Historie*, 1932, s. 69 og 78. Som betaling for at være tolder måtte han oppebære kronens korn-tiende af Sædder Sogn uden afgift (åbent brev af 15. juli 1588 til Rasmus Sørensen om at være tolder i Køge. *Kancelliets Breve*).
9. Antagelig udført på Henrik Reinkes værksted. *Trap: Danmark*, bd. 2,3, 1960, s. 1084.
10. J. P. Skou: *Det står skrevet II samt slægten Brochmanns herkomst i ny belysning*, 2003, s. 7-25 (anmeldt af Anton Blaabjerg i *SLÆGTEN Forum for Slægtshistorie*, nr. 28, juli 2003, s. 83-84). Jeg har i artiklen hentet en del stof fra dette tillæg, dels for at fjerne fejl, dels for at indsætte det nye stof, der er kommet til og kun kan forstås i sammenhæng med det tidligere. Desuden er noterne i tillægget så sammentrængte, at de er vanskelige at anvende. Endelig genanvender jeg en del af figurene fra tillægget.
11. E. Moltke, Elena Møller og C. G. Schultz: St. Nicolaj Kirke i Køge. *Danmarks Kirker*, bd. 3,1, 1944, s. 248, og under gravminder s. 227-229.
12. *Boffuensaardt* ved Javngyde i Gern Herred. *Trap: Danmark*, bd. 8, 1964, s. 593.
13. Erik Arup: *Jorden. Danmarks Historie*, bd. III, 1955, s. 65-66.

14. Danmark 1: 100000, Kort- og Matrikelstyrelsen, 1989, kort 24 L4.
15. Den originale side fra jordebogen findes på Rigsarkivets film S 678 og gengives i teksten her. Poul Rasmussen: *Om klosterets jordegods 1554-1573 og dets historie. Østjysk Hjemstavnsfor- enings Årsskrift, 1955*, s. 9-42. I den tabellariske oversigt heri kan gården ikke identificeres.
16. Helge Kragh m.fl.: *Dansk Naturvidenskabs Historie*, bd. 1. *Fra Middelalderen til den Nye Videnskab 1000-1730*, 2005, s. 46 (litteraturen på Øm Kloster), 63, 107, 125, 152-156 og 300 ff.
17. Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen (red.): *Om Øm Kloster*, 2003, spec. s. 197-202.
18. *Dansk Forvaltningshistorie I. Stat, Forvaltning og Samfund. Fra Middelalderen til 1901*. Sag nr. 531 Aarhus 12.03.1546. *Dombog 5, fol. 47AR-47BR*. Forfatterne til bogen om Øm Kloster mener, at abbed Peder Sørensen nok vandt sagen på grund af sit kendskab til *Jyske Lov*, som blev skrevet af Gunner (1152-1251), der var abbed på Øm Kloster og i 1222 - 70 år gammel - blev biskop i Viborg. Valdemar Sejf gav værket til folket kort før sin død i 1241.
19. Hans Daniel Lind: *Kong Kristian den fjerde og hans Mænd paa Bremerholm. Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* 1889, kap. IV D Kat. 2: *Material-skrivere*.
20. Selvtredje betyder, at der skulle stilles tre mænd, hvoraf han selv måtte være ene.
21. Hans Daniel Lind: *Kong Kristian den fjerde og hans Mænd paa Bremerholm. Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* 1889, kap. II B. *Befalingsmænd paa Bremerholm. Holmens Admiralat*, s. 58.
22. Leo Tandrup: *Christopher Valkendorf, 1525-1601. Dansk Biografisk Leksikon*, 1984, 3. udg. bd. 15, s. 252-255.
23. Erik Arup: *Danmarks Historie 1282-1624*, (1932) bd. II, Bistytret, s. 535-536, og *Islands Handel*, s. 632.
24. Christopher Giessing: *Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere med Slægt-Register og Stamtaavler*..1781 2. kap., s. 13 samt en omfattende stamtavle.
25. Christopher Giessing: *Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere med Slægt-Register og Stamtaavler*..1781, 2. kap., s. 13, samt en omfattende stamtavle.
26. K. U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728, Strand Kvarter*, bd. II, 1943, s. 35 og 50-52.
27. Rigsarkivet, Håndskriftsamlingen: *Københavns Gaarde og Huse*, registratur 30, 1. afd., fasc. 5, art. 2 (Skøde-Samling på Papir). Dokumentet ligger alene i en stor æske med træramme. På ryggen står der: *Kbh. Tillæg 1593 febr. 19*.
28. K. U. Ramsing: *En københavnsk Ejendoms Historie gennem 550 Aar. Historiske Meddelelser om København* (red. Axel Lindvald) 1929/30, 2. rk., 4. bd., s. 393-445. Se specielt s. 402.
29. En »Vedhammer« er en grund til stabling og opbevaring af brændsel. Der var tale om det mindre areal matr. 25. I følge af K. U. Ramsing skal Christopher Valkendorf selv have boet lige over for.
30. Norske Rigs-registranter 4, s. 571 (1609).
31. Norske Rigs-registranter 6, s. 678 (1634).
32. Sven Tore Dahl: *Thage Lambertsens Balchenburg. Gejstligheden i Nord-Norge og Midt-Norge i Tiden 1536-1700*, Trondhjem 2000, s. 223.
33. E. Carstensen: *Hjørulunde Sogns Historie*, 1878, s. 24-26.
34. Arne Sundbo: *Frederiksbunds og Købstaden Slangerups Historie*, 1937, 2. del, s. 148-149 og 172.
35. E. Carstensen: *Hjørulunde Sogns Historie*, 1878, s. 26-27.
36. E. Carstensen: *Hjørulunde Sogns Historie*, 1878, s. 27.
37. E. Carstensen: *Hjørulunde Sogns Historie*, 1878, s. 22-27.
38. C.F. Bricka: Carstensen: *Hjørulunde Sogns historie*. Litteratur og Kritik. *Historisk Tidsskrift*, 1879, 5. rk., 1. bd., s. 713-714.
39. S. M. Gjellerup: *Jesper Rasmussen Brochmann. Dansk biografisk Leksikon* 1. udg. 3. bd. (1887-1905), s. 73-84.
40. *Wormernes Stambog* - således kaldet, fordi det 27 foliosider store håndskrift begynder med en omtale af nogle af Wormerne. Det må være skrevet før Københavns brand i 1728, og hovedparten - måske det hele - synes nedfældet af samme hånd. Afskrifter fra flere håndskrifter fra slutningen af 1500-tallet og første halvdel af 1600-tallet med angivelse af værkeres pagina. Brochmanns slægt s. 8-27, mag. Jesper Rasmussen Brochmann s. 8-11. Jespers dåb omtales s. 18, og s. 19 findes Arild Huitfeldts brev med hjemkaldelse af Brochmann. Ved dåb og hjemkaldelse henvises til pag. 332-334, men forfatteren er ukendt. Biskop Jesper Rasmussen Brochmann s. 12-25. Jeg har støttet mig til den del heraf, som det har været muligt at verificere. Således fx Arild Huitfeldt. Landsarkivet i Viborg, hvor den findes under mærket: v. H 1 (1)-8.
41. Harald Ilsøe: *Arild Huitfeldt. Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg. 1980, bd. 6, s. 598-602.
42. Albert Leth og G. L. Wad: *Meddelelser om dimiterede fra Herlufsholm fra skolens stiftelse 1565 til 1875*, 1875. Jesper Brochmanns studier på skolen fra 1598 s. 9, og hans rektorat s. 12 og 13. Desuden Jacob Brochmann s. 13 og 16.
43. C.F. Bricka: Fortegnelse over Danske og Norske, som ere immatrikulerede ved Leydens Universitet i det første Aarhundrede af dets Bestaaen (1575-1674). *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1881 bd. 2, s. 104-135. Immatrikulationen af følgende medlemmer af slægten er noteret: s. 109: Casparus Erasmi Danus (biskop Jesper Rasmussen Brochmann (1585-1652)), stud. theol. 12. august 1604, 18 år, s. 111: Georgius Erasmi Danus, famulus (Jørgen Rasmussen (Brochmann)) 14. november 1613, 21 år, s. 125: Christian Brochmann phil. stud. 30. september 1636, 25 (? 21) år (Christian Brochmann; død i London 1638), s. 126: Joannes Ivarii lit. stud. 18/2 1637 (Hans Iversen Kaalund. Hundrup: *Lærestanden ved de lærde skoler i Køge*, 1872), s. 128: Morten Poulsen Grum 2. juli 1639 stud. lit., 22 år (1615-1652), slotspræst i København, s. 130: Rasmus Enevoldsen Brochmann phil. stud. 6. november 1640 stud. eloq., 22 år (1619-

- 1662), professor, s. 135: Rasmus Hansen Brochmann 8. juli 1647, stud. theol., 23 år, professor. Indskrevet anden gang 7. august 1652.
44. H. Hjort-Nielsen: Uddrag af Biskop Jens Birkerods dagbøger 1658-1708. *Personallhistorisk Tidsskrift* 1927, 8. rk., bd. 6, s.159. Skødet på biskop Jesper Rasmussen Brochmanns familiegravsted i koret ved alteret i Vor Frue Kirke i København.
45. Holger Malling: Vor Frue Kirkes Gravbog. *Personallhistorisk Tidsskrift*, 1926, 8. rk., bd. 5, s. 268.
46. Holger Malling omtaler biskoppens begravelse to gange. Den ene gang skriver han »under en brun sten«, den anden gang »under en stor kostbar blå sten«.
47. Hans de Hofman: *Legatum Brochmannianum XIII*, 1755, s. 170-174 med anetavle. I Samlinger af *Publicke og Private Fundationer og Gavebreve som forefindes udi Danmark og Norge*, tom. 1, København, 1755.
48. *Danske Magazin: Om M. Jesper Brochman, Secreter hos K. Christ. II Og tvende følgende Konger*, 1752, 1. rk., tom. 6, hæfte 61, s. 1-24 og 34-94.
49. Albert Leith og G. L. Wad: *Meddelelser om dimitterede fra Herlufsholm fra skolens stiftelse 1565 til 1875*. 1875. Jesper Brochmanns studier på skolen fra 1598, s. 9, og hans rektorat s. 12 og 13. Desuden Jacob Brochmann s. 13 og 16.
50. På *topografisk Atlas* 1: 100000, 1989, Kort 10 M5 findes Egholm Slot stadig som et voldsted i engene lige nord for Skørping.
51. Oplysningerne stammer dels fra, hvad der kan ses i kirken, dels fra den gamle liber daticus fra Skørping Sogn, Landsarkivet i Viborg.
52. Sven Tore Dahl: *Lambert Tønnesen Balchenburg. Gejsligheden i Nord-Norge og Midt-Norge i Tiden 1536-1700*, Trondhjem 2000 s. 223.
53. Peder Jacobsen Worm (død 1668) var i sit første ægteskab gift med Anna Heichensdatter fra Flensborg, og deres søn var præsten og satirikeren Jacob Pedersen Worm (1642-1693). Hans satire var så grov, bl. a. over for Thomas Kingo, Griffenfeld og Christian V, at det i 1681 endte med, at han blev landsforvist til Trankebar, hvor han døde. Wormerne her tilhører en anden linie af Wormernes store slægt end lægen professor Ole Worm.
54. Thomas Kingos første ægteskab. I 1669 skrev han det berømte kærlighedsdigt »*Chrysilis, du mit verdens guld*« til hende. Det er nu med som nr. 423 i den nyeste udgave af *Højskolesangbogen* og tillagt en visemelodi. 18. udg. 2006.
55. Data for de tre sidste står dels anført på Rasmus Pedersens ligsten i Køge St. Nicolaj Kirke, dels *Danmarks Kirker*, bd. 3,1 s. 257 (Køge Kirke).
56. Kancelliets Breve: Åbent brev af 16. januar 1574 til borgerne i Køge.
57. Kancelliets Breve: Åbent brev af 7. september 1584 til borgmester Peder Pedersen i Køge. Også nævnt i *Køge bys Historie*, 1932, s. 70.
58. Kancelliets Breve: Gavebrev af 3. april 1586 til borgmester Peder Pedersen.
59. Kancelliets Breve: I et åbent brev af 11. maj 1586 samtykker Peder Pedersen som arving i, at svogeren Frantz Lauritzen gård i Helsingør tilskødes kronen.
60. Mogens Højland: *Jarlen af Bothwell, en biografi*, 2007 s. 283-285. I dag kender vi årsagen til, at Frantz Lauritzen gav kongen sin gård i Helsingør. Ved tilfældighedernes spil var James Hepburn alias jarlen af Bothwell havnet som fange på Dragsholm Slot. Han var beskyldt for mord, og dronning Elisabeth I i England ville have ham skaffet af vejen. Hun så helst, at Frederik II i Danmark tog sig af det, men han var bange for de store politiske forviklinger, som selv en udlevering efter hans død ville skabe. Frantz Lauritzen havde det daglige besvær med jarlen, så i al stilhed lod han ham begrave i det tørre sand i krypten under Dragsholm Slot. Det kunne han være idømt en streng straf for. Der skete dog noget helt andet, for da Elisabeth I opdagede, at jarlen af Bothwell var væk, forbedredes forholdet mellem landene, og en delegation blev sendt til Danmark. I den forbindelse blev Frederik II tildelt Hosebåndordenen, og Frantz Lauritzen blev borgmester i Helsingør, næsten på samme måde og samme tid som svogeren Peder Pedersen blev det i Køge. Var Bothwell blevet begravet på kirkegården, ville vi ikke have kendt noget til ham i dag.
61. C.F. Bricka: *Dansk biografisk Lexikon*, 1. udg., bd. 10, 1896 s. 139. Efter jarlen af Bothwells død i 1578 blev hans fangevogter Frantz Lauritzen af kongen i 1579 udnævnt til borgmester i Helsingør.
62. Bering Lisbjerg: Møntmester Povl Fechtel. *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udg., bd. 7, 1918, s. 828. Møntmester Povl Fechtel. *Dansk biografisk Lexikon*, 1. udg., bd. 5, s. 92-93.
63. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie. Samlet efter trykte og utrykte kilder*, 1888, s. 97, og aktstykke nr. 29, s. 46-53.
64. O. Nielsen: Uddrag af St. Nicolaj Kirkes Begravelsesprotokol. *Personallhistorisk Tidsskrift*, 1880 bd. 1, s. 193. Hans Holst havde selv bestøkt alteret og givet 3000 rdl. til kirken. Han selv blev begravet 12. juni 1623, hans datter Anne Mads Ravns 28. august 1629 og hans enke 5. marts 1633.
65. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie. Samlet efter trykte og utrykte kilder*, 1888, aktstykke nr. 33, s. 59.
66. Alhed Clausdatter Bagger var datterdatter af borgmester Peder Pedersen og Alhed Povlsdatter og således opkaldt efter mormoren.
67. Rottekrudt er et gammelt navn på hvid arsenik, der er arsentrioxyd. Har tidligere været anvendt til bekæmpelse af rotter.
68. H. Fr. Rørdam: *Dansk biografisk Leksikon*, 1. udg., 1901, bd. 15, s. 10-11. Laurids Mortensen Scavenius (6/8 1589-19/6 1655) var søn af fiskerfolkene Morten Lauridsen og Mariane Sørensdatter i Skagen. Deres hus blev ødelagt under et uvejr, hvorefter de søgte til København, hvor deres begavede søn blev sat i skole. Efter begge forældrenes død i 1599 tog professor Thomas Fincke sig af ham, så han på det nærmeste voksede op som søn i huset. Han blev senere dr. theol. og Sjællands biskop fra 1653 til sin død.

69. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie. Samlet efter trykte og utrykte kilder*, 1888, s. 92-109.
70. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie. Samlet efter trykte og utrykte kilder*, 1888, aktstykket nr. 58, s. 93-96.
71. Bjørn Kornerup: Rasmus Enevoldsen Brochmann. *Dansk biografisk Leksikon*, 1979, bd. 2, s. 538-539.
72. Bjørn Kornerup: Rasmus Enevoldsen Brochmann. *Dansk biografisk Leksikon*, 1979 bd. 2, s. 539.
73. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie. Samlet efter trykte og utrykte kilder*, 1888, s. 108-109.
74. Bjørn Kornerup: Hans Enevoldsen Brochmann. *Dansk biografisk Leksikon*, 1979, bd. 2, s. 533.
75. H. Hjort-Nielsen: Uddrag af Biskop Jens Birkerods Dagbøger 1658-1708. *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1925, 8. rk., IV, s. 315-316. Hans Enevoldsen Brochmann indviet til Biskop i Århus (316).
76. Ejere af Skårupgård. Fundet på Wikipedia, den frie encyklopædi. 23-6-07.
77. S. M. Gjellerup: Biskop Erik Mogensen Grave. *Dansk biografisk. Leksikon*, 1. udg., bd. 6, s. 194.
78. Skårupgård i Todbjerg Sogn. *Trap: Danmark*, 1964, bd. 7, s. 1057-1058.
79. Enevold Hansen Brochmann fik »bevilling og anordnet at være statsadvokat«. *Københavns Diplomatarium*, VII, sag. 524, s. 366 af 3. oktober 1691.
80. A. Petersen: Gravskrifter og inskriptioner i Kjøge Kirke. *Personalthistorisk Tidsskrift*, bd. 2, 1881, s. 305-314 med anetavle over slægten Brochmann, s. 310.
81. Enevold Hansen Brochmann overdrog forlagsretten til Jesper Brochmanns skrifter til fattigvæsenet. *Københavns Diplomatarium*, VIII, sag. 714, s. 148 af 10. april 1711.
82. Ejere af Hammergård i Hammer Sogn. *Trap: Danmark* 1964, bd. 8, s. 663. Som ejer og beboer af herregården Nørre Vosborg i Ulfborg Sogn havde Hermann Frantz von Schwanewede stor betydning for min kones forslægt sidst i 1600-tallet (slægtsbog forlaget Viben 2003, s. 148. ISBN 87-988073-1-5). Hermann Frantz von Schwanewede var oprindelig tysker. Han kom til Danmark i Karl X Gustavs hær. Under slaget ved Nyborg den 14. november 1659 blev han taget til fange, og det følgende år gik han i dansk tjeneste. Senere blev han en betydelig godsejer og godshandler. Samtidig forblev han i en årække ved det militære rytteri.
83. C.F. Bricka: Fortegnelse over Danske og Norske, som er immatrikulerede ved Leydens Universitet i det første Aarhundrede af det Bestaaen. *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1881, 2. bd., s. 193-210. S. 196 Matthias Foss 25. marts 1651 stud. lit., 22 år, biskop i Aalborg, s. 198; Iver [Enevoldsen] Brochmann 17. maj 1652, 25 år stud. lit., præst, s. 198; Rasmus Hansen Brochmann 8. juli 1647, stud. theol., 23 år, professor. Rasmus Hansen Brochmann 7. august 1652 stud. lit., 26 år (1626-1664), professor, s. 199; 1652, Thomas [Hansen] Brochmann 30. juli 1654 stud. hist. 20 år, igen 4. november 1654 (s. 201) og 22. august 1662, 30 år (s. 204). Derefter fandt man ham druknet i Amsterdam. S. 201 Jacob Vossius (Foss) 15. august 1658 stud. lit., 25 år, rektor. Se videre F. E. Hundrup: *Jacob Foss i Lærerstanden ved Metropolitan-skolen*, 1872, s. 25.
84. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie*, 1888, aktstykket nr. 62, s. 102-103.
85. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie*, 1888, aktstykket nr. 59, s. 96-98.
86. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie*, 1888, 1. afsnit, *Byen i almindelighed*, s. 40-41.
87. Købs- og salgskontrakter samt breve til kongelig godkendelse af 13. september og 15. december 1665 findes hos Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie*, s. 113-119 og 186.
88. Gerd Neubert: *Skifter fra Køge 1597-1655*, 1992, s. 253-287.
89. Kirsten Weber-Andersen: Bomærkerne i Køge S. Nicolai Kirke. *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1944, 11. rk., 5. bd., s. 188-203.
90. Peter Motzfeldt havde også datteren Marie, der i 1633 blev gift med Joachim Schumacher. De blev i 1635 forældre til Peter Schumacher (Griffenfeld), som i sin barndom ofte kom hos biskop Jesper Brochmann, hvilket uden tvivl har haft stor betydning for den intelligente dreng. Hans bror Albert blev adlet Gyldensparre og havde væsentlig betydning for én af mine forfædre. Se fx Braads Saga. *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1997, 1, s. 75-99, og i min egen slægtsbog. *Det står skrevet i kirkebøger, skøder, skifter og mange andre arkivalier*, 1998, s. 56-59.
91. Steffen Heiberg: Gunde Rosenkrantz. *Dansk biografisk Leksikon*, 1964, s. 337-339, og Bøggild-Andersen: *Jørgen Rosenkrantz*, samme bind, s. 358.
92. Fru Ingeborg Arenfeldt havde Hans Arenfeldt som forlover (dvs. kautionist). De tilhørte den gamle danske adelslægt Arenfeldt. Muligvis har det været adelsmanden Hans Arenfeldt til Knivsholt, men på den tid var han en ung mand, der studerede ved universitetet i Leiden.
93. Adelsmanden Herman Kaas født på Ulstrup Gods ved Langå 1619. Som ung var han hoffjunker, blev gift med Birgitte Rudbeksdatter til Øllingesøgård mellem Søllested og Dannemare på Lolland, kammik under Roskilde domkapitel fra 1653 og døde på Orebygård nord for Saks-købing 1675. Gengivet fra slægtens adelige anetavle, som findes på internet.
94. Adelsmanden Kaj Lykke (o. 1625-1699) var storgodsejer efter sin far. Som ung havde han tjent under Christian IV, som dog afskedigede ham kort før sin død. Han var bestyrer af faderens fynske godser på den tid, der her er tale om. Ellers er han mest kendt som kvindebedærer. I et brev til én af sine bekendtskaber beskyldte han dronning Sofie Amalie for utroskab. Det kom hoffet for øre, og han blev i 1661 dømt til at miste ære, liv og gods. Han tabte godset, men beholdt livet ved at flygte til udlandet. Efter dronningens død i 1685 blev han taget til nåde og kunne komme hjem, som det fortælles i de fleste Danmarkshistorier.

95. Ordbog over det danske Sprog.
96. Den Store Danske Encyklopædi.
97. Claus Christoffersen Lyschander (1558-1623) stammede fra Herfølge i nærheden af Køge, var digter og blev i sine sidste år kongelig historiograf, men som sådan var han ret upålidelig. Han udgav i 1622 *De danske Kongers Slægtbog*, hvori han fører Christian IV's slægt tilbage til Noahs søn Jafet.
98. Bjørn Kornerup: Hans Rasmussen Brochmann, *Dansk biografisk Leksikon*, 1979, bd. 2, s. 532-533. Se videre sønnen Rasmus Hansen Brochmann, samme bind, s. 539.
99. Thomas Fincke og Søster Ivers blev gift på Tønning Slot, fordi Thomas Fincke på den tid netop var blevet livlæge for hertug Philip af Holsten-Gottorp. H. Fr. Rørdam: Thomas Fincke, *Dansk biografisk Leksikon*, 1. udg., 1887-1905, bd. 5, s. 151-153. Sønnen Jacob Fincke, samme bind, s. 149-150. Fincke-slægten var af gammel adel med en gul finke øverst til venstre i våbenskjoldet.
100. Helge Krogh (red.): *Universitet, teologi og naturvidenskab. Dansk Naturvidenskabs Historie*, 2005 bd. 1, s. 99-107.
101. Lis Heiberg: Peder Pedersen (1608-1669) var født i Horsens, hvor han først havde sin skolegang i latinskolen og fortsatte derefter skolegangen i Lübeck til 1624. Herefter han fik en alsidig uddannelse i handel og administration. Den 25. april 1655 udnævntes han til borgmester i København. *Dansk biografisk Leksikon* 1982, bd.11 s. 234-235. Finn Holbek: Joachim Gersdorff (1611-1661) var chef for centraladministrationen fra 1652, og den 25/4 1655 udnyttede han sin magt til at indsætte Peder Pedersen som borgmester, efter at han i kun to dage havde været rådmand. Internet: www.finnholbek.dk/genealogy/ Set 30.08.09.
102. C.F. Bricka: Fortegnelse over Danske og Norske, som er immatrikulerede ved Leyden Universitet i det første Aarhundrede af dets Bestaaen. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1881, bd. 2, s. 193-210. S. 196 Matthias Foss 25. marts 1651 stud. lit., 22 år, slotsprædikant 1660, biskop i Aalborg 1672.
103. S. M. Gjellerup: Biskop Matthias Foss, *Dansk biografisk Leksikon*, 1. udg., bd. 5, s. 266-267.
104. Holger Malling: Vor Frue Kirkes Gravbog. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1926, 8. rk., bd. 5, s. 270. Oprindeligt anlagt af kirkens klokker, Rosenkilde.
105. H. F. Rørdam: Poul Mortensen Aastrup, biskop i Lund. *Dansk biografisk Leksikon*, 1. udg., 1887-1905, bd. 1 s. 31-32.
106. Medens Anders Sørensen Vedel var slotspræst hos Frederik II, arbejdede han med oversættelse af Saxos *Gesta Danorum*, men det gik for trægt, og kongen afskedigede ham. Vedel flyttede derefter til Ribe, hvor han blev gift med biskop Hans Laugesens (1530-1594) datter Mette (1561-1633) og gav sig til at skrive sin store *Folkevisebog*.
107. S. M. Gjellerup: Morten Poulsen Grum. Præst og orientalist samt slotspræsten Michael Henriksen Tisdorph. *Dansk biografisk Leksikon*, 1. udg., bd. 6, s. 226.
108. H. F. Rørdam: Christen Steenbuch fik tidligt privat undervisning af rektor mag. Hans Schov. *Dansk biografisk Leksikon*, 1. udg., bd. 16, s. 304.
109. H. F. Rørdam: Professor Christen Steenbuch. *Dansk biografisk Leksikon*, 1. udg., bd. 16, s. 304-305. Se endvidere A. Jantzen: Sønnen professor Hans Steenbuch, samme bind og samme side.
110. Holger Malling: Vor Frue Kirkes Gravbog, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1926, 8. rk., bd. 5, s. 277. Inden for jernværket i korets omgang var slægten Foss' familiegravsted. Her hviler både biskoppen i Aalborg Mathias Foss og rektor Jacob Foss.
111. Hans de Hofman: *Legatum Brochmannianum XIII*, 1755, s. 170-174.
112. Slægten Brochmann i Norge. *Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon*, Oslo, 1986, bd. 2, s. 625-626.
113. Ulla Thorbjørn Hansen, sognepræst ved Roskilde Domkirke. *Pelikanen et Kristus symbol. Roskilde Domsogn*, nr. 4, 2008 s. 4. »Vi har en pelikan i Domkirken. Den sidder i Chr. IV's kapel og fodrer sine unger«. Siden oldkirken har den optrådt som symbol på Kristus, der ofrede sig selv. Sognepræsten mener, at der i virkeligheden er tale om, at pelikanen presser sit store næb mod brystet, når den tømmer det for småfisk til ungerne.
114. Rigsarkivet: Det Historisk-Genealogiske Arkiv: Genealogisk-Heraldisk Selskab: Borgerlige slægter, nr. 308.
115. Hans de Hofman: Samlinger af Publique og Private Skrifter, Foundationer og Gavebreve udi Danmark og Norge; udgivne efter Kongelig Allernaadigste Tilladelse Hvorved ere tilføiede Endeel Efterretninger og Genealogier, om Givernes Liv, Levnet og Familie. *Legatum Brochmannianum XIII*, 1755, s. 170 171.
116. H. J. Huitfeldt-Kaas: Om Familien Brochmann i Norge, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1895, 3. rk., 4, s. 97-129, 169-194, 249-273, med en meget omfattende stamtavle s. 258-273.
117. K. U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728, Strand Kvarter*, bd. 1943, s. 35 og 50-52. Den gård, som Jacob Truelsen fik ved mageskiftet dem 15. maj 1566, havde matr. 25-27 og 51.
118. Tillægget s. 17.
119. A. Thisets samlinger på småsedler i æsker på Rigsarkivet.
120. A. Thiset og P. L. Witttrup: *Nyt Dansk Adelslexikon* 1904, s. 68.
121. A. Thiset: *Danske adelige Sigiler fra det 15.-17. Aarhundrede*, 1905. H. Storck: *Dansk Vaabenbog*, 1910.
122. Rainer Dringenberg: *Dringenbergs Historie. Henrik Quellen I*. Tyskland 2004. Delvist indsat på internet af Maya Rasmussen (www.maya123.webbyen.dk).
123. Erik Arup: *Danmarks Historie 1282-1624*, 1932. *Rigets Mønt*, s. 329 og *Ærkebiskopperne*, s. 479.

124. William Christensen: *Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*, 2. rk., 1. bd. (1451-1466) 1928, sag. nr. 883, s. 286. 1458. Brevet slutter sådan på latin: »*Zecretum nostrum. Datum in curia nostra Malmøgensis vig. Assumpc. Marie. Dn, rex per se.*». Brevet er altså skrevet »Jomfru Marie Himmelfartsdag» 1458. Efter brevet henvises til originalen på pergament med et segl: »K 76 Henrik Dringelbergs Arkiv (Rostock Ratsarchiv). L Dipl.«
125. *Københavns Diplomatarium*, bd. 4, sag nr. 312, s. 323, 1511. *Københavns diplomatarium* er kopibøger af en stor samling bevidnede retsdokumenter med angivelse af, hvor de originale dokumenter findes.
126. H. Storck: *Dansk Vaabenbog*, 1910. Afbildninger til Thiset og Wittrupps *Nyt Dansk Adelslexikon*. De adelige efterkommere af den gamle møntmester Henrik Dringelberg er mærket F xliii i orden efter generation, hvorfor Dorothea som datter af møntmesteren er mærket F xliiii, 2, og hendes søn Henrik Dringelberg mærket F xliiii, 3.
127. Henrich Dringelberg: *Privatarxiv 1497*. Samlingspakke nr. 506 med ét enkelt dokument, Rigsarkivet.
128. *Københavns Diplomatarium*, bd. 4, sag nr. 312 s. 323, 1511. Dorothea Dringelberg.
129. Tor Flensmarck: *Skånska Mynt och deras Mästare*, Ultima Thule Bokförlag 1984, s. 96, og anetavle s. 98-99.
130. Kirstine Pedersdatter sikrer sin svigermors donationer til Vor Frue. *Københavns Diplomatarium*, bd. 4, sag nr. 427, s. 446, 17/10 1530.
131. Holger Fr. Rørdam: *Monumenta historiae danicae*, 2. rk., 2. bd. *Civitatium quandrum Scharia vevis de scriptio, de Malmogia*, 1887, s. 278-284, med fodnote på dansk, s. 283-284. Se videre: *Monumenta Scania IV*, 1. akt s. 389-393 (valg af ærkebiskop 1532).
132. *Herredags Dombog*, bd. 1, 1537, s. 95-96 samt Troels Dahlerup: *Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Chr. III's tid*, 1959. Desuden Peder Dringelbergs egen sag, s. 245-247, og sagen om arven efter Steffen Dringelberg, s. 255-257.
133. Ærkedegn Jesper Brochmann fører sag for sin søster Helle. *Københavns Diplomatarium*, bd. IV, sag nr. 531, s. 534-535, af 22/10 1551. Videre studeret det originale dokument til samme sag: *Tegnelser over alle Landene Ab anno 1548 Ad anno 1551*, s. 438-439, der findes i Danske Kancellis arkiv i Rigsarkivet.
134. Liste over adelsgårdene i København: *Københavns Diplomatarium*, IV sag nr. 566, 12/9 1558. Den reelle værdi af daleren må have været stor.
135. William Christensen: *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, 1904. Handel med Arild Hake s. 206 og 221. Dronning Christine har dikteret disse personlige regnskaber fra 1496 til 1521, men pennefører er ukendt og skrev i tredje person, eller jeg gjorde sådan og sådan »fore myn frøes nade« (for min nådige frue). Enkelte regnskaber fra tiden omkring 1500, der ikke direkte har noget med hende at gøre, er aflagt til hende i stedet for til Kong Hans selv. Et eksempel skal nævnes her: Side 160-161 under 1504 er der en skrivelse fra Torben Oxen (Københavns statholder), der krævede at få en hel del forskellige fødevarer og sædekorn sendt til Gurre Slot.
136. William Christensen: Udateret brev (1497-1511). *Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*, Repertorium 2. rk., VII, Reg. 13021, 1928-39.
137. Arendt (Arild) Hake d. æ. som kreditor: *Københavns Diplomatarium*, bd. I, sag nr. 192, s. 254, 1505.
138. Antagelig er Fru Kirstine enke efter adelsmand og rigshovmester Poul Laxmand, en af landets rigeste mænd og storgodsejer. Han blev den 22. juni 1502 dræbt af to adelsmænd. Ved den følgende retssag blev han dømt for landsforræderi og hans godser tildømt kongen. *Dansk biografisk Lexikon*, 1. udg., bd. 6, 1892, s. 392-393.
139. William Christensen: *Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*. Repertorium, 2. rk., VI bd., 1928-39, s. 348.
140. A. Heise: *Dansk biografisk Lexikon* I. udg. bd. 10 1896, s. 154-157. Kirsten Andersen Banner var Poul Laxmands 2. hustru. Efter sagen mod ham bad tidligere rigshovmester Erik Ottesen Rosenkrantz om nåde for hende, og hun fik sit gods tilbage. Det er noget af det vi ser her med den pantsatte guldske.
141. Arild Hake d. æ. stiller våbenfør mandskab: *Københavns Diplomatarium*, bd. 1, sag nr. 197, s. 285, o. 1510/14.
142. Arild Hake d. æ. som handelsmand: *Københavns Diplomatarium*, bd. I, IV, sag nr. 313, s. 323, 1511.
143. Holger Fr. Rørdam: *Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen. Rettelser og tilføjelser ved Thile, 1859-1863*, s. 381, s. 144, linie 19 om mageskiftet mellem Vor Frue og Arild Hake i 1514.
144. *Københavns Diplomatarium*, III, sag nr. 35, s. 30 1583 og *Københavns Diplomatarium*, VI, sag nr. 166, s. 86 1553.
145. K. Thorsen: *Københavns ældste Østerport. Historiske meddelelser om København*. 2. rk., bd. II, 1925-26, s. 231.
146. Arild Hake sælger jord og ejendom til Albrecht Albretsen: *Københavns Diplomatarium*, bd. I, s. 452, sag nr. 329 af 18/6 1572. Tinglæst som sag nr. 339 af 30/6 1573.
147. Arild Hake d. y. rådmand: *Københavns Diplomatarium*, bd. I, sag nr. 192, s. 276, 1543.
148. Arild Hake lejer gård ved stranden. *Københavns Diplomatarium*, bd. VI, sag nr. 166, s. 86, 1553. Sagen er ikke afsluttet, derfor henviser redaktøren til sag nr. 35, fordi der er tale om den samme gård, som var nabo til Peder Dringelbergs gård, s. 30 1583.
149. *Københavns Diplomatarium*, bd. III, sag nr. 35, s. 30 af 4/11 1583. Se også H. U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728*, Strand Kvarter matr. nr. 14, bd. II, s. 35.
150. *Københavns Diplomatarium*, bd. I sag nr. 329, s.

- 452, 18. juni 1572. Arild Hake skøder til rådmænd Albrecht Albrechtsen og havde blandt andre sin søstersøn Henrik Dringelberg og sin svoger Jacob Truelsens som vidner.
151. Borgmester Arild Hake købte en søbod af sin nære frænde: *Københavns Diplomatarium*, bd. II, sag nr. 393, s. 332-333 af 7/6 1568.
 152. *Danske Magazin: Om M. Jesper Brochmann, Secretærer hos K. Christ. II Og tvende følgende Konger*, 1752, 1. rk., tom. 6, hæfte 61, s. 1-24 og 34-94.
 153. O. Nielsen: *Københavns Historie og Beskrivelse* 1892, del III, kap. V, s. 180. Oluf Hansen var vantsnider og muligvis bådsmand under Grevens Fejde. Et vant er det tovværk, der sikrer mastens rette stilling på et sejlskib under sejlads. Oluf Hansen har altså skullet holde skibets tovværk i orden.
 154. *Danske Magazin: Om M. Jesper Brochmann, Secretærer hos K. Christ. II Og tvende følgende Konger*. 1752 1. rk. tom. 61 s. 2.
 155. Holger Fr. Rørdam: *Kirker og Klostre i Middelalderen*, kap. VII, tilføjelser ved Thile 1859-63, s. 359 ff. Gilder og Broderskaber. Danske Kompagni også kaldet »Hellig Trefoldigheds Gilde«.
 156. *Københavns Diplomatarium*, bd. I, sag 523 1581, s. 524 og s. 535 med Jacob Truelsens betaling af jordskyld.
 157. K. U. Ramsing.: *Københavns Ejendomme 1377-1728*, bind 6, 1979, s. 171, *Nørregade*, hvor der henvises til *Københavns Diplomatarium*, 1, s. 555: Landsarkivet i København: Sjællands Stifts Bispeembede: Vor Frue Skoles ligpenge-regnskab 1584-1653.
 158. Albert Fabritius indleder sin omtale af slægten Brochmann ved at fortælle, at den nedstammer fra Søren Brochmann i Bogensegård. *Dansk biografisk Leksikon*, 2. udg., s. 110.
 159. *Danske Magazin: Om M. Jesper Brochmann, Secretærer hos K. Christ. II Og tvende følgende Konger*. 1752 1. rk. tom. 61 s. 2.
 160. *Københavns Diplomatarium*, bd. I, sag nr. 185, s. 296 af 2. maj 1496 og *Københavns Diplomatarium*, IV, sag nr. 236, s. 245-246 af 15. august 1496.
 161. Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby: *Danmarks gamle personnavne*. Første halvbind II, Tilnavne A-K, spalte 135, 1949-53. Den 15/8 1496 står Albricht Brokman mærket med ☉, hvilket kan betyde, at han er død.
 162. Af eksemplerne kan nævnes: *Magni Matthiae Episc. Lundens* (Lundiske Ærkebiskopper), s. 214, hvor der står: »Eodem Anno 1502 in album Canonicorum Lundensium accitus est M. Casparus Brochmann«, hvilket stadfæstes yderligere i Arild Huitfeldts *Bispe-Kronike*. Casparus er Jesper på latin.
 163. Astrid Friis: Jesper Brochmann. *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg., bd. 2, 1979, s. 533-534.
 164. D. G. Zwergius: *Det sjællandske Clerisie eller Efterretning om de Biskopper, Provster og andre Gejstlige, som fra Reformationens Tid*, bind I, 1754, s. 170-174.
 165. Kancelliets brev af 14. febr. 1555 er en liste med »Befaling til Lensmændene i Sieland, Skone og Smaalandene at udruste væragtige Karle med Harnisk og Værge, da Kongen strax paa Foraaret agter at lade nogle Orlogsskibe løbe i Søen ...«.
 166. A. Heise: Jesper Brochmann. *Dansk biografisk Leksikon*, 1. udg., bd. III, s. 72-73.
 167. Kancelliets Brev af 7. marts 1551, hvori Jørgen Skriver ansøger om at blive tolder i Falsterbo. Han var gift med Jesper Brochmanns steddatter, og det nævnes, at hun måske har heddet Marine Tønnesdatter.
 168. *Danske Magazin: Om M. Jesper Brochmann, Secretærer hos K. Christ. II Og tvende følgende Konger*, 1752, 1. rk., tome 6, s. 2.
 169. Trap: *Danmark*, bd. 2,3 1960, s. 1130-1131 (skrevet af C. Rise Hansen).
 170. Daniel Chrysostomos var søn af biskoppen i Aalborg Oluf Chrysostomos.
 171. Der blev opsat et relief udført af Peder Hansen Resen og gengivet 1677 i hans Atlas Danicus. I litteraturen refereres til *Danske Magazin*, 1752, tom. VI, hefte 61, s. 2-3, og hefte 62, s. 48-49. Desuden til Erik Pontoppidan: *Marmorata Danica* (danske gravskrifter), bd. 1, s. 71-72, 1739, hvor hele Daniel Chrysostomos' latinske æresdigt over mag. Jesper Brochmann er gengivet.

Jens-Peder Skou, født 1922. Professor dr. agro, uddannet i mikrobiologi og plantepatologi. Har skrevet mere end 100 artikler og afhandlinger i danske og internationale fagtidsskrifter. Var ansat på Forskningscenter Risø i 33 år. Har desuden skrevet Braads Saga i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1997,1 s. 75-99 samt udgivet egen og hustrus slægtsbøger. *Det står skrevet i kirkebøger, skøder, skifter og mange andre arkivalier*, 1998 og *Pejter, Boutrup og Richardt Slægterne*, 2005 om min hustru Asta Skou født Richardts slægt. Endelig udgav jeg i 2007 mine erindringer: *Indsigt og Udsyn*. Aktiviteter og erindringer. Forfatteren er stor tak skyldig til Rigsarkivets personale for dets imødekommerhed og hjælp. En særlig tak skylder jeg Palle Sigaard for hans betydelige interesse i sagen. Yderligere skylder jeg Ole Bech Knudsen ved SLÆGTEN stor tak for hans opfordring til at skrive artiklen, fordi han mente, at den burde ud til en større læserkreds. Adresse: Vibevej 33, 4000 Roskilde. E-post: j.p.skou@gmail.com

Prinsesse Anna Sophies forlovelse og bryllup

En karakteristik af den europæiske baroks teaterverden

Af Mikael Kristian Hansen

Festlighederne i forbindelse med prinsesse Anna Sophies ægteskab med kurprins Johan Georg III af Sachsen gør os i stand til at give en karakteristik og sammenligning af teaterverdenen ved det danske og det sachsiske hof i midten af 1600-tallet. Det var en periode med forandringer i den europæiske festkultur og teaterverden.

Indledning

I oktober 1663 blev Frederik III.s datter prinsesse Anna Sophie forlovet med kurprins Johan Georg III, søn af kurfyrst Johan Georg II af Sachsen. Tre år senere blev de forlovede gift. Ægteskabet var det sidste i en række dynastiske ægteskabsforbindelser mellem huset Oldenburg og Wettin.¹ Dette ægteskab er kun blevet behandlet overfladisk i den udenrigspolitiske historieforskning, skønt de dynastiske forbindelser mellem de to fyrstehuse var en central hjørnesteen i den dansk-norske konges udenrigspolitik i mere end et århundrede.² Som følge af de stærke dynastiske forbindelser mellem huset Oldenburg og huset Wettin var der også stærke kulturelle bånd mellem Danmark-Norge og Sachsen i 15- og 1600-tallet. De kulturelle forbindelser ophørte ikke med prinsesse Anna Sophies bryllup, men blev intensiveret og nåede et højdepunkt, da Frederik IV i 1709 besøgte sin fætter, August den Stærke, i Dresden.³

Forlovelsen og senere brylluppet mellem prinsesse Anna Sophie og kurprins Johan Georg III dannede ramme om en række pragtfulde hofester. Festlighederne i forbindelse med forlovelsen og senere brylluppet i henholdsvis 1663 og 1666-1667 var meget karakteristiske for teaterverdenen i midten af 1600-tallet, ikke kun i Danmark-Norge, men også i Sachsen. Vi er så heldige at have bevaret en række kilder i form af programmer til de forskellige teaterforestillinger og festligheder og ikke mindst forskellige journaler, der kan belyse festkulturen i Danmark.⁴ Festprogrammet i Sachsen kan belyses ved hjælp af lignende kilder, ikke mindst i kraft af de bevarede rapporter og journaler fra det danske gesandtskab i det Tyske Kancellis udenrigske afdeling på Rigsarkivet, som hidtil kun har været benyttet i mindre omfang.⁵ Ofte har vi kun bevaret programmer til eller beskrivelser af bryllupsfesterne, men med prinsesse

Prinsesse Anna Sophie var kun 16 år gammel, da hun blev forlovet med kurprins Johan Georg III af Sachsen. Tre år senere blev hun gift med den sachsiske kurprins. Både forlovelsen og brylluppet gav anledning til flere hoffester, optog, maskerader og teaterforestillinger. Maleri af Abraham Wuchters. De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg

Anna Sophies bryllup forholder det sig anderledes. Ikke nok med at hendes bryllup er et af de bedst belyste ved de officielle festbeskrivelser og programmer, når man sammenligner med hendes søskendes bryllupper, men disse kilder understøttes også af de bevarede journaler på Det Kongelige Bibliotek og i Rigsarkivet, som rummer detaljerede beskrivelser af optogene, maskeradeerne, teatrene og forestillingerne i både Danmark (1663) og Sachsen (1666-1667). Disse kilder giver et fyldestgørende billede af teaterverdenen i midten af 1600-tallet.

I midten af 1600-tallet var Ludvig XIV.s hof et forbillede for de øvrige monarker i Europa. De forsøgte alle at efterligne det franske hof med pragtfulde hofballetter, maskeradeer og lignende. Selvom det danske hof var mere beskedent efter det katastrofale nederlag i Karl Gustav-krigene (1657-1660), forsøgte man alligevel at holde et moderne hof efter enevældens indførelse.⁶ Anderledes forholdt det sig i Sachsen, der var et ganske velstående kurfyrstendømme, hvor Johan Georg II havde ressourcerne til at føre et hof efter fransk forbillede, selvom han ikke var enevældig kurfyrste.⁷ Hoffesterne var på mange måder et udtryk for datidens teaterverden med flere centrale elementer, og her var der flere lighedspunkter mellem hofkulturen i Danmark-Norge og Sachsen, hvor både teaterforestillinger, balletter og maskeradeer indgik med mange forskellige medvirkende, og hvor operaen efterhånden fik en større betydning. Denne artikel vil med udgangspunkt i de ovenfor nævnte hoffester give en karakteristik og sammenligning af teaterverdenen ved det nordiske og det sachsiske hof i midten af 1600-tallet, som på mange måder var en periode med forandringer i den europæiske teaterverden.

Forlovelsen

I juni 1662 kom den sachsiske gesandt, kammerherre grev Gerhard von der Nath, til København for at indlede forhandlinger om en forlovelse mellem prinsesse Anna Sophie og kurprins Johan Georg III. Den danske konge var positivt indstillet over for det påtænkte ægteskab, men blev dog noget overrasket, da han i slutningen af juli fik at vide, at kurfyrstinde Magdalena Sibylla sammen med sin søn kurprinsen (og hertuginde Magdalena Sibylla af Altenburg) allerede var på vej til Danmark. I hast blev Nykøbing Slot sat i stand, så de fyrstelige gæster kunne bo der under deres ophold i Danmark. Frederik III, dronning Sophie Amalie og prinsesse Anna Sophie rejste også til Nykøbing Slot, men forhandlingerne førtes ikke videre udover, at de kommende ægtefæller fik hinanden at se, og en forlovelse blev aftalt den 8. august 1662.⁸

Ved årsskiftet 1662-1663 aflagde den danske gesandt Ditlev Ahlefeldt flere besøg ved det sachsiske hof for at træffe de nærmere aftaler om

ægteskabets indgåelse. Under sine drøftelser med Ditlev Ahlefeldt meddelte den sachsiske kurfyrste Johan Georg II, at han ville sende en officiel ambassadør til Frederik III for at afslutte ægteskabskontrakten. Helst ville han have forhandlingerne relativt hurtigt overstået underhånden, hvortil Ditlev Ahlefeldt dog svarede meget henholdende. Da Ditlev Ahlefeldt atter kom til Dresden i august 1663, udtrykte kurfyrstinden og kurprinsen ønske om at aflægge det danske hof et besøg, hvilket Ditlev Ah-

Antageligt kurprins Johann Georg III. Portrættet har mange lighedspunkter med portrætter af kurprinsen udført både før og efter hans rejse til Danmark i 1663. Maleri af Jürgen Ovens 1663. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

lefeldt og den danske konge nogle uger senere accepterede. Kurfyrsten mente, at det ville være praktisk at få ægteskabskontrakten afsluttet og den officielle forlovelse deklareret under besøget, og derfor lod han en række af sine betroede rådgivere rejse med.⁹

Der var ikke tvivl om, at det planlagte giftermål ville kræve store pengesummer, som den dansk-norske stat ikke lå inde med. Derfor bad kongen sine rådgivere afgive betænkning om, hvordan pengene kunne skaffes ved skatteopkrævningen. De nåede frem til, at man ved skattepålæg kunne skabe en ekstra statsindtægt på 100.000 rigsdaler til at dække medgiften og udgifterne til brudeudstyret, der ved tidligere bryllupper kun havde udgjort 75.000 rigsdaler. Kongen var tilsyneladende ikke helt tilfreds med denne indstilling, men foreløbig blev sagen udskudt som følge af kurprinsens besøg og de forestående forhandlinger om ægteskabskontrakten. Det danske hof gjorde sig store anstrengelser for at give det sachsiske følge en fornem modtagelse med pragtfulde fester. Ved ilbud havde prinsesse Anna Sophie fået nye klæder fra Paris.¹⁰

I sensommeren 1663 rejste kurfyrstinden sammen med kurprinsen og datteren Erdmuth Sophie til Danmark i spidsen for et større sachsisk følge og nåede den 18. september hovedstaden, hvor de blev festligt modtaget. De diplomatiske forhandlinger begyndte fire dage senere i rådstuen på Københavns Slot mellem danske kommissærer og befuldmægtigede i det sachsiske følge. Frederik III havde udpeget Frederik Ahlefeldt, Johan Christoph von Kōrbitz, Ditlev Ahlefeldt og Christoffer Gabel til at føre forhandlingerne. Fra sachsisk side førtes de af præsident i det øverste konsistorium friherre Carl von Friesen, kurprinsens hofmester Hans Henrik von Lehsten og gehejmekammersekretær Gabriel Voigt. Forhandlingerne skred kun langsomt frem, da parterne havde svært ved at opnå enighed om prinsessens livgeding og medgift, for ikke at nævne spørgsmålet om prinsessens fremtidige titel i Sachsen, idet hun var datter af en enevældig konge og dermed burde tituleres på mere fornem vis end sin ægtemand. Det vigtigste stridspunkt var dog, at de danske forhandlere krævede, at prinsesse Anna Sophie i forbindelse med ægteskabets indgåelse skulle give afkald på sin arveret til den danske trone. Her stejlede de sachsiske forhandlere naturligvis, da de ønskede at fastholde et arvekrav på den danske trone i tilfælde af, at prinserne Christian og Jørgen døde uden levende arvinger.¹¹

Teater ved Frederiksborg Slot

Der lobwürdige Cadmus

Da forhandlingerne trak ud, aflagde de fyrstelige personer og de fornemste af kommissærerne et besøg på Frederiksborg Slot, mens de tilba-

geblevne forhandlere udformede den endelige ægteskabstraktat. Den 25. september tog følget af sted. På vejen til Frederiksborg Slot besøgte gæsterne dronning Sophie Amalies lystgård, Dronninggård, hvor de spiste middag. Efter måltidet havde dronning Sophie Amalie arrangeret en lille fest, hvor herrerne dansede med de kongelige damer, som havde klædt sig i bondekostumer. Dansemusikken var traditionel bondemusik med sækkepiber, giger og skalmeyer. Samme aften nåede man Frederiksborg Slot.¹² Før måltidet blev der opført en forestilling »Der lobwürdige Cadmus« (Den prisværdige Kadmos) på et teater på en fri plads i Dyrehaven ved Frederiksborg. Det var et operalignende værk forfattet af hofpoeten Adam Friderich Werner,¹³ mens den kongelige kapelmester Kaspar Förster havde skrevet musikken.¹⁴ Til denne opera findes både en tysk og italiensk tekstbog. Italiensk opera var på det tidspunkt ved at blive højeste mode. Derfor var det naturligt, at opførelsen skulle ske på italiensk, hvorfor kastraten Pignani, som Frederik III havde i sin tjeneste, oversatte Werners værk til italiensk. Denne tekst benyttede man ved opførelsen, hvilket gjorde positivt indtryk på de tilstedeværende.¹⁵ Kastraten Pignani optrådte sandsynligvis også i denne forestilling.¹⁶ Operaen var i virkeligheden en introduktion til en teaterkamp og en ballet. Med sine seks tableauagtige afdelinger, som var stærkt påvirkede af hofballettens pantomimiske entreer, var den heller ikke nær så langstrakt som de fleste italienske operaer.

Operaens handling var hentet fra den græske mytologi, hvor Kadmos som søn af den fønikiske konge Agenor blev sendt ud for at finde sin søster Europa, der var blevet bortført af guden Zeus. Kadmos opgav at finde sin søster, men grundlagde til gengæld byen Theben. Han ville som det første offer for den nye by slagte en ko til ære for Athene, men til ofringen hørte vand, og den nærmeste kilde bevogtedes af en drage med vældige tænder, som dræbte de mænd, Kadmos sendte for at hente vand. Athene støttede imidlertid Kadmos, og derfor drog han ud for at dræbe dragen. Det blev fremstillet i første afdeling, hvor Flora lod sig se i sin blomsterpragt som en forsangerinde. Hun søgte sin tabte søn i skoven, men da hun så Kadmos nærme sig, fjernede hun sig. I den anden afdeling gik Kadmos og ledte efter sine tjenere, men fandt kun deres afgnavede ben og våben. I tredje afdeling gik den ildspruttende drage løs på Kadmos, men han overvandt og dræbte den. Specielt dragen imponerede tilskuerne ved at virke meget levende. I fjerde afdeling åbnede sig et stort og skønt teatertrum, prydet med kostelige statuer. Athene kom farende ned fra himlen i en sky og fortalte Kadmos, at han skulle trække dragens tænder ud og så dem i jorden. Derefter voksede der levende mænd op af jorden. Disse mænd eller krigere kæmpede

indbyrdes og dræbte hinanden. I den femte afdeling kom de fem overlevende krigere til Kadmos. Med dem sluttede han fred og sammen grundlagde de Theben borg. I den sidste afdeling begyndte de tidligere omtalte statuer (i alt fire) at bevæge sig. De blev levende og dansede en ballet på teatret. Bag teatret blev der følgende afbrændt et fyrværkeri.¹⁷

Oberst Marquard Rodsteen havde opfundet dette fyrværkeri: Herkules, som havde overvundet dragen og som derfor blev bekranset af en engel. Før det blev tændt, så man i lang tid de kongelige majestæters navnetræk brænde med en krone over, holdt af to brændende løver over teatret tilligemed nogle rim på dansk af følgende indhold: At alverdens had og spot måtte ramme den, som ikke tjente sin arvekonge tro og ærlig.

Der blev skudt ni skud som tegn på, at fyrværkeriet skulle begynde. Efter at adskillige raketter, ildkugler, sværmere og ildpile var sendt i vejret, begyndte Herkules og dragen at kæmpe med hinanden, indtil helten havde overvundet dragen og blev bekranset af englen. Da steg atter en mængde raketter, ildhjul og sværmere op, og der kastedes ildkugler ud af mørsere, som stod på søjler og postementer. Derefter fortsattes fyrværkeriet med utallige raketter og sværmere, alt sammen meget imponerende. Ganske karakteristisk for denne friluftsforestilling var festfyrværkeriet en del af den sidste afdeling i hofballetten.¹⁸

Operaens handling var ingen tilfældighed, idet forestillingen kom med adskillige hentydninger til kongens heltedåd under Karl Gustavkrigene (1657-1660) og enevældens indførelse (1660). Ligesom Kadmos havde kæmpet tappert mod dragen og sejret, efter den havde fortæret kongens tjenere, havde Frederik III kæmpet mod de svenske invasionshære og sejret, efter de havde påført det dansk-norske dobbeltmonarki store menneskelige og territoriale tab. Efter sin sejr over dragen havde Kadmos været vidne til et blodigt opgør mellem mange vældige krigere og sluttet forbund med de overlevende for at bygge en borg i Theben. På samme måde havde Frederik III efter sin sejr både været vidne og medvirkende til enevældens indførelse i Danmark-Norge, hvor han spillede adels- og borgerstanden ud mod hinanden. I dette opgør sejrede kongen og borgerstanden, og sammen opbyggede de en ny stærk stat, hvor adelige var velkomne til at bidrage, så længe de accepterede enevælden som statens eneste styreform. Forestillingens afsluttende fyrværkeri manifesterede, at det var operaens politiske budskab til de tilstedeværende. »Der lobwürdige Cadmus« var det første italienske værk, der i fuld længde blev opført ved det danske hof på et relativt avanceret teater.¹⁹

Teatret

Det var ikke et tilfældigt teater, man benyttede til denne forestilling. Det italienske illusionsteater, kulisseteatret med fortæppe, havde vundet indpas ved det danske hof i Christian IV.s tid. Kongen havde dog ikke noget fast teater, men et ambulante, der blev opstillet efter behov. På Københavns Slot benyttede man dansesalen som teaterum. Teatret havde en pompøs proscenieportal med fyrsteligt våben.²⁰ Prosceniet var forbundet med scenen ved en trappe, som naturligt også forbandt proscenium og dekorationer. Denne trappe introduceredes med perspektivteatret og tjente til at skabe en forbindelse mellem scenen og orchestra (den åbne plads foran scenen). Opførelsesmetoden var den samme som tidligere; Skuespillerne og balletdanserne brugte stadig dansesalsgulvet, hvor der var bedre plads, men lokaliteterne var nu erstattet med perspektivscenen, særligt egnet til pantomimiske tableauer. I salen var opstillet et rækværk, der adskilte orchestra fra tilskuerspladserne. Forrest sad den kongelige familie og fornemme gæster på en forhøjning, mens de øvrige gæster sad på de bagvedliggende pladser. Rækværket adskilte også de fyrstelige siddepladser fra de øvrige.²¹ Det var tilsyneladende salsteatret, som ved denne lejlighed blev transporteret til Frederiksborg Slot og opstillet i Dyrehaven. Kongen befalede i forbindelse med dette sine musketerer at holde vagt ved teatret, så intet blev borttaget fra det. Af festbeskrivelsen ser vi, at der ved denne opførelse benyttedes en lignende metode som ved forestillingerne i dansesalen på Københavns Slot, idet pladsen foran teatret tjente som orchestra, hvor blandt andet værkets første afdelinger foregik. Først i det fjerde optrin åbnede sig et stort teaterum. Hele pladsen var omgivet af kavaleri. Under forestillingen sad den danske kongefamilie sammen med kurfyrstinden, kurprinsen og kurprinsessen på fløjsstole på pladsen foran teatret. Bag dem sad de adelige tilskuere og bag dem de øvrige tilskuere. Fra teatret til de kongelige majestæters siddepladser holdt pager vindlys på begge sider. Pagerne havde i virkeligheden samme funktion som rækværket i dansesalen på Københavns Slot; de skulle indhegne orchestra.²²

Waldlust

Det var ikke den eneste forestilling, der blev givet på teatret ved Frederiksborg Slot. Den følgende aften blev der i kongefamiliens og kurfyrstefamiliens nærværelse opført maskeradens »Waldlust« (Skovlyst). Denne forestilling bestod af femten optrin og varede cirka tre timer. I det første optrin trådte en gartnerske frem på scenen og lovpriste i en smuk sang den af himlen skænkede velsignelse og Guds undergodhed og rige overflod i disse skønne tider. Derefter kom en jæger på scenen forestillende

På dette portræt ses dronning Sophie Amalie i en maskeradedragt. I dette tilfælde har hun udklædt sig som bondepige på samme måde som under festlighederne ved forlovelsen i 1663. Maleri af Wolfgang Heimbach. De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg.

jagtglæden. I tredje optrin spadserede fem damer i skoven og glædede sig over det dejlige forår. I fjerde optrin legede to drenge og en pige i skoven, og ved deres spil priste de deres høje og dydige tanker. Herefter kom fire borgerfolk ud af en lille by og fremstillede sig ret lystige og glade på grund af deres gode samvittighed. I sjette optrin var to gamle koner forelskede i en ung bondeknøs. Derefter dansede prinsesse Anna Sophie som skovgudinden Diana, smykket med pil og bue. I ottende optrin sang Hans og Grethe om kap; han berømmede hende og hun ham på grund af deres gensidige kærlighed: Til sidst tog de begge et godt glas vin og gik glade hver til sit. Herefter pyntede tre kurtisaner sig i det grønne og anstrengte sig for at være nette og rene. I tiende optrin fremstillede flere krigsofficerer sig fornøjede og præsenterede Frederik III deres tro tjeneste i krigen. I ellefte optrin fremtrådte to bondekarle, som viste sig rigtig lystige i skoven efter kermessen. I tolvte optrin så man en gartnerdreng, som plukkede roser og derved ville antyde sin lykke. Derefter trådte en poet frem på scenen og roste sig selv for sin poetiske forstand og sine inventioner. I fjortende optrin kom seks personer på scenen og spillede hver deres instrument: En fløjte, en guitar, en lyre, en violin, en mundharpe og en rumlepotte. Det sidste optrin og dermed afslutningen bestod af en stor dans af elleve hyrdinder til alle tilstedeværendes største fornøjelse.²³ Efter nogle franske danse gik man før aftenmåltidet hen for at se et fyrværkeri, som blev afbrændt på slotsgravene omkring slottet. Fyrværkeriet bestod af bomber, ildkugler, sværmere i forskellig rækkefølge. Til sidst så man en stor svane på vandet, bestående af fyrværkeri. Festen blev afsluttet med affyring af det grove skyts før og efter fyrværkeriet, og derefter gik alle tilbage til slottet.²⁴

Maskeraden »Waldlust« må nærmest betragtes som et »Schäferi«, der bestod af nogle meget løst sammenkædede optrin, i hvilke pantomime, dans og sang vekslede på forskellig vis.²⁵ Set med nutidens øjne ville de fleste sige, at der ikke var nogen sammenhæng overhovedet. Alligevel kan »Waldlust« med sine små hentydninger karakteriseres som en hyldest til enevældens faste styre efter de katastrofale år under Karl Gustavkrigene. Enevælden skaffede både borger- og bondestanden bedre vilkår. Samtidig bemærker vi i karakteristikken af de forskellige samfundsgrupper hoffets stærke folkloristiske interesse, specielt for bønderne. Men vi finder ikke samme faste handling og politiske budskab i maskeraden »Waldlust« som i operaen »Der lobwürdige Cadmus«.

I »Waldlust« optrådte også de danske prinser og prinsesser. Ligeledes medvirkede både prinsesser og hofdamer i samme scener. I andet optrin sås prinsesserne Anna Sophie, Frederikke Amalie og Vilhelmine Ernestine sammen med hofdamerne Sophie Bielke og Sophie Krag. I flere

scener medvirkede de adelige herrer, eksempelvis i femte optrin med kammerherrerne Otto Rantzau og Burchard von Ahlefeldt og i tiende optrin, hvor hofmester Otto Grothe, Erik Bille og hofjunker Just Høg var på scenen. Da de kongelige og adelige diletanter som regel ikke kunne bestride alle opgaver selv, medvirkede professionelle kunstnere ofte i forestillingerne. Det gjaldt også forestillingen »Waldlust«, hvor kongens dansemester, Daniel Pilloy, medvirkede i sjette optrin – (dansemesteren var en af kongens mest betroede mænd).²⁶ Derudover bemærker vi, at prinsesse Anna Sophie spillede jagtgudinden Diana – den eneste gudinde i forestillingen. Hun havde sandsynligvis fået rollen, så hun kunne tækkes sin tilkommende, der sad blandt tilskuerne.²⁷ Efter to dages yderligere ophold på Frederiksborg Slot rejste det fyrstelige selskab tilbage til hovedstaden, hvor festlighederne fortsatte. I begyndelsen af oktober blev der således flere dage afholdt ringridning, en yndet underholdningsform i Danmark både under renæssancen og barokken. Her deltog både danskere og sachsere uden hensyntagen til rang.

Maskerade i København

Ved tilbagekomsten til hovedstaden blev de diplomatiske forhandlinger genoptaget, og de mandede ud i en ægteskabspagt den 10. oktober 1663. De danske forhandlere fik gennemtruffet deres hovedkrav, at prinsesse Anna Sophie skulle give afkald på tronen.²⁸ Sideløbende med de diplomatiske forhandlinger forberedte det danske hof en maskerade, hvor man havde indbudt mere end 200 kavalere og damer. Deltagerne måtte trække lod om og tage imod de karakterer, som blev dem tildelt. Så skulle de forberede sig ved blandt andet at skaffe den klædedragt, som passede til karakteren. På dette tidspunkt florerede maskeradeer i Norden, og det var almindeligt at fordele dragterne ved lodtrækning.²⁹ Hoffet havde sørget for, at der til hver karakter hørte en kvindelig og en mandlig dragt.³⁰

Om aftenen den 12. oktober blev maskeraden afholdt på Københavns Slot. Kongen forestillede en persisk herre, mens Catharina Sehested (Ditlev Ahlefeldts hustru) forestillede en perserinde. Dronning Sophie Amalie forestillede en tartarisk dronning, mens Ditlev Ahlefeldt var en tartarisk herre. Kurfyrstinden af Sachsen var en morisk kvinde, mens Holger Vind var en morisk herre. De forlovede var henholdsvis hyrdinde og hyrde. Prinsesse Frederikke Amalie og Otto Rantzau var et spansk par, mens prins Jørgen og prinsesse Ulrike Eleonora var marionetter.³¹ Ved de pragtfulde kostumefester var masker naturligvis meget vigtige, og hoffet havde en ekspert på området i dansemesteren Daniel Pilloy.³² Det er karakteristisk, at der i festbeskrivelsen ikke nævnes et eneste my-

tologisk eller antikt kostume. Det var ikke et udtryk for, at man havde mistet interessen for antikke figurer hverken ved maskerader eller på teaterscenen, men i denne periode udviklede hoffet en interesse for det eksotiske og ikke mindst for det landlige. Særlig tiltrækkende var hyrdeatmosfæren, hvorfor de forlovede som tidligere nævnt optrådte som et hyrdepar.

Kongefamiliens interesse for det landlige gav sig også udslag i det danske hofs glæde ved at lade bønder optræde for sig. Ved det kurfyrstelige besøg fik Amagerbønderne således den følgende dag befaling til at møde på pladsen foran slottet for at vise deres fastelavnsløjer. Det omfattede også, at bønderne red efter en ophængt gås og kneb hovedet af den, mens den endnu var i live. Endelig dansede de omkring et æg. Imens disse aktiviteter blev gennemført, betragtede kongefamilien og den kurfyrstelige familie det fra selve slottet.³³

Da ægteskabsforbindelsen dermed var forhandlet på plads, og festlighederne ved det danske hof var slut, rejste den kurfyrstelige familie kort tid efter tilbage til Sachsen. I august det følgende år blev rigsmarskal Johan Christoph von Körbitz og Holger Vind sendt til Sachsen for at besigtige livgedinget og bringe de endnu uafklarede punkter ud af verden.³⁴ Imens sørgede man i Danmark for prinsesse Anna Sophies udstyr. Hun var den første af det enevældige kongepars døtre, der skulle giftes, hvorfor det danske hof indkøbte for store summer smykker og sølvtøj, møbler og klæder.³⁵ I det hele taget udløste dette bryllup som tidligere antydet en stor ekstraskat for den dansk-norske befolkning blot fire år efter de hårde år under Karl Gustav-krigene.³⁶

Brylluppet

Wirtschaft i København

Selve brylluppet fandt først sted tre år senere på Københavns Slot, den 9. oktober 1666. Det danske hof havde tradition for storslåede festligheder i forbindelse med fyrstelige bryllupper, men dette bryllup blev et relativt stille ét, da dronning Sophie Amalie var syg. Der blev dog holdt et såkaldt »Wirtschaft« i anledning af brylluppet på slottet. Vi er så heldige at have bevaret en beskrivelse af dette Wirtschaft, forfattet på fransk. Set med nutidens øjne var det nærmest et karaktergalleri, hvor karaktererne blev fordelt ved lodtrækning. Selve det fysiske rum for Wirtschaftet var den store sal på Københavns Slot, hvor der rundt omkring var opstillet en række kulisseagtige lokaliteter, butikker, boder til købmænd, håndværkere og lignende. Hyrden havde desuden en lille lund med får. Af andre erhverv kan vi nævne kokke, bødkere, konditorer, kulsviere, spillemænd, gartnere, glaspustere og billedmagere. Alle festdeltagerne for-

ventedes at optræde som den karakter, de havde fået tildelt. For at bringe dem i den rette stemning var der også en koblerske og en kobler, som tilbød de mandlige gæster at føre dem sammen med de skønne fruer og frøkner. Det var en smart måde at komme udenom det vanskelige præsentationsspørgsmål. Hofmarskal Christoffer Sehested havde arrangeret det hele. Han fungerede som vært og sørgede for, at de danske og sachsiske gæster tog rigelig for sig af retterne i de forskellige boder. Dronningen stod i en bod som hollandsk sælgerkone. Kongen var perser, prins Jørgen postillon (kærlighedsbudbringer), Christoffer Gabel kulsvier og Frederik Ahlefeldt bødker. Disse kostumefester var et typisk udslag af hoffets folkløristiske interesser og ligner egentligt rollespil: Festseltagerne havde fået tildelt en rolle, og de skulle virke overbevisende.³⁷

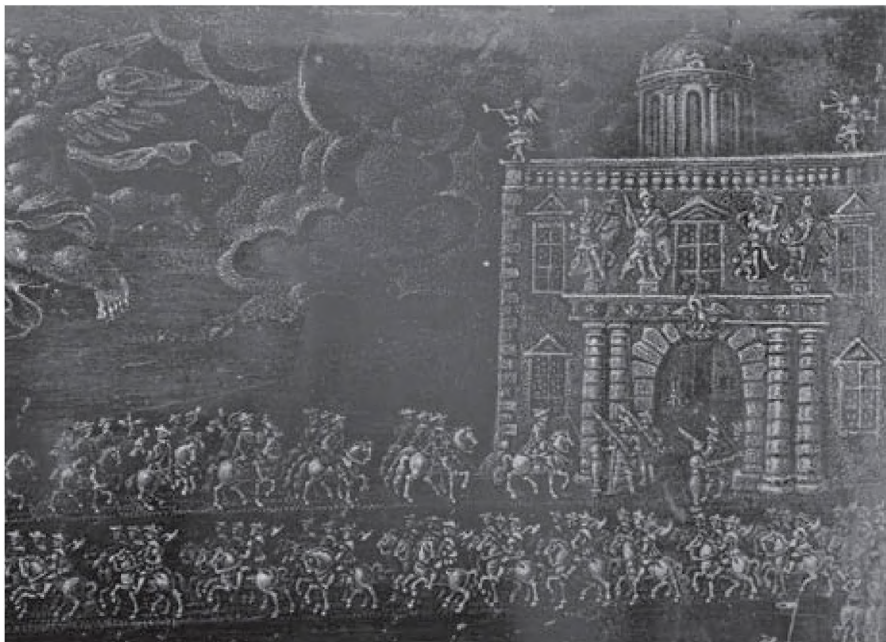
Ti dage senere underskrev Frederik III instruktionen for gesandtskabet, som skulle følge prinsesse Anna Sophie til Sachsen. Det bestod af hovedmanden for forhandlingerne Johan Christoph von Körbitz samt Henrik Blome, Ditlev Ahlefeldt og Enevold Parsberg, der var hendes hofmester. De forblev hos prinsessen indtil marts 1667. Udover de allerede nævnte fire danske gesandter rejste også den kongelige kapelmester Kaspar Förster med til Dresden.³⁸ Blandt de øvrige gæster ved det sachsiske hof var også markgreve Christian Ernst af Brandenburg-Bayreuth og hans hustru Erdmuthe Sophie (kurprinsens søster), som begge deltog aktivt i festlighederne fra begyndelsen af februar til midten af marts.³⁹

Indtoget i Dresden

Optog og maskerader

Den. 4. december begyndte kurprins Johan Georg III og prinsesse Anna Sophie med et følge på 180 personer den lange hjemrejse, der gik gennem Brandenburg til Wittenberg, som nåedes den 20. december. Den følgende dag opførte nogle studerende ved universitetet en tragedie, og efter aftentafler blev der afholdt en lille koncert.⁴⁰ Den 28. december nåede parret Moritzburg, hvor prinsessen tog et kort ophold med sin hofstat, mens kurprinsen allerede samme dag rejste videre til Dresden for at være med til de sidste forberedelser til prinsessens indtog.⁴¹

I Dresden var festlighederne blevet nøje forberedt. Overhofmarskal Curt Reinike Friherre von Callenberg havde det organisatoriske ansvar for festlighederne, som skulle blive en særdeles kostbar højtidelighed for det kurfyrstelige hof. Det omfangsrige festprogram strakte sig over 2½ måned.⁴² Det var en forudsætning for alle disse fester, at kurfyrsten havde de bedste hofpoeter, balletmestre, kapelmestre, komponister, sangere, skuespillere, teatermalere og teknikere. Her var huset Wettin langt

Prinsesse Anna Sophies indtog i Dresden som kurprinsesse 1666. Forgyldt, stukket kobberplade, signeret »Davit Conrad fecit«. De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg.

mere velfunderet end det dansk-norske hof. Specielt i digteren David Schirmer havde det kurfyrstelige hof en solid kapacitet.⁴³

Prinsessens indtog i Dresden nytårsaftensdag var i sig selv en begivenhed. Kurfyrst Johan Georg II modtog sin svigerdatter uden for Dresden. Efter modtagelsen ordnedes processionen på hele 32 afdelinger ind til Dresden under trompetmusik og salut. Optoget gik gennem Dresden og nåede slottet, hvor hun blev modtaget af kurfyrstinden.⁴⁴

Selve åbningen af festprogrammet fandt sted to dage senere, den 2. januar 1667, med et jagtoptog med vilde dyr til ære for jagtgudinden Diana, med efterfølgende ringridning. Det var altid et af hovedmotiverne i Johan Georg II.s hoffester. Optoget bestod af 76 afdelinger. Forrest kom to trompetere, og senere fulgte blandt andet overhofjægermesteren med pürschbøsse og bjørnejern. Derefter kom et bjerg med forskellige fugle og andre sager, hvorpå der sad en vildmand og nederst 4 satyrer med skalmeyer. Fra bjergets indre hørtes fuglesang. Efter bjerget kom to vildmænd med køller. Derefter tre nymfer klædte i hvidt med engelske hunde, pilekogger og buer. Efter de tre nymfer sås flere nymfer, som i stedet for lakajer opvartede gudinden Diana. Diana sås i en dragt helt i sølvmor og siret med ædelsten, ridende på en hvid hest med lignende

udstyr og sølvmaske. Derefter fulgte forskellige skovmænd og jægere med våben samt dyr, blandt andet lossere, ulve, grævlinger og bjørne. Til sidst sås en tømmermand med sin økse.⁴⁵

Ved optogene kunne kurfyrst Johan Georg II iscenesætte sig selv: Disse festligheder var meget kostbare, hvorfor kurfyrsten ville vise over for fremmede gesandter og ambassadører, hvilke ressourcer det sachsiske kurfyrstendømme kunne opbyde. Samtidig var det også en mulighed for Johan Georg II til at give et skønbillede af den kurfyrstelige familie. I rollen som Diana sås nemlig kurprins Johan Georg III, der havde et meget smukt kostume på, der på samme tid viste ham som månegudinden Luna. Ved den efterfølgende ringridning overstrålede kurprinsen selvfølgelig de øvrige og vandt konkurrencen og viste derved både sine kundskaber som rytter og soldat.⁴⁶

I forlængelse af Diana-optøget og jagter de følgende dage gennemførte kurfyrsten den 7. januar et slædeoptog på i alt 21 slæder, hvor deltagerne hver havde fået en rolle – heriblandt også kvinderne. Forrest kørte overstaldmesteren som løve, kurfyrsten som tiger, kurprinsen som hvidhjort og overjægeren som hjort, og de øvrige udklædte var bjørn, ulv, los og engelsk hund.⁴⁷ Disse slædeoptog eller slædeture blev gentaget de følgende dage og var en typisk del af festkulturen i Dresden helt til slutningen af 1700-tallet og en karakteristisk sachsisk fyrstelig iscenesættelsesform. Som vi skal se nedenfor, kunne denne festform let kombineres med en maskerade.⁴⁸

Det sachsiske gehejmeråds præsident hylkede den 13. januar det unge par med en maskerade, der foregik som et slædeoptog. I alt 26 personer deltog i slædemaskeraden i kostumer. Overstaldmesteren åbnede optøget og forestillede selv »tiden« sammen med Amalthea med et overflødighedshorn og blomsterkrans som symbol på landets velstand på »tempusslæden«. På den følgende slæde, lykkeskibet, sås en fransk kavaler (kurprinsen), som førte Fortuna (kurprinsessen) frem. Derefter kom kurfyrsten og kurfyrstinden som henholdsvis Mars og Venus.⁴⁹ I den fjerde slæde sås overhovedet for den danske delegation Johan Christoph von Kōrbitz som konge og hans ledsagerske som retfærdigheden på slæden Justitia. Derefter kom Heinrich Blome sammen med Sophia Elisabeth von Haxthausen som henholdsvis engelsk parlamentsherre og Prudentia på Prudentia-slæden. På den sjette slæde sås Ditlev Ahlefeldt som Apollon og hans ledsagerske som Pallas på Bellona-slæden. I den syvende slæde, jagtslæden, kom Anna Sophies hofmester Enevold Parsberg som jæger og hans ledsagerske som gudinden Diana. På den ottende slæde fulgte den sachsiske overhofmarskal som Merkur og hans ledsagerske som nymfe på en stor svaneslæde. Derefter kom Jupiter og Juno

på en bjergværksslæde. I den tiende slæde sad kurprinsens hofmarskal og hans dame som et venetiansk par. I den tolvte slæde sås guderne Bacchus og Ceres. I den trettende og sidste slæde sås en sachsisk bondefamilie. Mange af disse slæder eller inventioner stammede fra begyndelsen af 1600-tallet, hvor kunstneren Giovanni Maria Nosseni havde udformet dem til en tidligere hoffest.

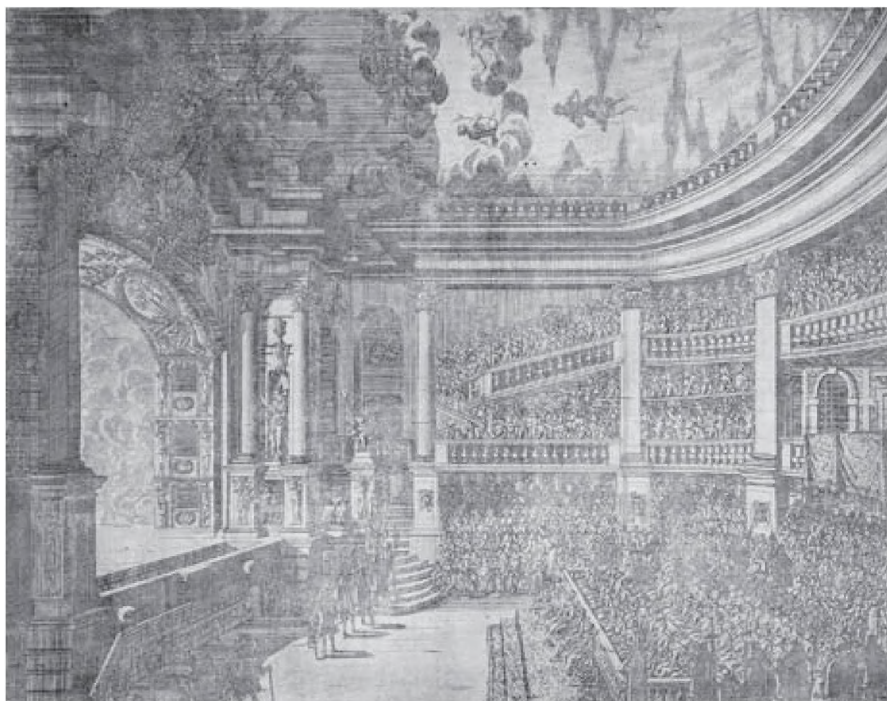
Festdeltagernes roller var en kombination af flere emner. Flere af rollerne var hentet fra den græske og romerske mytologi, men også folkloristiske motiver indgik i optoget, som i tilfældet med det moriske par og den sachsiske bondefamilie. Nogle af festdeltagerne havde i forvejen fået at vide, hvordan deres kostumer skulle se ud, og hvilke slæder de skulle bruge. Dermed skulle festdeltagerne også indstudere deres roller til optoget. Denne form for magtiscenesættelse og teater var også mere løssluppet i forhold til den stive tyske hofetikette, som prægede både det nordiske og sachsiske hof. Det afspejledes også i slædernes rækkefølge. Først kom overstaldmesteren sammen med fyrstefamilien, derefter slæderne med den danske delegation og deres slægtninge, og til sidst det sachsiske hof.⁵⁰

Kurprinsen tog også initiativet til en kostumefest, da han den 11. februar arrangerede en bondemaskerade og en dansefest i storsalen på slottet. Denne maskerade lignede meget dem, kurprinsen havde oplevet i København i henholdsvis 1663 og 1666.⁵¹ Markgreve Christian Ernst von Brandenburg-Bayreuth arrangerede fire dage senere en morisk maskerade på slottet med dans i storsalen.⁵² To dage efter var det kurfyrsten selv, der arrangerede en italiensk maskerade.⁵³ Disse kostumefester havde også et økonomisk aspekt. Mens fyrsten typisk betalte for kostumer, rekvisitter og lignende ved hofballetter, skulle festdeltagerne selv betale ved kostumefester. Dermed kunne fyrsten holde en glansfuld hoffest for et reduceret budget. Det brugtes specielt ved statsbesøg, hvorved man omgik de utallige rang- og stridsspørgsmål mellem fyrster, hoffolk og rådgivere. Den midlertidige ophævelse af rangskellene under festen betød en mere afslappet omgangsform. Det gjaldt specielt *Wirtschaften* og *Bauernhochzeiten* (rollespil i form af bondebryllup), hvor deltagerne indstuderede og ofte parodierede deres roller. De tildelte roller var nu mere afgørende for plads og opførsel, og det kan sammenlignes med maskerade, hvor individets identitet blev skjult. Ved *Wirtschaften* havde festdeltagerne en dobbeltidentitet. Jo større modsætningsforhold mellem de to identiteter desto bedre for festforløbet.⁵⁴ Disse kostumefester var et typisk udslag af det kurfyrstelige hofs folkloristiske interesser og i øvrigt også dets interesse for det eksotiske og de geografisk fjerne regioner. Det lignede egentligt en rigtig teaterforestilling. Det var meget na-

turligt for kurfyrst Johan Georg II at arrangere en italiensk maskerade som følge af de tætte kulturelle forbindelser mellem Tyskland og Italien og også som følge af tidens hofkultur.⁵⁵

Komediehuset

Et centrum for nogle af disse festligheder var Komediehuset. Komediehuset lå ved Taschenberg og hed egentlig Comoedien Hauß. Det blev bygget i årene 1664-1667 af hofarkitekten Wolf Caspar von Klengels, mens kunstneren Johann Oswald Harms stod for den indvendige udsmykning og i øvrigt også for mange af kulisserne ved de forskellige forestillinger. Komediehuset var det tredje operahus i det Tyske Rige med plads til 2.000 tilskuere.⁵⁶ Det lå i tilknytning til den sydlige del af det kurfyrstelige slot. Dermed havde kurfyrsten skabt et mere tidssvarende teater i Dresden med let adgang for fyrstefamilien. Teaterarkitekturen var på dette tidspunkt ikke så avanceret som i midten af 1700-tallet, hvor de fleste bevarede hofteatre fra barokken og rokokoen daterer sig til.⁵⁷ Teatret var en uregelmæssig sandstensbygning med en forhøjet scene, tilskuersal og kulissemagasin. I tilskuersalen skræede gulvet let med stolerækkerne formet i en hestesko. Dermed sad de bagerste tilskuere højere end de forreste. Omkring parterret (tilskuerpladserne på gulvet i teatersalen) var der et galleri i to etager, ligeledes i en hesteskoform. Foran prosceniet fandtes to opgange, som førte op til galleriets to etager. De forreste pladser i tilskuersalen var forbeholdt den kurfyrstelige familie. Siddepladserne eller fyrstetribunen var placeret på et podium og afgrænset fra de øvrige siddepladser ved en balustrade. Over tilskuersalen sås en pragtfuld loftsdekoration forestillende guden Helios kørende henover himlen i solvognen omgivet af genier. Det var en personifikation af kurfyrsten, som var forpligtet til at skabe berømmelse om huset Wettin. Mellem fyrstetribunen og den forhøjede scene fandtes den relativ store orkestergrav. Sceneåbningen var omgivet af et smukt i barokkens stil formet proscenium, dekoreret med søjlerækker på piedestaler med derimellem placerede figurer i nicher. Over sceneåbningen var der et våbenskjold med to krydsede sværd, ovenover hvilke sås den kurfyrstelige hat. Scenetæppet havde forskellige motiver på forskellige tidspunkter. Selve scenen var rummelig med plads til mange kulisser og havde tilmed et avanceret teatermaskineri. Teatret var et tidligt barokteater i den italienske bygningstradition og en form for prototype for de logeteatre, som slog igennem i teatrene i Tyskland i midten af 1700-tallet, men det er bemærkelsesværdigt, at teatret ikke var et logeteater, selvom arkitekten Wolf Caspar von Klengels udmærket kendte denne type teatre.⁵⁸

Komediehuset i Dresden blev opført i årene 1664-1667 og åbnede officielt i januar 1667 med uropførelsen af operaen »Il Teseo«, skrevet netop i anledning af fyrstebrylluppet. Tilskuersalen i Komediehuset i Dresden 1679. Radering af J. O. Harms. Herzog Anton Ulrich-Museum Braunschweig.

Il Teseo

Komediehuset blev officielt åbnet den 27. januar 1667 med uropførelsen af operaen »Il Teseo« under ledelse af den kejserlige kapelmester Pietro Andrea Ziani, der var kommet til Dresden allerede i midten af december 1666. Operaen »Il Teseo« var blevet bestilt specielt til denne dynastiske begivenhed og var en decideret italiensk opera. Til operaen findes en udgivet tekstbog med tysk oversættelse, og den indeholder en dedikation til kurprinsen Johan Georg III fra Giovanni Andrea Moneglia, der må anses for værkets librettist (tekstforfatter).⁵⁹ Forestillingen bestod af en prolog og fem akter. Vi ved desværre ikke, hvordan forestillingens scenografi så ud, men vi ved, at der indgik forskellige dekorationer, teatermaskineri og lignende. Operaen blev også spillet den 4. og 10. marts, hvor ny teknik og inventioner blev anvendt.⁶⁰

Operaens emne var velvalgt, da den handlede om en af den græske helt Theseus' mange bedrifter, nemlig kampen mod Minotaurus i Knossos på Kreta. På øen mødte Theseus kong Minos' datter, den smukke

Ariadne, der blev forelsket i Theseus og lovede at hjælpe ham, hvis han så til gengæld ville tage hende med fra øen og gifte sig med hende. Theseus accepterede, hvorefter hun gav ham et sværd og et garnnøgle, som han brugte, da han dræbte Minotaurus. Theseus og Ariadne flygtede derefter over havet mod Athen. På vejen lagde de ind til øen Naxos, hvor Theseus efterlod Ariadne, sandsynligvis fordi hun var blevet forelsket i vinguden Dionysos, og fordi han selv var forelsket i hendes søster Fædra. Efterfølgende valgte Ariadne at blive gift med Dionysos. Fædra var betænkelig ved at indgå ægteskab med Theseus på grund af hans forhold til søsteren Ariadne. Først efter nogle år indvilgede hun i ægteskab, der festligholdtes ved et stort bilager. I virkeligheden lod forfatteren Theseus med alle hans bedrifter fremstå som kurprins Johan Georg III, mens prinsesse Anna Sophie fremstod som Fædra. De to havde måttet vente 3-4 år på hinanden, før ægteskabet kunne fejres med et stort bilager i Sachsen, hvorved de dynastiske bånd mellem huset Oldenburg og Wettin igen blev fornyet.⁶¹ Denne begivenhed var speciel i mere end én forstand, idet operaen blev opført med en gruppe professionelle italienske kunstnere i en bygning, hvis formål var at være et operahus. Der opførtes også skuespil i forbindelse med bryllupsfestlighederne: Den 13. februar spillede komedien »Comoedia von Don Gaston und der Violanta« i kirkesalen på slottet og den følgende dag tragedien »Wildenmann in Creta« i Komodiehuset. Om disse forestillinger har vi ikke nærmere kilder.⁶²

Ballet der Glückseligkeit

Festlighederne kulminerede med en ballet »Ballet der Glückseligkeit« (Lyksalighedens Ballet), der blev opført den 5. marts i storsalen på slottet. Balletten var arrangeret af kurfyrstinde Magdalena Sibylla til svigerdatterens ære, og teksten til balletten var forfattet af David Schirmer. Dansen var tilrettelagt i et samarbejde mellem kurfyrstinden, der holdt meget af hofballetter, og den kurfyrstelige dansemester François de la Marche. Balletten bestod af fire afdelinger, der hver indledtes med en arie. Selve handlingen var efter fransk forbillede: Antikkens guder ønskede at fejre brylluppet mellem den danske prinsesse og kurprinsen. I første afdeling optrådte de fem sanser, mens legemets guder optrådte i anden afdeling, sindets guder i tredje afdeling og lykkens guder i fjerde afdeling. I slutscenen i fjerde afdeling forvandlede den bagerste del af scenen sig til en stjernehimmel, fra hvilken tolv guder og gudinder trådte frem og dansede en »Grand-ballet«. Ballettens budskab var, at nøglen til menneskets kontrol over sanser, legeme, sind og lykke (der var en forudsætning for fortsat eksistens) lå i selve ægteskabets lyksalighed. Poli-

tisk skulle det forstås således, at dette ægteskab skulle sikre kurfyrstendømmets beståen, ydre fred og forøget velstand efter de mange lidelser og omvæltninger, som 30-årskrigen havde påført de forskellige tyske fyrstendømmer blot 18-19 år tidligere.⁶³

I balletten medvirkede den kurfyrstelige familie sammen med sachsiske hofdamer, adelige herrer og forskellige dansemestre som antikkens guder og personifikationer af forskellige dyder. Eksempelvis medvirkede kurfyrstinde Magdalene Sibylla som gudinden Ceres i første afdeling. Dermed optrådte diletanter sammen med professionelle kunstnere. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at både balletmestre fra hoffet i Dresden, Halle og Bayreuth medvirkede i forestillingen. »Ballet der Glückseligkeit« var et operalignende værk som den danske forestilling »Der lobwürdige Cadmus«, men med en langt mere kompliceret opbygning og flere medvirkende.⁶⁴ To dage senere blev der afholdt yderligere et slædeoptog, men hermed var de omfangsrige bryllupsfestligheder også tilendebragt. Omsider kunne det danske gesandtskab rejse hjem til Danmark efter flere måneder i Sachsen.⁶⁵

Konklusion

Festlighederne i forbindelse med prinsesse Anna Sophies ægteskab med kurprins Johan Georg III af Sachsen er meget interessante fra et kultur- og teaterhistorisk synspunkt. Ved hjælp af de omfattende kilder er vi i stand til at give en karakteristik og sammenligning af teaterverdenen ved det nordiske og det sachsiske hof i midten af 1600-tallet, som på mange måder var en periode med forandringer i den europæiske teaterverden.

Festkulturen ved det nordiske og det sachsiske hof indeholdt mange forskellige elementer. Selvfølgelig indgik optog som f.eks. Diana-optøget i Dresden i januar 1667 og forskellige turneringer, som ringridning. Ved optogene kunne kurfyrst Johan Georg II iscenesætte sig selv: Disse festligheder var meget kostbare, og kurfyrsten viste over for fremmede gesandter og ambassadører, hvilke ressourcer det sachsiske kurfyrstendømme kunne opbyde. Samtidig var det også en mulighed for kurfyrste Johan Georg II til at give et skønbillede af den kurfyrstelige familie.

Festlighederne bød desuden på hofballetter, såsom »Ballet der Glückseligkeit« i Dresden. Denne ballet lignede den danske forestilling »Der lobwürdige Cadmus«, men havde en mere kompliceret opbygning og flere medvirkende. Disse hofballetter kunne være meget kostbare for en fyrste og skulle ofte iscenesætte et politisk budskab – i det sachsiske tilfælde kurfyrstendømmets velstand. Da de kongelige og adelige dilet-

tanter som regel ikke kunne bestride alle opgaver selv, medvirkede professionelle kunstnere ofte i forestillingerne.

Centralt i barokkens teaterverden stod operaen. Under forhandlingerne om troløvelsen i 1663 opførtes operaen »Der lobwürdige Cadmus«, som var det første italienske værk, der i fuld længde blev opført ved det nordiske hof. Operaen var i virkeligheden en introduktion til en teaterkamp og en ballet. Med sine seks tableauagtige afdelinger, som var stærkt påvirkede af hofballettens pantomimiske entreer, var den heller ikke nær så langstrakt som de fleste italienske operaer. Ved bryllupsfestlighederne i Sachsen i 1667 opførtes operaen »Il Teseo«, der bestod af en prolog og fem akter. Det var en decideret italiensk opera. Begge operaer hentede deres motiv i antikkens historie. Her mærker vi desuden, at kurfyrsten nød godt af at have mange italienske kunstnere tilknyttet til sit hof. En anden væsentlig forskel på den nordiske og den sachsiske teaterverden var, at operaerne i Sachsen blev opført i en teaterbygning, nemlig Komediehuset i Dresden (opført 1664-1667). Teatret var et tidligt barokteater i den italienske bygningstradition og en form for prototype for de logeteatre, som slog igennem i teatrene i Central- og Nordeuropa i midten af 1700-tallet. Den danske konge havde ikke noget fast teater, men et ambulanseteater, der blev brugt ved forskellige lejligheder. Men da den danske dronning Sophie Amalie nogle år senere lod bygge Sophie Amalienborg (1669-1673), lod hun indrette en »Comoediesal« med tilhørende garderobes.⁶⁶

I Danmark opførtes forestillingen »Waldlust« i september 1663: Den må nærmest betragtes som et »Schäferi« – en forestilling, der bestod af nogle meget løst sammenkædede entreer, i hvilke pantomime, dans og sang vekslede på forskellig vis. Set med nutidens øjne ville de fleste sige, at der ikke var nogen sammenhæng overhovedet.

Både i Danmark og Sachsen arrangeredes maskerader i forbindelse med forlovelsen og brylluppet. På dette tidspunkt florerede maskerader både i Norden og Sachsen, og det var almindeligt i forvejen at fordele dragterne ved lodtrækning. Antikke kostumer blev ikke benyttet i samme omfang som tidligere. Det betød ikke, at man havde mistet interessen for antikke figurer, hverken ved maskerader eller på scenen; men i denne periode udviklede hoffet folkløse interesser samt en interesse for det eksotiske og geografisk fjernliggende. Særlig tiltrækkende var hyrdeatmosfæren. En ganske speciel form for maskerade var den sachsiske slædemaskerade afholdt i januar 1667, hvor slæder eller inventioner tilmed med græske og romerske motiver indgik som et element i maskeraden.

Ved brylluppet i Danmark i 1666 blev der holdt et såkaldt »Wirtschaft«. Set med nutidens øjne var det nærmest et karaktergalleri, hvor karaktere

terne blev fordelt ved lodtrækning, og hvor alle festdeltagerne forventedes at optræde som den karakter, de havde fået tildelt. Det var en smart måde at komme udenom det vanskelige præsentationsspørgsmål ligesom ved et »Schäferi«. Disse kostumefester var et typisk udslag af hoffets folkloristiske interesser og lignede egentligt en rigtig teaterforestilling: Festdeltagerne havde fået tildelt en rolle og skulle være overbevisende i deres roller.

Festkulturen ved det danske og det sachsiske hof udviser en række typiske træk for barokkens teaterverden med dens hofballetter, maskera-der, teaterforestillinger og optog, men viser samtidig en række forskelle mellem de to fyrstehoffers ressourcer og foretrukne hoffester. Samtidig bemærker vi også en mærkbar forandring, idet en fast teaterbygning (et hofteater) introduceredes ved det sachsiske hof i stedet for et ambulanteater som i Norden. Nogle få år senere introduceredes et lignende teater også i Danmark.

Noter

1. Den første ægteskabsforbindelse opstod, da kurfyrst August i 1548 giftede sig med Christian III.s datter Anna (1532-1585). Kurfyrst Christian II giftede sig med den danske prinsesse Hedvig (1581-1641) i 1602. Det mest berømte ægteskab var dog Christian IV.s søn den udvalgte prins Christians ægteskab med kurprinsesse Magdalena Sibylla (1617-1668) på grund af bryllupsfestlighederne i København i 1634.
2. Det behandles i L. Laursen (udg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende Aktstykker, bd. 5 1651-1664*, København 1920, s. 527-574. Derimod overses det i Carsten Due-Nielsen, Nikolaj Petersen og Ole Feldbæk (red.): *Dansk udenrigspolitiks historie, Bd. 2. Revanche og neutralitet*, København 2002.
3. Karl Czok: *August der Starke und seine Zeit*, Leipzig 2004, s. 124.
4. Det Kongelige Bibliotek (KB), Håndskriftsafdelingen: *Journal oder eigentliche und wahrhafte Beschreibung aller Lust Ehre und Tractament, so die zu Dennemarck, Norwegen, der Wenden und Gohten Königl. Mayst König Friederich der Dritte, der Durchlauchtigsten Churfürstin Magdalenen Sybillen zu Sachsen, und dero Chur-Printz, freundlich viel geliebten Hr. Sohns, Johan Georgen Duchl. bei ihrer Anwesenheit in Dennemarck und in diesem 1663ten Jahre den 18 Septembris gegebenen Visite, angethan und erwiesen haben*. Ny kgl. Samling Fol. 654 b; F. Ahlefeldt Laurvig: *Storkansleren*, bd. 1, København 1934, s. 418-435; Otto Andrup: »Prinsesse Anna Sofies Giftermaal og Udstyr«, *Fra Arkiv og Museum*, bd. 5, 1912, s. 551-590; Christian Bruun: »Kurfyrstinde Magdalena Sibylla og Kurprinds Johan Georg af Sachsens Rejse til Danmark 1663«, *Danske Samlinger*, 2. rk., bd. 2, København 1872, s. 144-177; Julius Clausen og Torben Krogh (red.): *Danmark i Fest og Glæde 2. Tiden 1648-1750*, København 1935, s. 125-128; Torben Krogh: *Hofballetten under Christian IV og Frederik III. En teaterhistorisk Studie*, København 1939; Kela Kvam, Janne Risum og Jytte Wiingaard (red.): *Dansk teaterhistorie, bd. 1. Kirkens og kongens teater*, København 1992, s. 54-55; *Masquarada. Die Waldlust, dem Könige zu Dännemarck etc., Friederich dem Dritten, wie auch der Königinn Sophien Amalien, zusampt dero Kön. Hoheiten in Gegenwart der Churfürstinn und des Churprintzen zu Sachsen, im Walde beym Schlosz Friedrichsburg fürgestellt im Jahr 1663*, København 1663; *Adam Friderich Werner: Der lobwürdige Cadmus, dem Könige Friederich dem Dritten, wie auch der Königinn Sophien Amalien, zusampt dero Kön. Hoheiten, in Gegenwart der Churfürstinn und des Churprintzen von Sachsen, bey dem Schlosz Friederichsburg im Walde, in Deutsche durch Ad. Fried. Werner, und darauß in Welsche Reimen von Hvolamo Pignani, in die Music gesetzt und representiret durch Caspar Förster im Jahr 1663*, København 1663.
5. Rigsarkivet (RA): Tyske Kancelli, Udenrigske afdeling (TKUA), Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52. 1666-1667. Johan Christoph v. Körbitz', Henrik Blomes, Ditlev v. Ahlefeldts og Enevold Parsbergs gesandtskabsarkiv; De St. Victor: *Le Wertschaf, fait à Copenhague au mariage de Son Altesse Royale Anne Sophie de Dannemarck, avec le Prince Electeur Jean George de Saxe etc. Le d'oct. 1666*, København 1666; Uta Deppe:

- Die Festkultur am Dresdner Hofe Johann Georgs II. von Sachsen (1660 - 1679)*, Kiel 2006; Mary E. Frandsen: *Crossing Confessional Boundaries. The Patronage of Italian Sacred Music in Seventeenth-Century Dresden*, Oxford 2006; Moritz Fürstenau: *Zur Geschichte der Musik und des Theaters am Hofe zu Dresden: Nach archivalischen Quellen, Dresden 1861-1862* s. 204-233; *Extract aus eines guten Freundes Bericht an einen seiner Verwandten in Hamburg von deme, was bey Annehmung der Kön. Dennemärchischen an den Chur-Printzen zu Sachsen etc. vermählten Chur-Princessin in Dresden sich begeben, 1667; Johann Christian Lünig: Theatrum Ceremoniale Historico-politicum, Oder Historisch- und Politischer Schau-Platz Aller Ceremonien, Leipzig 1719-1720; François de La Marche: Ballet der Glückseligkeit, mit welchem Frau Magdalena Sybilla, Churfürstin zu Sachsen, die Durchl. Princessin Anna Sophien zu Dännemarch, nachdem Sie von Hrn. Johann Georgen dem Dritten aus Dännemarch heimgeführt, in Dresden dem 5. Martii 1667 ... empfangen wolte, Dresden 1667; Joh. Andr. Moneglia: Il Tesoro. festa teatrale per le reali nozze de Gio. Giorgio III., principe elettorale di Sassonia ... , et Anna Sofia, principessa di Danimarca e Norwegia Theseus, Theatrum-Froh, bey dem Beylager Hrn. Johann. Georgens ... aus italienischer Poësia übersetzt durch Joh. Georg Richtern, Dresden 1667; Schlitten-Masquerade, Dresden 1667; Mara R. Wade: Politics and Performance. Saxon-Danish ac.uk/aitrex/issue1/wade.html). Mara wades arbejde kan man sikkert vente sig meget af, men foreløbig indeholder hendes indledende artikel flere faktuelle fejl såsom prinsesse Anna Sophies leveår, der angives som 1647-1704, men de er 1647-1717. I Dresdens vises en stor særudstilling under forberedelse »Mit Fortuna übers Meer. Sachsen und Dänemark – Ehen und Allianzen im Spiegel der Kunst (1548-1709)« i et samarbejde mellem Staatliche Kunstsammlungen Dresden og De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg. Udstillingen er ledsaget af et tysk udstillingskatalog, hvori forlovelses- og bryllupsfestlighederne i 1663 og 1666-1667 dog kun bliver behandlet i en større sammenhæng. Se endvidere: Claudia Brink og Jutta Kappel (udg.): *Udstillingstitel*, Berlin 2009. Følgende glimrende hjemmeside har været et væsentligt redskab ved udformningen af denne artikel: VD17 - Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts, gso.gbv.de.*
6. Julius Clausen og Torben Krogh (red.) (1935), s. 125-128.
 7. Uta Deppe (2006), s. 344-359.
 8. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: AII Akter og dokumenter vedr. det politiske forhold til Sachsen. 23. 1631-1669: Instruks for Johan Christoph v. Korbitz til modtagelsen af kurfyrstinden og kurprinsen d. 8. august 1662; L. Laursen (1920), s. 527-528; A. Crone: Biographiske Optegnelser af Rigsmarskalk J. C. von Korbitz, *Danske Samlinger*, 2. rk., bd. 6, København 1877-1879, s. 279-285.
 9. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: A1 Brevveksling mellem fyrstehusene. 16. 1634-1687. Breve fra kurfyrst Johan Georg II til Frederik III 12. marts, 5. og 12. august 1663; B Gesandtskabsrelationer. 32. 1557-1663. Gesandtskabsrelationer med bilag fra Ditlev v. Ahlefeldt: Brev fra Ditlev Ahlefeldt til Frederik III 20. januar 1663; L. Laursen (1920), s. 528.
 10. Otto Andrup (1912), s. 553.
 11. For en mere uddybende behandling henvises til: L. Laursen (1920), s. 528-542. De enkelte akter og dokumenter findes her: RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: AII Akter og dokumenter vedr. ægteskabet mellem kurprins Johan Georg (III) af Sachsen og prinsesse Anna Sophie, kong Frederik III's datter. 26-27. 1663-1667. For hofceremoniellen i forbindelse med den fyrstelige modtagelse henvises til Christian Lünig I (1719), s. 223-224.
 12. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Christian Bruun (1872), s. 154.
 13. Digteren Adam Friedrich Werner (1600-1672) var oprindeligt født i Pommern, men kom i 1641 til Danmark, hvor han fra 1646 til sin død virkede som hofdigter.
 14. Den tyske sanger og komponist Kaspar Förster (1617-1673) kom i 1652 til Danmark, hvor han virkede som kapelmester i to perioder, 1652-1657 og 1661-1667. Han var en af tidens betydelige musikere og havde fremragende evner til at komponere således flere af hofballetterne under Frederik III.s regeringsperiode. Under hans ledelse nåede hofkapellet et meget højt niveau, hvilket blandt andet skyldtes, at han skaffede italienske sangere til landet. Se endvidere Thomas Overskov: *Den danske Skueplads, i dens Historie, fra de første Spor af danske Skuespil indtil vor Tid. Deel 1*, København 1854, s. 108; Torben Krogh (1939), s. 78-79.
 15. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Christian Bruun (1872), s. 155.
 16. C. Thrane: *Fra Hofviolonernes Tid*, København 1908, s. 21.
 17. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Adam Friedrich Werner (1663); Christian Bruun (1872), s. 155-157.
 18. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Christian Bruun (1872), s. 156.
 19. Torben Krogh (1939), s. 65-66.
 20. Prosceniet betegner den del af scenen foran prosceniumsrammen eller – åbningen, hvor fortæppet hænger, og frem til rampen. Prosceniumsrammen adskiller således scene og sal. Spil, der lagdes frem på proscenium, skabte en mere direkte kontakt mellem de optrædende og publikum.
 21. Torben Krogh (1939), s. 91-97.
 22. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Christian Bruun (1872), s. 156-157; Torben Krogh (1939), s. 100-101.
 23. Masquarada. Die Waldlust (1663).
 24. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Christian Bruun (1872), s. 157-158.
 25. Torben Krogh (1939), s. 64. Sebastian Olden-

- Jørgensen betegner det fejlagtigt som et *Wirtschaft*. Ulrik Langen (red.): *Ritualernes magt. Ritualer i europæisk historie 500-2000*, Frederiksberg 2002, s. 68, note 59.
- Se endvidere Jörg Jochen Berns og Thomas Rahn (udg.): *Zeremoniell als höfische Ästhetik in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Tübingen 1995, s. 305-331.
26. Thomas Overskou (1854), s. 109; Torben Krogh (1939), s. 85-86.
27. Torben Krogh (1939), s. 83.
28. RA: Kongehuset Frederik 3., Prinsesse Anna Sophie, Ægteskabsdokumenter o. lign. 1663-1669. Otto Andrup (1912), s. 557.
29. Torben Krogh (1939), s. 49.
30. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Christian Bruun (1872), s. 162.
31. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Christian Bruun (1872), s. 172-173.
32. Torben Krogh (1939), s. 51.
33. KB: Journal ..., Ny kgl. Samling Fol. 654 b; Christian Bruun (1872), s. 173; Torben Krogh (1939), s. 50.
34. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 51. 1664. Johan Christoph v. Körbitz og Holger Vinds gesandtskabsarkiv; Partikulkammeret, Prinsesse Anna Sophie: Regnskab for gesandtskabsrejsen til Sachsen med det formål at besigtige prinsessens livgeding. 1664.
35. RA: Kongehuset Frederik 3., Prinsesse Anna Sophie, Forskelligt. 1661-1707: Fortegnelse over brudeudstyr.
36. Dette er allerede blevet udtømmende behandlet i Otto Andrup (1912), s. 551-590.
37. De St. Victor (1666); Torben Krogh (1939), s. 53-54. For hofceremoniellet i forbindelse med brylluppet henvises til Christian Lünig II (1720), s. 400-401.
38. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Kgl. instruks 19. oktober 1666; Otto Andrup (1912), s. 583.
39. Uta Deppe (2006), s. 135.
40. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 23. december 1666; Otto Andrup (1912), s. 583-584.
41. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 28. december 1666; Uta Deppe (2006), s. 133.
42. Uta Deppe (2006), s. 134-135.
43. Uta Deppe (2006), s. 55-68; Mary E. Frandsen (2006), s. 3-5 og 32-75.
44. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 31. december 1666; Extract (1667); Otto Andrup (1912), s. 584-586. For hofceremoniellet i forbindelse med indtoget henvises til Christian Lünig II (1720), s. 497-499.
45. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 2. januar 1667; Extract (1667); Otto Andrup (1912), s. 586-587.
46. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 2. januar 1667; Uta Deppe (2006), s. 139-140.
47. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 7. januar 1667.
48. Otto Andrup (1912), s. 587-588; Uta Deppe (2006), s. 52-53 og 140-141.
49. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Relation d. 18. januar 1667 og journal d. 13. januar 1667; Schlitten-Masquerade (1667). Otto Andrup tager fejl, når han siger, at kurfyrsten var sammen med kurprinsesse Anna Sophie på den første slæde, mens kurprinsen var sammen med kurfyrstinden på den følgende slæde. Se endvidere Otto Andrup (1912), s. 588.
50. Uta Deppe (2006), s. 143-145.
51. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 11. februar 1667.
52. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 15. februar 1667.
53. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 17. februar 1667.
54. Jörg Jochen Berns og Thomas Rahn (udg.) (1995), s. 305-331.
55. Uta Deppe (2006), s. 54-55.
56. De to ældste lå i henholdsvis Wien og München.
57. I August den Stærkes regeringstid (1697-1733) omdannedes Komediehuset til en katolsk kirke og blev senere i slutningen af 1600-tallet ombygget til et logeater.
58. Uta Deppe (2006), s. 62-68.
59. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Relation d. 29. januar 1667 og journal d. 27. januar 1667; Joh. Andr. Moneglia (1667).
60. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Journal d. 4. og 10. marts 1667; Moritz Fürstenau (1861), s. 225-227.
61. Joh. Andr. Moneglia (1667).
62. Uta Deppe (2006), s. 141-142.
63. François de La Marche (1667).
64. François de La Marche (1667).
65. RA: TKUA, Speciel del – Sachsen: C Gesandtskabsarkiver. 52 ...: Relation d. 13. marts 1667; Otto Andrup (1912), s. 588-589.
66. Louis Bobé: *Operahusets Brand paa Amalienborg d. 19de April 1689. Et Mindeskrift samlet efter trykte og utrykte Kilder*, København 1889.

Problemer i grønlandske kirkebøger og mandtalslister

Af Niels H. Frandsen

Interessen for grønlandsk historie og slægtshistorie er stigende, og det er derfor relevant at undersøge, hvor pålidelige de grønlandske kirkebøger, folketællinger og mandtalslister egentlig er. De særlige grønlandske forhold har givet anledning til fejl, som ikke findes i tilsvarende danske kilder. For fuldstændighedens skyld er generalmandtal og skematiske indberetninger medtaget, selv om de ikke indeholder direkte personoplysninger.

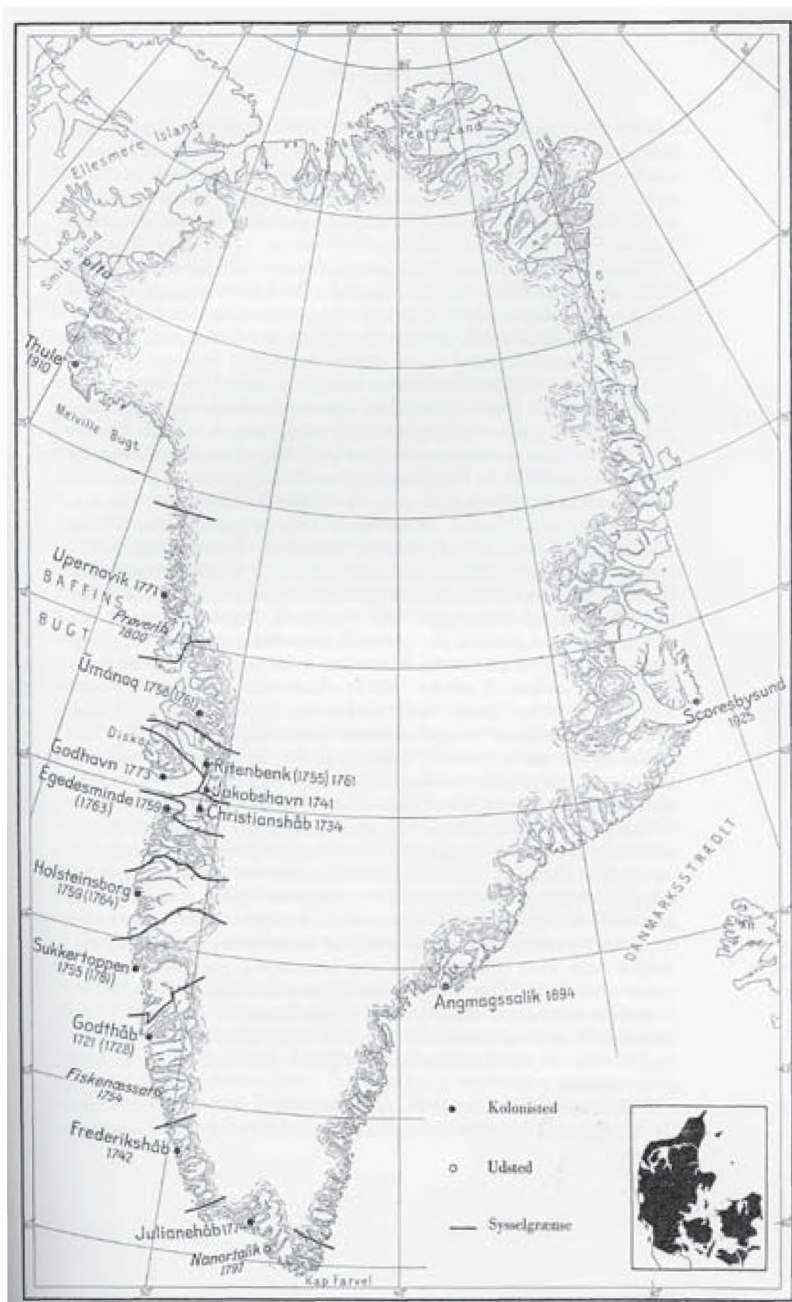
Indledning

Denne artikel er et biprodukt af en undersøgelse af befolkningen i Nordgrønlands inspektorat, der forventes publiceret 2010-11. Eksemplerne er derfor overvejende hentet fra Nordgrønland, men indholdet dækker også Sydgrønland. Kirkebøgerne fra de herrnhutiske menigheder i Sydgrønlands inspektorat kan dog muligvis indeholde problemer, der ikke er behandlet her. Til Ammassalik og Qaanaaq/Thule kom missionen henholdsvis 1895 og 1909. De ældste kirkebøger fra disse steder er derfor præget af voksendøbte med de problemer, det medfører.

Fra Sydgrønlands inspektorat er kirkebøgerne de fleste steder først bevaret fra ca. 1828 eller senere. Det skyldes, at i 1959 blev arkivalier fra inspektorat, kolonibestyrere og præstegæld i Sydgrønland sendt til Danmark med Hans Hedtoft. Heriblandt var de ældste kirkebøger, der sammen med de øvrige arkivalier forsvandt med skibet. I Nordgrønlands inspektorat findes der kirkebøger fra 1700-tallet, men også her er de ældste kirkebøger forsvundet i nogle tilfælde.

Mange af de grønlandske kirkebøger findes på mikrofiche og er derfor tilgængelige i Danmark,¹ og de grønlandske folketællinger findes på Rigsarkivet.

De gamle by- og koloninavne er benyttet i artiklen, men ind imellem er brugt dobbeltformer, både det nuværende grønlandske og det gamle danske navn.

Grønlandske byer og deres oprettelsesår. De kursiverede lokaliteter er de største af udstederne. Antallet af udsteder varierede, men lå som oftest på 50-70. Syssegrænserne svarer stort set til de gamle kolonigrænser. Gengivet efter: Grønlandsbogen, Schultz forlag 1950.

Kirkebøger

Generelt

Grundlæggende er der flere forhold, som må tages med i overvejelserne ved benyttelsen af de grønlandske kirkebøger. For det første er Grønland et stort land. Der kan være 100 km eller mere fra en bygd til kolonibyen, og det betyder, at man ikke kan være sikker på, at alle fødsler og dødsfald kom til missionærens² kundskab. Dette gælder især den ældre tid, hvor der var få missionærer, og hvor en missionær som regel havde to eller undertiden flere kolonier at passe.

Forholdene under Englandskrigene betød, at flere missionærer rejste hjem, og problemerne fortsatte efter krigen. En overgang var der ingen missionærer i Grønland, hvilket betød at kirkebøgerne ikke blev ført, men også perioder fra en missionær døde, til afløseren kom, kunne medføre huller i kirkebogen, selv om den næste missionær som regel gjorde sit bedste for at føre kirkebogen ajour.

Missionærerne var meget afhængige af oplysningerne fra kateketerne³ på de forskellige bopladser. Langt op i 1800-tallet var kateketerne en broget skare. Nogle var blevet oplært af missionæren, men mange blev kateketer uden særlig uddannelse. I 1845 blev der oprettet to seminarier,⁴ hvor der blev uddannet kateketer, men missionærerne fortsatte med lokal uddannelse, fordi seminarierne ikke kunne dække behovet. Senere blev der oprettet kateketskoler forskellige steder. På grund af afstandene var det dyrt og besværligt at sende besked til missionæren eller præsten, hver gang der havde været en fødsel eller dødsfald. Kateketen sendte derfor en gang imellem en liste over fødsler og dødsfald til missionæren eller gav ham den, når han på sin tjenesterejse i distriktet kom til bygden.

Derfor førte mange missionærer en kirkebogskladde, ofte på løse ark, hvorefter indførslerne med mellemrum blev indført i selve kirkebogen. I kontrabogen for Christianshåb 1910-33 finder man døde mandkøn 1912 og umiddelbart derefter de mandkøn, der døde i 1914. Først derefter er indført de personer, der døde i 1913. Mens der er mange fødte, konfirmerede og viede i Christianshåb 1909, er der af samme årsag ingen døde hverken i hovedbogen eller kontrabogen.

Desuden er der endnu et grundlæggende forhold, der spiller ind i 1700-tallet og de første mange år af 1800-tallet. Grønland var en missionsmark, og det tog tid, inden alle grønlandere var døbt. Kirkebøgerne registrerer ikke fødsel og død, men derimod de kirkelige handlinger dåb, vielse og begravelse, og de omfatter derfor kun menigheden. De udøbtes fødsler og dødsfald blev ikke noteret. Tilsvarende forhold gælder for Ammassalik og Thule i begyndelsen af 1900-tallet i missionens første år dér.

Hovedbog/kontrabog

Kirkebøger med fortrykte skemaer blev indført i Grønland langt senere end i Danmark. I Sydgrønland skete det 1827-28, dog ikke ved Herrnhutermenighederne, der aldrig fik fortrykte kirkebøger. I Nordgrønland skete det mellem 1831 og 1855.

Kirkebøgerne blev oprindeligt kun ført i ét eksemplar, det man kalder en enestebog. Kontrabogen, der i princippet er en enslydende kopi af hovedbogen, blev først indført med cirkulæret 12. februar 1890 fra Kirke- og Undervisningsministeriet, der krævede at præsten nu førte kirkebøgerne i to eksemplarer. Før den tid findes der dog enkelte kirkebøger, ført af kateketen. De kan indeholde oplysninger, som ikke findes i hovedbogen og er nærmere omtalt senere i denne artikel. Med kontrabøgenes indførelse svarer forholdene stort set til de danske, men der kan dog også senere være tilfælde, hvor kirkebøgerne kun findes i ét eksemplar. Herrnhuterne var i Grønland 1733-1900 og førte ikke kontrabøger.

Hovedbøgerne forbliver ved præstegældet i 100 år, og man skal være opmærksom på, at der kan være tilfælde, hvor ikke alle indførsler i ho-

Niels Peter Olsvig (1851-1914) og hans datter Juliane Møldrup. Olsvig var søn af en dansk far og en grønlandsk mor. Han blev uddannet på seminariet i Jakobshavn og virkede som kateket i Upernavik distrikt 1872-96. Han blev pensioneret på grund af dårligt syn og fungerede derefter periodevis som udstedsbestyrer.

vedbøgerne også findes i kontrabøgerne. I Aasiaat/Egedesminde præstegæld døde 29 mandkøn og 27 kvindekøn i 1911 ifølge hovedbogen. Kontrabogen har imidlertid kun 1 død mandkøn og 3 døde kvindekøn det år. Tilsvarende findes der ingen vielser fra året 1951 i kontrabogen fra Aasiaat.

I en del tilfælde er oplysninger om faderskab og adoption kun blevet indført i hovedbogen. De fundne eksempler stammer fra 1940'erne og 1950'erne. Det kan ikke udelukkes, at det samme allerede er tilfældet tidligere. I de tilfælde, hvor faderskabet ikke er oplyst, eller hvor der foreligger viden om adoption, er personalhistorikere derfor henvist til at henvende sig til det pågældende præstegæld for at få oplysningen fra hovedbogen.

Voksendøbte

Grønlænderne blev kristnet ved overtalelse, ikke ved tvang. Derfor tog det mange år, inden alle var døbt. Den første missionær kom til Egedesminde 1769, men først i 1814 var der under 10 udøbte i distriktet. Den sidste udøbte døde 1837. I Christianshåb begyndte missionen 1734, men først i 1806 var der under 10 udøbte. I Nordgrønland var alle døbt 1860. I Sydgrønland var der efter den tid stadig mange voksendåb i Frederiksdal på grund af indvandring fra Østgrønland.

Ved voksendåb blev den døbtes grønlandske navn som regel oplyst. Da fødslen ikke var registreret, er alderen kun anslået. I nogle tilfælde er der oplysning om fader, moder eller ægtefælle, men i mange tilfælde er der ingen oplysninger om slægtskab. Det kan derfor være svært at identificere disse personer entydigt, når de optræder senere. Hvis der findes et missionsmandtal, kan man ved hjælp af dåbsdatoen og missionærens navn identificere personen. Men dels mangler der mange missionsmandtaller, dels kan der være andre problemer. Den 9. juni 1792 blev to kvinder på Hunde Ejland døbt med navnet Else. Den enes grønlandske navn var Mimerline, den andens var Kyslak. Hvis de optræder i senere kilder, vil det selv med dåbsdatoen være umuligt at afgøre, hvem der er hvem, medmindre det grønlandske navn også optræder hos en eller begge.

Da grønlænderne først kunne blive kirkeligt viede, når begge parter var døbt, blev ægteskab ofte indgået samtidig med den ene parts dåb. De kunne dog have været gift på grønlandsk vis i mange år før vielsen.

Dåbsbekræftelse

Der var kateketer på de større bopladser og i kolonibyen, men deres dåbshandling blev betragtet som hjemmedåb. Dåben skulle i alle tilfæl-

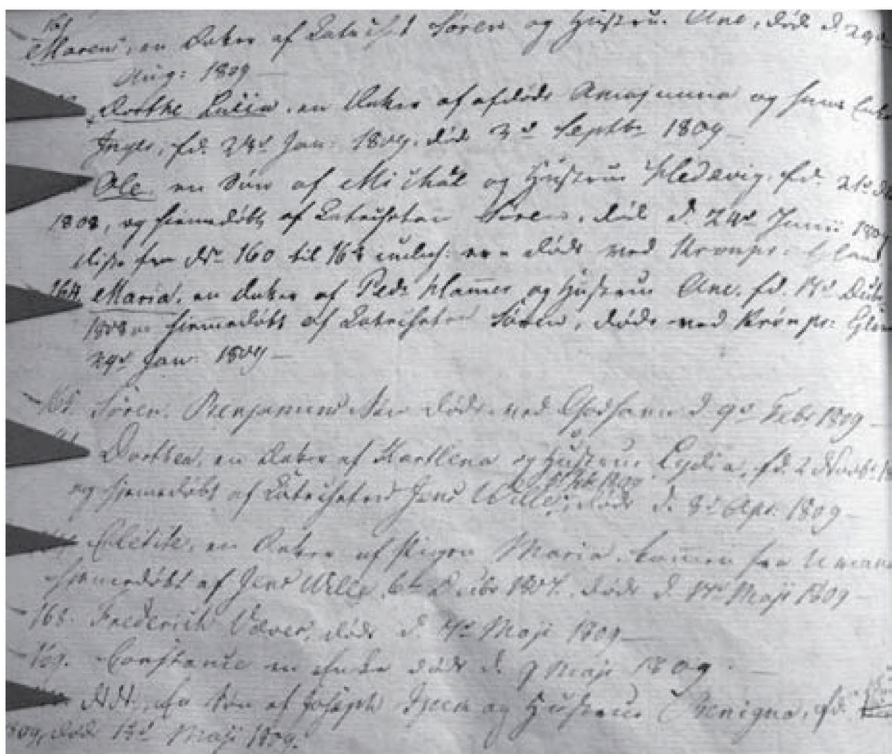
de bekræftes af missionæren/præsten, også selv om kateketen havde døbt barnet i kirken. Denne regel gjaldt helt op til 1970'erne.

Børnene blev indført i kirkebogen, når de blev døbt, ved hjemmedåb når dåben blev bekræftet, og det kunne ske lang tid efter fødslen. Det er et forhold, det er vigtigt at være opmærksom på, enten man er personalhistoriker, eller man benytter kirkebøgerne til at beskrive befolkningsforhold.

I Egedesminde blev der i 1842 bekræftet hjemmedåb for 1 barn født i 1836, 2 børn født i 1837, 2 børn født i 1839 og 3 børn født i 1840. I 1845 blev hjemmedåben bekræftet for 1 barn født i 1837 og 4 børn født i 1840. Så vil man tælle, hvor mange børn der blev født i Egedesminde i 1837, skal man gennemgå kirkebogen helt til 1845 for at få alle med.

Manglende fødselsregistrering

At børn først blev indført i kirkebogen ved dåben eller hjemmedåbens bekræftelse betyder, at det jævnligt sker, at børn kun findes noteret som

Qeqertarsuaq/Godhavn kirkebog 1792-1833. De markerede børn står ikke i dåbsregisteret, kun i begravelseslisten.

døde, uden at de står i kirkebogens afsnit med dåb. Dette skete enten, fordi de døde, før de nåede at blive døbt, eller – hvis de var hjemmedøbte – at de døde før dåbens bekræftelse. Den kunne som nævnt ske to, tre eller flere år efter hjemmedåben.

Missionærene, der kom til Grønland, efter at forordningen af 1812 var slået igennem i Danmark, fulgte i mange tilfælde de danske regler. Det vil sige, at hvis et barn døde uden at være døbt, eller før hjemmedåben var bekræftet, blev oplysningerne om barnets fødsel og evt. hjemmedåb indført i dåbsregisteret samtidig med begravelsesoplysningerne. Men manglende fødselsoplysninger forekommer også senere, i hvert fald op i 1860'erne.

Det er ikke kun børn, som døde før dåb, der ikke blev indført i kirkebøgerne. Der er også eksempler på, at personer, der døde som voksne, ikke kan findes som født eller døbt. Anton Seth Zacharias Dalager blev født 15. november 1850 i Klokkerhuk, Ritenbenk, men fødslen står ikke i Ritenbenk kirkebog. Han døde 29. juni 1900 i Sarkak, Ritenbenk. Der står heller ikke noget om Jørgen Tobias Mikaelsens fødsel i kirkebogen. Han blev født i oktober 1825 på Seytokørerne, Umanak, og døde 12. marts 1893 i Igdlorssuit, Umanak. I Godhavn kirkebog mangler fødsels/dåbsoplysningerne i 10 tilfælde ud af i alt 78 fødte mellem 1811 og 1818. Ved Kronprinsens Ejland 1806-10 mangler 7 børn i dåbsregisteret ud af i alt 33 fødte. I Egedesminde 1832-38 døde 15 børn ud af i alt 141 fødte børn, uden at de findes i dåbsregisteret. Fødselsdatoen vil dog ofte stå ved dødsfaldet.

Som følge af dette forhold vil en optælling af fødte/døbte give et for lille resultat, med mindre begravelsesregisteret også kontrolleres.

Ægteskab

I de ældste kirkebøger er der ofte meget sparsomme oplysninger om de personer, der blev viiede. I mange tilfælde står kun navnene på de viiede efterfulgt af civilstand: ungkarl, enkemand, pige eller enke. Det kan give nogle problemer, når man prøver at identificere dem og finde deres forældre og fødselsdato. I sådanne tilfælde kan missionærens mandtal – hvis det findes – være en hjælp, fordi det oplyser personernes fødsels- og dåbsdato.

Ved Kronprinsens Ejland blev Jørgen og Ane gift 28. september 1794, og samtidig blev Søren gift med Ane. I mandtalslisten 1808 for Egedesminde missionariat, der også omfattede Godhavn og Kronprinsens Ejland, findes sidstnævnte Ane. Hun blev voksendøbt ved Godhavn 8. maj 1791. Den førstnævnte Ane findes ikke i mandtallet og må identificeres ad anden vej.

Dødfødte

Der kan findes nogle dødfødte i kirkebøgerne, men før ca. 1900 drejer det sig om meget få. I mange tilfælde, hvor en kvinde døde i barselsseng, står der ikke noget om et født eller begravet barn. Det er derfor nærliggende at antage, at barnet har været dødfødt. En undersøgelse af kirkebøgerne vil derfor give et højere antal dødfødte, men ikke det totale antal, fordi de dødfødsler, hvor moderen overlevede, kun sjældent er oplyst. Dertil kommer, at der i lange perioder ikke er oplyst noget om dødsårsag i kirkebøgerne.

Den 22. april 1863 døde Inger Flye ved Akudlit, Christianshåb, efter nedkomst af tvillinger, der også døde. Tvillingernes køn er uoplyst, og de står hverken som fødte eller døde. I 1867 døde Rachel Larsen ved Ikamiut efter et uægte barns fødsel. Kønnnet er uoplyst, og barnet ses ikke i kirkebogen som født eller dødt. Det kan i disse tilfælde dreje sig om dødfødsler, men det er også muligt, at børnene kun levede nogle få timer eller få dage. I enkelte tilfælde, hvor moderen døde i barselsseng, står der i anmærkningerne, at barnet kun levede kort tid, uden at barnet selv er opført som født eller dødt. Men der har været flere tilfælde, hvor et levende født barn ikke er nævnt i kirkebogen, fordi det døde kort efter fødslen.⁵

I de tilfælde, hvor dødfødte er opført i kirkebøgerne, burde det ske under både fødte og døde. Men i nogle tilfælde er en dødfødt kun opført det ene sted, således at man må kontrollere begge steder for at få det samlede antal dødfødte.

Manglende dødsregistrering

Det sker, at et dødsfald ikke blev indført i kirkebogen, således at det kan kræve en del arbejde at finde ud af, hvornår personen døde. I nogle tilfælde kan manglende dødsregistrering i kirkebøgerne konstateres gennem mandtalslisternes lister over døde, i andre tilfælde ved at den pågældende ikke længere findes i listerne. Det kan selvfølgelig i nogle tilfælde dreje sig om en flytning, men hvor det drejer sig om små børn, eller hvor den tidligere ægtefælle står som enkemand eller enke, må der være tale om dødsfald.

Blandt de døbte i kirkebogen for Claushavn står Mette Hedvig, enkemand Jakob Nokuartoks datter, født 5. september 1812, døbt 9. september. Når Jakob var enkemand ved dåben, må moderen være død i barselsseng, men dødsfaldet er ikke registreret i kirkebogen.

I Christianshåb/Claushavn var der i perioden 1851-60 i alt 107 dødsfald. Kirkebøgerne oplyser 79. Det vil sige, at 25,2% af alle dødsfald ikke blev registreret i kirkebøgerne, eller omvendt at kun 74,8% af alle dødsfald blev indført i kirkebogen. I 1861-70 er 125 af i alt 146 dødsfald regi-

Peder Kragh (1794-1883) var missionær i Egedesminde-Godhavn missionariat 1818-28. Han blev gift i Jakobshavn 1819 med en datter af kolonibestyrer Lidemark. Kragh oversatte mange bøger samt store dele af bibelen til grønlandsk og udgav sin dagbog fra opholdet i Grønland i 1875.

streret i kirkebøgerne. De 21 manglende dødsfald udgør 14,4%. En endnu større underregistrering findes i Jakobshavn kirkebog 1841-50. I den periode døde 94 personer, men kun 58 står i kirkebogen. 36 personer eller 38,3% mangler. Det store tal skyldes især, at der i 1844 var 48 døde, hvoraf kun 20 står i kirkebogen. Hvis dette år udelades, mangler 8 af 46, svarende til 17,4%.

Man skal dog være opmærksom på, at hvis man ikke kan finde en persons dødsfald, kan det skyldes flytning. For eksempel blev Abigael Brandt født 1850 i Egedesminde, men det var ikke muligt at finde hendes ægteskab eller dødsfald i Egedesminde eller de nærmeste præstegæld. Det skyldes, at hun flyttede 500 km mod nord og blev gift i Upernavik i 1889.

Fejl i kirkebogens navne

Det sker undertiden, at personer forveksles i kirkebogen, eller at en person ikke altid optræder med samme navn. Den 3. februar 1846 fik Michael Grætzte Reimer og Martha Regine Eunike i Rodebay en søn, der blev døbt Gad Christian Reimer. Han døde 13. november 1847 i Jakobshavn, og ved dødsfaldet er fødselsdatoen angivet. Den 19. november 1847 fik ægteparret endnu en søn, der fik navnet Gad Christian Jeremias Reimer. Han blev konfirmeret i 1860 og gift i 1872. Ved begge lejligheder angives hans fødselsdato som 3. februar 1846.

Ved Zeth Lars Dalagers fødsel 13. januar 1851 i Jakobshavn står faderen som Peter Mathias Ferslew Dalager. Men ved konfirmationen står han som Peter Frederik Bernhard Dalager. En tilsvarende navneæn-

dring kan forekomme mellem fødsel og vielse, eller fødsel og død, som når Susanne Else Karen Mette, født i Egedesminde 1848, står som Johanne Else Maren Mette ved sin død i 1852. Det sker også, at en person pludselig optræder i kirkebogen og mandtalslisten med et ekstra fornavn, som ikke er nævnt ved dåben.

I flere tilfælde kan efternavnet være et problem, fordi plejebørn ved deres konfirmation, vielse eller død undertiden blev anført med plejeforældrenes efternavn i stedet for deres eget. Det sker også, at missionæren brugte den danske skik med faderens fornavn+sen som efternavn, så f.eks. Poul Egedes søn står med efternavnet Poulsen i stedet for Egede.

Fejl i datoerne

Ved vielser er der mange tilfælde, hvor fødselsdatoen for den ene af parterne er forkeret oplyst. Man kan derfor ikke skyde genvej og springe fødselsregisteret over, hvis vielsesregisteret både oplyser forældre og fødselsdato. Det sker også, at præsten oplyser faderens anden kone i stedet for den afdøde moder til brud eller brudgom.

Samtidig skal man være opmærksom på, at medmindre vielsesregisteret konkret oplyser fødestedet, er det som regel bopælen, der bliver nævnt. Selv om fødestedet er noteret, kan det være forkeret. Hvis den ene part havde været gift før, kan der stå oplysning om den tidligere ægtefælles navn, undertiden også hvornår vedkommende var død. Men man bør altid kontrollere oplysningerne. I Jakobshavn kirkebog står der ved et ægteskab i 1938, at konens tidligere mand var død 28. november 1935. Slår man op under døde mandkøn, ser man, at det ikke er dødsdatoen, men begravelsesdatoen. Og det er ikke for manden, men for enkens ti måneder gamle søn. Manden selv døde i 1934.

I Egedesminde kirkebog findes Hans Davidsen indført som død 12. juni 1816. Men ved skiftet står der, at han døde i 1815. I brevene til inspektøren findes et fra 13. juni 1815, hvor Hans Davidsens død anmeldes. Årstallet i kirkebogen må derfor være en fejl.

I Egedesminde har Kristine Marie Inger forskellig dødsdag i kirkebogen og mandtalslisten. Hun står som død 8. maj 1881 i mandtalslisten og 8. juli 1881 i kirkebogen. I kirkebogen står Benigne Karen Eva Jensen som født ved Ritenbenk 3. februar 1873. I mandtalslisten står hun som født 3. oktober. I sådanne tilfælde er det vanskeligt at afgøre, hvilken dato der er den korrekte. Der er dog tilfælde, hvor det klart fremgår, hvor fejlen ligger. I Upernavik kirkebog står en dreng som død af forkølelse 15. august 1929. I mandtalslisten er dødsdatoen 9. september. Men da drengen blev født 15. august 1929 og døbt 1. september, må mandtalslisten i dette tilfælde være korrekt.

Fejl i alder

Det er velkendt, at alderen ved dødsfald blandt voksne kan være angivet et, to eller flere år forkert. Men det samme sker også med små børn. I Egedesminde kirkebog står Magsora Ane Abigael Siegstad, død 13. september 1898, 11 måneder. Men hun var født 29. oktober 1896 og dermed næsten 2 år, da hun døde. Kristian Bent Ole Thorin døde 15. oktober 1898, 2 måneder gammel, men var født 15. august 1897. Inger Lydia Marie Charlotte Nielsen døde 8. februar 1901, 3/4 år gammel. Hun var født 27. januar 1901.

Andre fejl

I Egedesminde kirkebog står Louise Charlotte Inger Petersen, født 11. august 1860, datter af Lars Sivert Petersen og Maren Margrete, Ikamiut. Via jævnførelsesregisteret findes hendes død, og i kirkebogen står Louise Charlotte Inger, død 14. april 1862, født 11. august 1860, datter af Jakob Henrik og Maren Margrethe Juliane. I mandtalslisterne 1860 og 1861 står hun som datter af Jakob Henrik, der i øvrigt blev gift med Maren Margrethe i 1859. Hvorfor faderen hedder Lars Sivert Petersen ved dåben vides ikke.

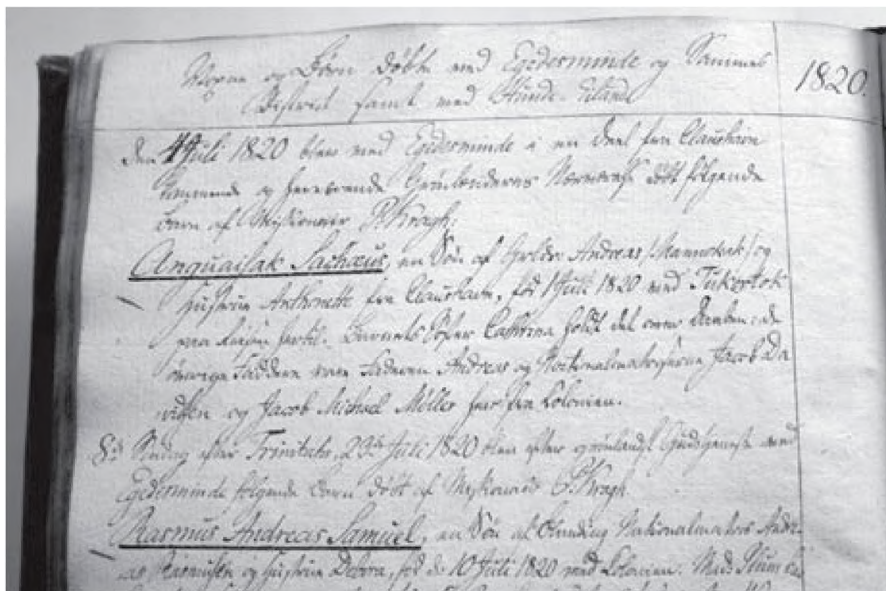
Der kan også være sjuskefejl. I Godhavn kirkebog står Boy Henrik Ditlev, en uægte *datter* af Else født 23. januar 1818. I samme kirkebog står Birgitha Maren Maria, Svend Væver og kone Lydias *søn*, død 23. september 1819. Den type fejl kan findes flere steder, ligesom der også er tilfælde, hvor man i kirkebøgerne kan se, at søn er rettet til datter eller omvendt.

Det kunne også ske, at præsten kom til at indføre samme barn to gange i dåbsregisteret. Peter David Ole Christian Siegstad står således både som nr. 134 og nr. 147 i Egedesminde kirkebog 1855-66. I nogle tilfælde har præsten selv opdaget fejlen, i andre tilfælde har en senere præst set fejlen og noteret det i anmærkningerne. Det sker også, at dødsfald står to gange i kirkebogen. Det sker dog sjældnere end for fødsler.

Hvilken kirkebog?

Selv om en missionær havde ansvaret for to eller flere kolonier, blev der som hovedregel ført en separat kirkebog for hver koloni. Det skete dog ikke altid. Kirkebøgerne for Jakobshavn missionariat dækker i en periode tre kolonier, som omtalt andetsteds.

Det er også et problem, at personer kan findes i en anden kirkebog end forventet. Mange fødsler og dødsfald fra bygden Atammik i Maniitsoq/Sukkertoppen distrikt er indført i kirkebogen for Nuuk/Godthåb. Det samme gælder for bygderne Akulliit og Ikamiut, der hører til Qasigiann-

Aasiaat/Egedesminde kirkebog 1804-41. Anguailak Sachæus blev døbt i Egedesminde, selv om hans forældre boede ved Claushavn i den nordligste del af Christianshåb koloni, længst væk fra Egedesminde. Dåben er ikke indført i kirkebogen for Ilimanaq/Claushavn.

guit/Christianshåb distrikt, men hvor indførslerne i en lang periode findes i Aasiaat/Egedesminde kirkebog. I disse tilfælde grænser bygderne op til kirkebogens distrikt.

Antallet af fødsler, der er indført i den »forkerte« kirkebog, kan være stort. I Egedesminde kirkebog 1855-66 er der således indført i alt 439 fødsler, hvoraf 69 eller 15,7% er fra Akulliit og Ikamiut. I den periode blev der i alt født 217 børn i Christianshåb, hvoraf 31,8% er indført i en anden kirkebog. Også i den efterfølgende kirkebog 1866-88 er der mange fra disse to steder. Det skyldes, at disse to bygder i kirkelig henseende var lagt under Egedesminde i en længere periode.

Nuussuaq – en boplads på halvøen mellem Diskofjorden og Uummanaq – hørte undertiden under Uummanaq, undertiden under Ritenbenk. Det vil sige, at man må søge i både kirkebøger og mandtalslister for begge kolonier. Godhavn og Egedesminde hørte under samme missionær, og før 1800 er en del kirkelige handlinger indført i begge kirkebøger.

Hvis man arbejder med slægter ved logen⁶ Kronprinsens Ejland, må man være opmærksom på, at den i en lang periode omfattede såvel Kronprinsens Ejland som Hunde Ejland. Missionæren for Godhavn var også missionær for Egedesminde. Selve Kronprinsens Ejland hørte under Godhavn præstegæld, mens Hunde Ejland hørte under Egedesmin-

de. Det medfører, at man er nødt til at benytte begge kirkebøger, når man arbejder med logen. Desuden kan indførsler vedrørende Kronprinsens Ejland undertiden være indført i Egedesminde kirkebog, også efter at Kronprinsens Ejland var nedlagt som selvstændig loge og blevet et udsted under Godhavn.

Kolonien Christianshåb var indtil ca. 1855 delt mellem to kirkebøger, en for Christianshåb og en for Claushavn. I en kortere periode blev oplysningerne indført i Jakobshavn kirkebog og derefter i en kirkebog, der dækker de tre kolonier Christianshåb, Jakobshavn og Ritenbenk. Christianshåb fik sin egen kirkebog igen i 1880 og Ritenbenk i 1882.

Derudover kan der være indførsler i kirkebøgerne, som egentlig vedrører andre præstegæld. Hvis et forældrepar rejste til en anden koloniby for at få en hjemmedåb bekræftet, vil indførslen som regel ske i den pågældende kirkebog. Dette gælder således for Egedesminde kirkebog i 1840'erne, hvor fire børn fra Jakobshavn og to fra Christianshåb i 1842 blev dåbsbekræftet i Egedesminde kapel.

Kateketens kirkebøger

I nogle tilfælde har kateketen også ført en kirkebog. Denne må ikke forveksles med en kontrabog. Kontrabogen er i princippet identisk med hovedbogen, men i kateketens kirkebog står indførslerne ofte i en anden rækkefølge end i hovedbogen. Der kan være tilfælde, hvor fødsler er indført i kateketens bog, men ikke i hovedbogen. I kateketens kirkebog for Egedesminde 1855-70 er der således 11 fødsler og 17 dødsfald, som ikke findes i hovedbogen. Til gengæld er der i hovedbøgerne fødsler og dødsfald, der mangler i kateketens kirkebog. Det samlede antal fødsler i perioden var 561 og det samlede antal dødsfald 437. 2% af fødslerne og 3,9% af dødsfaldene findes således kun i kateketens kirkebog. I kateketens kirkebog for Christianshåb 1880-84 var der 5 fødsler og 5 dødsfald, som ikke fandtes i hovedbogen. Det er et lille tal, men dog 6,7% af de fødte og 8,5% af de døde.

Der kan også være forskelle i indførslerne, f.eks. står Christian Andreasens datter som Agnete i hovedbogen og Annike i kateketens bog. Det ekstra fornavn, der er omtalt tidligere, kan undertiden også findes i denne kirkebog. Den 25. april 1864 blev Bolette Amalie Cathrine Benedikte Aronsen – datter af fanger Michael Albert Aronsen og Helene Frederikke Sara – ifølge hovedbogen født ved Maniitsoq, Egedesminde. Kateketens kirkebog har de samme oplysninger, bortset fra at efternavnet her er Rafaelsen.

Der kan være forskelle i datoerne, både for fødsel og for dåb. Som regel drejer det sig om en forskel på et par dage, og hvad angår datoen for

dåbsbekræftelse, er det undertiden muligt at kontrollere den gennem missionærens dagbog. Ligesom i hovedbogen kan der i kateketens kirkebog være dobbeltindførsler.

Kolonibestyrerens mandtal

En mandtalsliste – også kaldet en designation – er ligesom folketællingerne en fortegnelse over alle de personer, der opholder sig i et bestemt område på et bestemt tidspunkt. De er ordnet efter bopæl, hus og husstand efter de samme principper som folketællingerne.

I Grønland skulle kolonibestyreteren lave mandtalslister hvert år. Et eksemplar blev ved kolonien, og et blev sendt til inspektøren.

Hvad indeholder mandtal

I begyndelsen var der ingen faste retningslinier for mandtalslisterne, så der kan være stor forskel på listerne efter, hvilken koloni de dækker, og hvilket år de er lavet. I mange år indeholdt mandtalslisterne kun navne, evt. med oplysninger som »kone«, »søn«, »datter« o.l. Senere blev oplysningerne indført i skemaer, som kolonibestyreteren selv lavede på det papir, han brugte til mandtalslisterne.

Efterhånden kom listerne til at indeholde husnummer, familienummer, navn, alder, fødselsår samt en række kolonner med kategorierne gift mand, gift kvinde, enkemand, enke, ugift mandkøn over 12 år, ugift mandkøn under 12 år, ugift kvindeskøn over 12 år, ugift kvindeskøn under 12 år. Senere kom der kolonner med emnerne grønlænder, blanding og fanger.

Mandtalslisterne omfatter kun personer af grønlandsk herkomst. Det vil sige grønlændere eller blandinger. Danskerne findes kun nævnt i forbindelse med deres ægtefælle, f.eks. hvor Alethe Gertrud er identificeret som »Tømmermand P. Siegstads hustru«. Det betyder også, at der som regel er flere gifte kvinder end gifte mænd i mandtalslisterne.

Blandinger var i begyndelsen betegnelsen for personer med en dansk far og en grønlandsk mor, senere blev det en betegnelse for personer med mindst én dansk forfader. Den bortfaldt omkring 1900.

Fra begyndelsen blev der hvert år også lavet en *summarisk opgørelse*. I disse er beboerne opdelt i de nævnte kategorier, hvor enkemænd og enker indtil 1799 som regel er regnet som ugifte over 12 år. Desuden er der oplysning om tilgang (fødte og tilflyttede) og afgang (døde og fraflyttede) i løbet af året. Der er normalt også oplysninger om antallet af blandinger, hvor mange der er døbt og efterhånden også antal fangere. Disse summariske opgørelser kan være opført i slutningen af mandtalslisten, men kan også være lavet på et separat ark papir.

Generalmandtal

Generalmandtallene har de samme oplysninger som de summariske opgørelser, men både for de enkelte bopladser samt kolonien som helhed. I begyndelsen er oplysningerne om til- og fraflyttede ikke en del af skemaet. Det blev de senere, så de til- og fraflyttede står for hver enkelt boplad. Dermed får man omfanget af flytninger internt i distriktet. Flytninger til- og fra andre kolonier er noteret for kolonien som helhed.

I slutningen af 1800-tallet kaldes skemaerne »Ekstrakt af mandtalslisten«, men opbygningen er i øvrigt identisk med generalmandtallene.

Hvornår blev de lavet

Mandtalslisterne blev oprindeligt lavet ved udgangen af regnskabsåret – handelsåret – der gik fra 1. juli til 30. juni. Året betegnes med det sidste årstal, således at handelsåret 1815 gik fra 1. juli 1814 til 30. juni 1815.

Ved cirkulære af 9. august 1817 blev tidspunktet for mandtalslistens udfærdigelse ændret. Der er derfor to lister for dette år, en fra 30. juni 1817 og en fra 31. december 1817. Ved den sidste liste gælder tallene for fødte, døde, til- og fraflyttede kun de seks måneder siden forrige liste. Der burde være lavet en liste 31. december 1818, men ved nogle kolonier mangler den. Den kan være gået tabt, men når f.eks. mandtalslisten for Godhavn 1819 oplyser, at fødte, døde, til- og fraflyttede gælder for perioden 1. januar 1818 til 31. december 1819, er det tydeligt, at kolonibestyrelsen af en eller anden grund har undladt at lave listen.

Hvor korrekte er mandtalslisterne?

Som det vil fremgå af det følgende, kan der være mange fejl i mandtalslisterne. Men det er ikke alle, der har betydning for personalhistorikere.

I Egedesminde var der 760 beboere i 1846. Der var 30 fødte og 21 tilflyttede samt 16 døde og 13 bortflyttede i løbet af 1847. Altså en samlet tilgang på 22, så der skulle være 782 beboere ved udgangen af 1847. Men mandtalslisten har 793, 11 for meget. Andre år kan der være for få personer i forhold til til- og afgang. I 1854 var der i Godhavn 47 ugifte mandkøn under 12 år. I 1855 var der 55, altså en stigning på 8 personer. Men ifølge den summariske opgørelse blev der kun født 2 drenge, og der var ingen tilflyttere.

Den streg, der markerer civilstand og aldersgruppe, kan være sat i forkert kolonne, således at en enkemand står som enke, eller en ugift kvinde over 12 år som ugift mand under 12. Hvis et barn står med forkert fødselsår, kan det stå som ugift under 12 år, hvor det burde stå som ugift over 12.

nr.	Krone.		År	Indt.
	K. Kirak.		1841	1842
	37. Familie			
179.	Fredrik Hansens hustru		1806.	1.
180.	Kathrine. fous hustru		1806.	1.
181.	Agnete		1821.	1.
182.	Hans	K. Kirak.	1821.	
183.	Hedevig.		1821.	
184.	Annethane.		1820.	
	38. Familie			
185.	Johanne. fous hustru		1798.	1.
186.	Andrik		1821.	
187.	Lars	K. Kirak.	1821.	
188.	Christopher.		1822.	
189.	Louise. fous hustru af 1ste hustru		1818.	
190.	Caroline	K. Kirak.	1835.	
191.	Mikkel.		1841.	
	39. Familie			
192.	Andreas Reimers		1792.	1.
193.	Marianne fous hustru		1797.	1.
194.	Fredrik Eberhard	K. Kirak.	1821.	
195.	Ernst.		1826.	
196.	Katrine.		1821.	
197.	Olav		1835.	
198.	Bertelina.		1836.	
199.	N. N. nu fuge		1841.	
	40. Familie			
200.	Loren Olsen Söholm.		1807.	1.
201.	Caroline fous hustru		1811.	1.
202.	Olav	K. Kirak.	1821.	
203.	Johanne.		1821.	
204.	N. N. nu fuge		1841.	
	41. Familie			
205.	Thomas Flig		1826.	1.
206.	Helikke fous hustru		1826.	1.
207.	Donigne Mandens hustru af 1ste hustru fous hustru		1826.	1.

Kolonibestyrelserens mandtalsliste 1841 Aasiaat/Egedesminde. Oplysningen om Andreas Reimers datter, nr. 199, findes kun her. Hun står ikke i mandtalslisten for 1842 og må derfor være død det år. Hverken fødsel eller død findes i kirkebogen.

Tillæg til mandtal

I de første mange år er de fødte, døde, til- og fraflyttede kun oplyst med antallet. I 1867 udstedte inspektøren for Nordgrønland et cirkulære om, at alle årets fødte, døde, tilflyttede og fraflyttede for fremtiden skulle opføres på en liste som tillæg til mandtalslisten. Disse lister betyder, at man har en mulighed for at kontrollere kirkebogens oplysninger. Også tidligere kan man dog finde sådanne lister, men de er sjældne og lavet på kolonibestyrelserens eget initiativ. Ad denne vej kan der findes flere fødte og døde, der ikke står i kirkebøgerne. For perioden 1867-82 er der i Egedesminde 9 fødte, der ikke findes i kirkebøgerne ud af et samlet antal på 630 fødte. Det er 1,4%. I samme periode findes 18 personer eller 3,4% ud af i alt 537 døde ikke i kirkebogen.

Til- og afgang

Når der i den summariske opgørelse under »tilgang« står, at der er 6 fødte drenge og 4 fødte piger, tror man umiddelbart, at det betyder, at der det pågældende år blev født 6 drenge og 4 piger. Det er imidlertid ikke tilfældet. Når der under »afgang« står 3 døde mænd og 4 døde kvinder, er dette heller ikke det antal, der døde i årets løb.

De vigtige ord er »tilgang« og »afgang«, for det er kun de fødte, der udgør en tilgang i forhold til den forrige mandtalsliste, som er talt med under fødte. Tilsvarende er det kun de døde, der udgør en afgang i forhold til forrige mandtalsliste, som er talt med under døde. Børn, der blev født og døde indenfor samme kalenderår – før 1817 indenfor samme handelsår – vil derfor ikke være regnet med til antallet af fødte eller døde, fordi de ikke findes på nogen mandtalsliste.

I Egedesminde kirkebog er der i perioden 1867-1882 indført i alt 65 børn, som døde det kalenderår, hvor de blev født. Det er i gennemsnit 4 om året, men tallene varierer fra 0 til 15, eller 0 til 10, hvis børn fra Akulliit og Ikamiut ikke medregnes. Af disse 65 børn var 9 fra Christianshåb koloni og 56 fra Egedesminde. Mandtalslisterne for Egedesminde har 552 fødte og 469 døde i løbet af perioden. Disse 56 børn udgør 8,9% af de fødte og 10,4% af de døde.

Det eneste sted, hvor der er oplysning om børn, som døde samme år, de blev født, er i kirkebøgerne. Men nogle af de ældre kirkebøger er gået tabt. For eksempel er Jakobshavn kirkebog først bevaret fra 1841 og Ritenbenks fra 1831. For det andet står de udøbtes børn ikke i kirkebøgerne. Der er derfor i mange tilfælde ikke muligt at korrigere mandtalslisternes fødsels- og dødstal.

Manglende personer i mandtal

I de store distrikter kan der være 100-150 km eller mere fra en bygd til

kolonibyen. Derfor sker det ofte, at børn, der er født sidst på året, mangler i mandtalslisten, fordi hverken missionæren eller kolonibestyreren har fået oplysning om fødslen. De findes som regel året efter, men står ofte som født det år, hvor barnet blev optaget på mandtalslisten. Det rettes normalt efter få år.

I Umanak blev 4 drenge og 2 piger, der var født i 1831, først optaget på listen i 1832 og er alle noteret med 1832 som fødselsår. I 1833 drejer det sig om 2 drenge og 3 piger. I Egedesminde manglede 2 drenge og 8 piger i 1843. Otte af disse manglede også i 1844. Omvendt sker det også, at et barn findes opført på mandtalslisten året før, det ifølge kirkebogen blev født. Dette gælder bl.a. Inger Antonie Helene, der står i mandtalslisten for Ritenbenk 1838, selv om hun ifølge kirkebogen blev født 17. juli 1839. Christian Titus Niels og Zacharias Søren Jeremias, der begge står i mandtalslisten for Ritenbenk 1839, ses i kirkebogen som født 1. juli 1840 og 13. november 1840. Her må mandtalslistens årstal være de korrekte.

Ud over de ovenfor nævnte tilfælde, hvor der ved navnet står, at den pågældende er død, kan der være flere tilfælde, hvor en død person står i mandtalslisten. Ligesom ved fødslerne kan det ske, hvis dødsfaldet finder sted sidst på året, så kolonibestyreren ikke har fået meddelelse om dødsfaldet i tide.

No. i Bogen	Navn	Født	Givte		Enke		Ugift			
			M.	K.	M.	K.	Ugift			
							12 Aar	12 Aar		
32	38 Familie Drengepost		27	30	7	7	29	34	19	35
189	Abrahami Komut.	1807	1							
190	Christiane f. a. b. i. n.	1809		1						
191	Anthemille Wilhelms D.	1839								1
192	Clara Bartholom.	1832								1
	39 Familie									
193	Jacob Nielsens	w. i.	1							
194	Katrine f. a. b. i. n.	1797		1						
195	Bernhard Martini	1825								1
196	Nicodemus Christian David	1827								1
197	Johannes Johanns Søren	1831								1
198	Suleminds Karen Søren	1833								1
	40 Familie									
199	Søren f. a. b. i. n.	w. i.					1			
200	Ala f. a. b. i. n.	1810			1					
201	Jacob Nicolaj f. a. b. i. n.	1815								1

Kolonibestyrerens mandtalsliste 1833, Uummanaq. Nr. 195 Bernhardt Martin døde 26. december, men det var ikke kommet til kolonibestyrerens kundskab, så han blev opført i listen

Døbte/udøbte

Mandtalslisterne oplyser, hvor mange af beboerne der er døbt. Det sker, så længe der er udøbte grønlandere. I nogle tilfælde gælder »døbte« kun grønlandere, mens blandingerne forudsættes døbt. I andre tilfælde er blandingerne medregnet blandt de døbte. I 1805 var der 182 personer i Godhavn, 175 døbte og 62 blandinger, og i 1806 var der 244 personer, 136 døbte og 75 blandinger. Man må således vurdere lidt fra skema til skema, hvorledes de døbte er oplyst.

I de tidlige mandtalslister kan man som hovedregel gå ud fra, at personer med grønlandske navne er udøbte. Men efter 1850, hvor alle i Vestgrønland – bortset fra enkelte i Upernavik – var døbte, kan man møde mandtalslister, hvor især fangere står med grønlandske navne.

Fejl i personnavnene

Der kan være forskel på navnene i kirkebog og mandtalsliste og mellem mandtalslisterne. Det kan derfor være nødvendigt med nogle undersøgelser for at se, om det drejer sig om samme person.

I mandtalslisten for Godhavn 1815 står Jens Pirsok og Augustine som barnløse, men i 1816 har de to børn, begge 1/4 år. I 1817 er parret igen barnløst. Børnene må altså være døde mellem 1. juli 1816 og 30. juni 1817. I mandtalslisten står børnene som sønnen Marius og datteren Ele sine. I kirkebogen står to børn af Jens Persok døde september og oktober 1816. Deres navne opgives som Marie Louise Christine og Telle Ditlev Rasmus. Til trods for navneforskellen må det dreje sig om de samme børn.

Josias Jensen og Abigael Sara fik datteren Amalie Malene Gertrud i 1858. I mandtalslisten for Christianshåb 1858 og 1859 står hun som Abigael Sara ligesom moderen, og først i 1860 står hun med det rigtige navn. I mandtalslisten for Ritenbenk 1867 står der ved nr. 217 Mariane Sophie, at hun året før var opført under navnet Justa. Ifølge kirkebogen var hendes fulde navn Justa Mariane Sophie. Nr. 219 Karen Sara var året før opført under navnet Lucie. Hendes fulde navn var Lucie Karen Sara.

Alder og årstal

I de tidligste mandtalslister er der ingen oplysning om alder. Den kommer først senere. I begyndelsen er det hovedsagelig børnenes alder, men senere også de voksnes. Endnu senere kommer oplysning om fødselsår.

Ligesom i de danske folketællinger kan der være lidt variation i aldersoplysningerne. Men også fødselsåret kan variere. Anders Munks datter Johanne Amalie Vilhelmine blev født 1856 og døde januar 1861. Anders Munks næste datter blev født oktober 1861 og døbt med den afdøde

søsters navn. I Christianshåb mandtalslister står hun med fødselsåret 1856 frem til 1870, hvor det endelig blev rettet til 1861. Når mandtalslisten blev lavet på baggrund af listen for det foregående år, kan der opstå andre fejl. De fleste personer i Egedesminde mandtalsliste 1820 står med samme alder som i listen for 1819. Kun de små børn er blevet et år ældre.

Blandinger

Som nævnt er blandinger personer med en dansk (europæisk) forfader. I nogle af de første mandtalslister er der en separat liste over blandinger, og i enkelte af disse skelnes der mellem blandinger i første led (med en dansk far) og blandinger i andet led (med en dansk bedstefar).

Antallet af grønlandere eller blandinger kan på et år stige langt mere end antallet af fødte og tilflyttede tilsammen, så markeringerne i kolonnerne »grønlander« og »blanding« skal tages med et vist forbehold.

Bopælsoplysninger

Man kan til en vis grad følge bopladsers opståen og lukning gennem mandtalslisterne. Men ved de tidlige mandtalslister skal man være opmærksom på, at kolonibestyreren i flere tilfælde har slået flere bopladser sammen under ét. I nogle tilfælde er det udstedet – en handelsplads under kolonien – der er anført, hvor alle beboerne på de bopladser, der hører under udstedet, er medtaget, uden at bopladserne er nævnt særskilt. Det betyder også, at det kan se ud, som om en familie er flyttet, mens den i virkeligheden stadig er bosat samme sted.

Skematiske indberetninger

De skematiske indberetninger begynder 1849 og er også udarbejdet af kolonibestyreren i tre eksemplarer. Disse indberetninger indeholder oplysninger om indbyggere, ansatte, bygninger, fartøjer, produktion med mere. Skemaet over befolkningen oplyser kun antal af beboerne fordelt efter bopæl, men ikke efter alder og køn. De første skematiske indberetninger har en række bilag på løse ark. Fra 1880 blev bilagene en del af skemaet, hvilket igen blev ændret i 1889.

De skematiske indberetninger oplyser det samlede antal fødte og det samlede antal døde, uden opdeling på køn og alder. I de fleste år er kirkebøgernes tal dog højere end indberetningernes. Fra 1888 er dødfødte børn medregnet både under fødte og døde. Der er ofte forskel på oplysninger om dødfødte i de skematiske indberetninger og i kirkebøgerne. For Egedesminde 1921-30 oplyser kirkebogen 14 dødfødte, de skematiske indberetninger 0. For Jakobshavn i samme periode er tallene 14 og

15. For de enkelte år varierer det meget, om den ene eller anden kilde har flest dødfødte, eller om tallene er ens.

Folketællinger

Folketællinger for Grønland omfatter hele befolkningen, inklusive danskere. De findes fra 1834 og frem, hvor årene 1880 og 1890 dog mangler. Folketællingerne er på mange måder identiske med mandtalslisterne og er lavet af de samme personer. De vil derfor have mange af de samme fejl, som er nævnt ovenfor.

Folketællingerne 1834, 1840 og 1845 er lavet pr. 31. december. Folketællingen 1850 er lavet pr. 1. februar, men fra Nordgrønland er kun Umanak og Upernavik dateret 1. februar. De øvrige er dateret i juni, august og september 1850, bortset fra Godhavn, der er dateret 31. december 1854. De følgende folketællinger er lavet pr. 1. oktober.

I en del tilfælde er folketællingen identisk med mandtalslisten fra 31. december, og f.eks. medtager folketællingen fra Ritenbenk 1. oktober 1860 tre børn, der er født i november og december 1860, mens to personer, der døde i samme tidsrum, er udeladt. Det skyldes, at folketællingerne som regel blev lavet samtidig med mandtalslisterne ved årets slutning. I størstedelen af 1800-tallet afsejlede årets sidste skib til Danmark fra Grønland i august-september. Der var derfor ingen tvingende grund til at lave folketællingen i oktober, når den alligevel først kunne sendes året efter. I de fleste tilfælde viser folketællingen dog den faktiske befolkning pr. 1. oktober.

Missionsmandtal

Missionærerne lavede også mandtalslister, hvor en kopi blev sendt til Danmark. De omfatter som hovedregel kun menigheden, selv om enkelte af dem medtager udøbte og catechumen (personer der går til dåbsundervisning).

Ligesom kolonibestyrerens mandtalsliste findes missionærens i forskellige former. De mest fyldige oplyser personens navn, alder, fødselsdato, dåbsdato, konfirmation, vielse og seneste altergang. Andre mandtalslister oplyser kun navn og dåbsdato. Desuden er der en rubrik til anmærkninger, som bruges til oplysninger om personens kundskab, det vil sige læsefærdighed og kendskab til religionen. Denne oplysning forsvinder omkring 1830.

Hvornår blev de lavet

Missionærens mandtal blev lavet pr. 30. juni længe efter, at kolonibestyreren var gået over til at lave sit ved årets udgang. I Umanak blev en

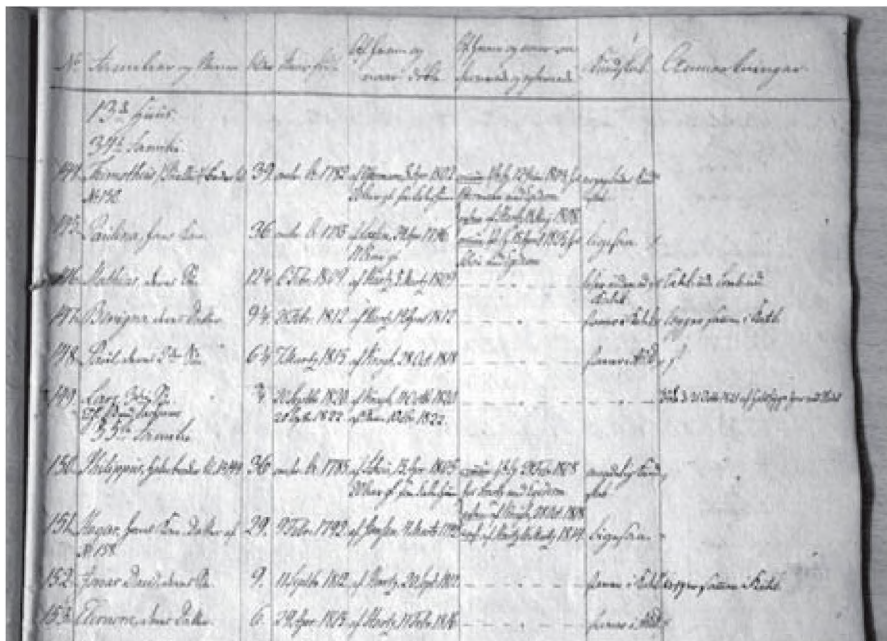
mandtalsliste lavet 31. december 1831, men i Egedesminde er der en mandtalsliste fra 30. juni 1842. Mange af mandtalslisterne er udaterede, så der kun står årstal, men ikke hvornår listen er lavet. Man kan derfor ikke altid sammenligne kolonibestyrerens og missionærens mandtal.

Desuden skal man være opmærksom på, at missionærens eget mandtal – det eksemplar der opbevares i præstegældsarkiverne – i flere tilfælde dækker to eller flere år. Det vil sige, at missionæren har taget mandtallet og tilføjet ændringer i form af fødte, døde samt til- og fraflyttede i selve listen. I andre tilfælde har missionæren kun lavet en liste over disse ændringer.

Nuussuaq hørte under Ritenbenk koloni 1825, og befolkningen står i kolonibestyrerens mandtalsliste for Ritenbenk. Men i missionsmandtalslisten findes Nuussuaq i en lang periode under Umanak, ligesom indførsler om kirkelige handlinger vedrørende Nuussuaq normalt findes i Umanak kirkebog.

Fejl i mandtallet

Mange af de fejl, der optræder i kolonibestyrerens mandtalsliste, kan også findes i missionærens. Især skal man være opmærksom på, at der

Missionærens mandtalsliste Egedesminde 30. juni 1821. Listen er opdateret, så Timotheus og Paulinas datter Else er indført, selv om hun blev født over et år senere. Børnenes kundskaber er ligeledes blevet opdateret.

kan være oplyst forkert dato i missionærens mandtalsliste. En stikprøveundersøgelse af Upernaviks missionsmandtal 1914-40 sammenlignet med kirkebogens oplysninger viste, at af 175 datoer afveg 14 – lig med 8% – fra kirkebogens oplysninger.

Ofte er der tale om små afvigelser, men de kan også være store. Ifølge Claushavn kirkebog blev Ole Johnsen gift med Ane Kirstine 13. februar 1857 og viet af Wolf. I missionærens mandtalsliste 1882 er vielsen dateret 3. september 1861 og forrettet af N. Simonsen. Sechman Ditlev Johannes Rosbach blev født 11. januar 1878, men i missionærens mandtal for Jakobshavn 1904 er fødselsåret 1872. Det giver nogle problemer, hvis man ud fra disse oplysninger i mandtalslisterne prøver at finde oplysningerne i kirkebogen.

Konklusion

Som det fremgår af ovenstående, er der mange fejlmuligheder i såvel kirkebøger som mandtalslister og folketællinger. En stor del af disse fejl er opstået på grund af de store afstande i Grønland. Det gælder f. eks. børn, der blev født sidst på året i en fjern bygd, men som mangler i mandtalslisten for det pågældende år, fordi meddelelsen om fødslen ikke nåede frem i tide. Mange kateketer havde ingen særlig uddannelse, og det kan være forklaringen på andre fejl. Mange af de omtalte fejl findes derfor fortrinsvis i 17- og 1800-tallet, men sjældnere i 1900-tallet, hvor kommunikation og uddannelse var forbedret.

De mange forskellige personalhistoriske kilder kan give anledning til indbyrdes uoverensstemmende oplysninger, men er samtidig en hjælp til at rette de fejl og mangler, der findes i den ene eller den anden kilde. Men fejlene må ikke overskygge det faktum, at langt størsteparten af oplysningerne er korrekte.

Summariske oversigter over arkivalier

Kirkebøger

Nanortalik/Frederiksdal: Oprettet 1824. Kirkebøgerne bevaret fra 1824. Indførsler 1900-06 findes dog i kirkebogen for Lichtenau.

Lichtenau/Sydprøven: Oprettet 1774. Kirkebøgerne bevaret fra 1844.

Qaqortoq/Julianehåb: Oprettet 1778. Kirkebøgerne bevaret fra 1828. Dog mangler kirkebøgerne 1844-62 og 1850-62 med fødte mandkøn 1859-62, fødte kvindekøn 1856-62, konfirmerede drenge 1845-62, konfirmerede piger 1844-62, viede 1860-62, døde mandkøn 1857-59 og døde kvindekøn 1858-62. Desuden mangler kirkebogen 1872-87 med døde mandkøn.

Narsaq: Udskilt fra Qaqortoq præstegæld 1935 med selvstændig kirkebogsføring fra 1952.

- Paamiut/Frederikshåb*: Oprettet 1742. Kirkebøgerne bevaret fra 1864.
- Qeqertarsuaq/Fiskenæsset*: Oprettet 1826. Kirkebog 1826-86, derefter under Nuuk/Godthåb. Igen egen kirkebog fra 1929.
- Lichtenfels*: Oprettet 1758 og nedlagt 1900. Kirkebøgerne er bevaret.
- Nuuk/Godthåb*: Oprettet 1721. Kirkebogsindførsler i »Godthåbs Missionsprotokol« 1782-92. Desuden er kirkebøgerne bevaret fra 1827.
- Noorliit/Ny Herrnhut*: Oprettet 1733 og nedlagt 1900. Kirkebøgerne er bevaret.
- Maniitsoq/Sukkertoppen*: Oprettet 1757. Kirkebøgerne bevaret fra 1828 samt overkateketens kirkebog 1860-83.
- Sisimiut/Holsteinsborg*: Oprettet 1756. Kirkebøgerne bevaret fra 1801.
- Kangaatsiaq*: Udskilt fra Aasiaat 1977. Kirkebøger fra 1977.
- Aasiaat/Egedesminde*: Oprettet 1769. Kirkebøgerne bevaret fra 1769 samt kateketkirkebog 1855-79.
- Qasigiannguut/Christianshåb*: Oprettet 1734. Kirkebøger bevaret 1777-1856. Derefter i Ilulissat/Jakobshavn kirkebog. Fra 1880 igen selvstændig kirkebog. Desuden overkateketens kirkebog 1880-84.
- Ilimanaq/Claushavn*: En del af Christianshåb koloni, men med selvstændig kirkebog 1773-1858.
- Ilulissat/Jakobshavn*: Oprettet 1749. Kirkebøgerne bevaret fra 1840.
- Appat/Ritenbenk/Qullissat*: Oprettet 1755 og nedlagt 1972. Kirkebøgerne bevaret 1831-55. Derefter i Ilulissat/Jakobshavn kirkebog. Fra 1882 igen selvstændig kirkebog.
- Qeqertarsuaq/Godhavn*: Oprettet 1782. Kirkebøgerne bevaret fra 1782. Desuden overkateketens kirkebog 1853-1930.
- Uummanaq*: Oprettet 1765. Kirkebøgerne bevaret fra 1817.
- Upernavik*: Oprettet 1779 og nedlagt 1789. Kirkebogen bevaret, men brugt som kirkebog for Qeqertarsuaq/Godhavn 1792-1833 og er placeret under dette præstegæld. Kirkelige handlinger i Upernavik før 1833 findes også i denne kirkebog. Genoprettet 1833 og kirkebøgerne bevaret fra 1833.
- Qaanaaq/Thule*: Oprettet 1909. Kirkebøgerne bevaret fra 1909.
- Ammassalik*: Oprettet 1894. Kirkebøgerne bevaret fra 1894.
- Ittoqqortoormiit/Scoresbysund*: Oprettet 1925. Kirkebøgerne bevaret fra 1925.

Mandtalslister i inspektorats- og kolonibestyrerarkiver

(Årstallene er yderår, og der kan være større eller mindre huller i rækken af lister).

Nordgrønlands inspektoratsarkiv: ca 1795-1882

Aasiaat/Egedesminde: 1827-1912

Qasigiannnguit/Christianshåb: 1829-1900

Ilulissat/Jakobshavn: 1880-1950

Appat/Ritenbenk/Qullissat: 1858-1936

Qeqertarsuaq/Godhavn: 1827-1918

Uummannaq: 1871-1932

Upernavik: 1855-1912

Ammassalik: 1895-1957

Ittoqqortoormiit/Scoresbysund: 1925-1941

Missionærernes mandtalslister

(Årstallene er yderår, og der kan være større eller mindre huller i rækken af lister).

Nanortalik/Frederiksdal: 1902-62.

Lichtenau/Sydprøven: 1900-57.

Paamiut/Frederikshåb: 1909-66.

Qeqertarsuatsiaq/Fiskenæsset: 1922-72.

Nuuk/Godthåb: 1866, 1877, 1902-29, 1962.

Maniitsoq/Sukkertoppen: 1880-1962.

Sisimiut/Holsteinsborg: 1897-1976.

Kangaatsiaq: 1922-62.

Aasiaat/Egedesminde: 1808-1962.

Qasigiannnguit/Christianshåb: 1863-1961. Desuden 1831, 1835 og 1850 under Aasiaat.

Ilulissat/Jakobshavn: 1876-1962. Desuden 1831, 1835 og 1850 under Aasiaat.

Appat/Ritenbenk/Qullissat: 1864-1963. Desuden 1830-38 under Uummannaq.

Qeqertarsuaq/Godhavn: 1858-1962. De tidligere mandtalslister ligger under Aasiaat.

Uummannaq: 1797-1801, 1819, 1831-46, 1858-1962.

Upernavik: 1841, 1850, 1858, 1860, 1886-1963. Desuden 1824-27 under Aasiaat.

Qaanaaq/Thule: 1935-63.

Ammassalik: 1904-62.

Ittoqqortoormiit/Scoresbysund: 1925-57.

Litteratur

Kirsten Elizabeth Caning: *Personalthistoriske kilder i grønlandske arkiver*. Personalthistoriske Studier 1879-1979

Niels H. Frandsen: *Slægtsforskning i Grønland*, i: Personalthistorisk Tidsskrift 1997:2.

Niels H. Frandsen: *Et udvalg af grønlandsk slægtslitteratur*, i: Personalthistorisk Tidsskrift 1998:1.

Jan Kanstrup og Steen Ousager: *Toqqorsivinnit Takussassat/Grønlandsarkiver*. Grønlands Arkiv 1987.

Noter

1. Alle de kirkebøger, der i sin tid var afleveret til Landsarkivet i København, findes på mikrofilm. De ældste kirkebøger var som hovedregel ikke blevet afleveret, idet de kun findes i ét eksemplar. En stor del af disse er siden blev mikrofilm.
2. Titlen »missionær« var officiel indtil 1905, hvor folketingset vedtog en lov om den grønlandske kirke. Men »præst« benyttes undertiden i slutningen af 1800-tallet.
3. Kateketerne kunne hjemmedøbe børn og forrette begravelser, men ikke vielser eller konfirmation. Desuden holdt de gudstjenester og underviste børnene. Missionen søgte at have kateketer på alle større bopladser.
4. I Nuuk/Godthåb, hvor det stadig eksisterer, og i Ilulissat/Jakobshavn 1845-75 og 1901-07.
5. Som eksempel kan nævnes, at der i kirkebogen for Uummanaq står, at Cathrine Grundeitz, gift med matros Harald Grundeitz, døde 17. december 1820. Der er ingen yderligere oplysninger i kirkebogen, og det er kun kolonibestyrelser H. M. Fleischers brev til inspektøren 27. december 1820, der fortæller, at Cathrine døde i barselseng, og at barnet kun levede kort tid.
6. En loge var en selvstændig enhed, der blev ledet af en overassistent. Formålet med en loge var som regel at drive hvalfangst, og efterhånden som hvalfangsten mistede sin betydning, blev logerne nedlagt og placeret under en koloni. Kronprinsens Ejland blev nedlagt som loge i 1825.

En falsk Lüttichau

Af Knud Holm

I stamtavle over slægten Lüttichau, udarbejdet af Albert Fabritius og publiceret i Danmarks Adels Aarbog 1940, figurerer blandt major Christian Cæsar von Lüttichaus børn en søn med samme navn som faderen og født den 3. september 1782 »på Lerkenfeld«. Majoren findes i tredje slægtled og drengen altså i fjerde.

Ud over fødslen har Fabritius intet fundet om drengens senere liv og således heller ikke, hvornår han er død. Det er ikke så mærkeligt, eftersom der er tale om et falsum. Drengen har aldrig eksisteret, eller rettere han er ikke en Lüttichau, og har derfor intet at gøre i denne slægts stamtavle eller slægtstavle.

Hvordan er han da havnet der? Går vi ind i Vesterbølle kirkebog, hvorunder Lerkenfeld hører, må vi konstatere, at flere blade er revet i stykker, hvorved en del tekst er gået tabt. Men man ser, at »nogen« (datoen tabt) havde »en Søn til Kirke, fød den 3die Septbr. forhen¹ kl. 9 om Aftenen og Dagen derpaa d. 4de Septbr. hiemmedøbt af Præsten Selv, og kaldet Christian Cæsar. Han blev baaren af Frue Majorinde von Lüttichau til Lerchenfeldt. Vidnerne vare: Hr. Major von Lüttichau til Lerchenfeldt,

Landsarkivet i Viborg: Vesterbølle Sogn: Enesteministerialbog 1773-1841. Foto: Knud Holm.

Hr. Lieutenant von Castonier fra Aarhus og Hr. Mogens Lottrup til Lynderupgaard og Provstinde Winther fra Giedsted. Moderen holdt Kirkegang samme Dag«.

Med vor viden om majorens navn kan vi se, at drengen er opkaldt efter »vidnet« – i dag ville vi sige fadderen – som samtidig er kirkens patron. Her har Fabritius altså været for hurtig!

Et andet lille ord afslører sagens rette sammenhæng. Det er ordet »selv«. Præsten Poul Winding foretager gerne selv sine egne børns dåb, og hver gang dette sker, står der i bogen »døbt af præsten selv«. Der er altså tale om præstens søn, og nu kan vi så også se, at endelsen –ing for Winding lader sig forklare. Se illustrationen.

Hermed kender vi Christian Cæsar Windings fødselsdag og datoen for hans hjemmedåb. Fremstillingen i kirken finder nok sted nogle uger senere, 2-3-4 måske, idet der står, at moderen holdt kirkegang samme dag.

Moderen, altså præstens kone Else Marie Munch, er i folketællingen 1787 betegnet som »afsindig«. På dette tidspunkt har hun også givet fødsel til seks drenge og tre piger og har samtidig haft datteren af præstens første ægteskab på skødet. Hun er 37 år (ifølge tællingen). Husholdningen omfatter desuden en tjenestekarl, der er betegnet som national rytter, og ni andre tjenestefolk herunder en amme og en barnepige samt som logerende præstens bror og dennes kone.

Hvad bliver der så i øvrigt af Christian Cæsar Winding? Christian Cæsar vokser op og bliver 15. december 1809 – som 27-årig – gift i Aalborg i Budolfi kirke med den 43-årige enke Anne Margrethe Berlin. Hermed overtager han Obels tobaksfabrik. Han er Annes tredje mand. Hendes første mand Christian Winter etablerede virksomheden i 1787, efter hvis død den overtoges af hendes anden mand Frederik Christian Obel, som døde 1806.² Annes og Christian Cæsars ægteskab var – som venteligt – barnløst.

Christian Cæsar Winding døde den 12. maj 1828 som knap 46-årig. Han figurerer i Budolfi sogns kirkebog som tobaksfabrikør og kirkeværge.

Noter

1. Ordet »forhen« har sneget sig ind et sted, hvor det ikke skulle være. Det skyldes, at de fleste børn øjensynlig er blevet hjemmedøbt af præsten, hvorfor der plejer at stå under indførslen om barnets senere fremstilling i kirken: »forhen hjemmedøbt af præsten« den eller den dato.
2. Efter hendes anden mands søn Christian Winter Obel, som senere – formentlig først efter moderens død – overtog fabrikken, fik den navnet C.W. Obel, som den siden beholdt.

Kvindelinier

Af Hans H. Worsøe

En hilsen til Samfundets formand siden 2002, Birgit Flemming Larsen, i anledning af hendes 70-års fødselsdag den 25. august 2009.

Efter 350-400 års fravær er kvinderne nu tilbage i dansk slægtsforskning – både som organisatorer og som forskere/formidlere. Blandt disse indtager Birgit Flemming Larsen en vigtig placering. Med årstalsangivelsen henviser jeg til de adelige kvinder, der i perioden 1550 til 1660 samlede og nedskrev/afskrev de karakteristiske slægtsbøger, som f. eks Sophie Below (1590-1650), der videreførte sin mormor (!) Maren Billes slægtsbog (1537- efter 1607) eller Anne Krabbe (1552-1618), om hvem Albert Fabritius beretter, at hun i vid udstrækning samlede afskrifter af ligsten og epitafier. Vi må dog ikke glemme, at disse slægtsbøger var præget af tidens og adelens syn på slægtsbegrebet og dermed mandslinierne, men det var kvinderne, der holdt styr på det. Våbenanetavlernes opstillings-systemer, som Knud Prange har skildret i *Heraldisk Tidsskrift 1985*, afspejler et mere kompliceret syn på mands- og kvindelinierne, men ligger udenfor dagens emne.

Ser man på medlemmerne af de slægtshistoriske foreninger og de besøgende på arkivernes læsesale, er man ikke i tvivl om, at kvinderne er kommet tilbage som aktive i genealogiens tjeneste. Af de seneste 6 formænd i Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger har de 5 været kvinder, siden Birgit Flemming Larsen i 1993 afløste Ingvar Musaeus som formand. Selv blev Birgit Flemming Larsen afløst af Ulla Nørskov, herefter var Henning Ballegård en kort overgang formand, indtil kvinderne igen trådte til ved Elsebeth Ib, der i 1995 døde på posten. Hun blev afløst af Jytte Skaaning, der igen blev afløst af den nuværende formand Gitte Bergendorf Høstbo. Det kan da kaldes en flot organisatorisk indsats. Som fremtrædende formidlere fra SSFs kredse kan nævnes de to desværre som ret unge afdøde Birgit Øskov og Bente Klercke Rasmussen, hvoraf sidstnævnte sammen med Jytte Skaaning blev forfatter til *Find din slægt – og gør den levende*, som er den lærebog, der i dag kommer nærmest til at være en adækvat afløser af Fabritius og Hatts berømte *Håndbog i Slægtsforskning*. I Samfundet fik vi med formanden for Slægts-historisk Forening for Fyn, Lise Lund, i 1973 det første kvindelige med-

Samfundets formand
Birgit Flemming Larsen.

Birgit Flemming Larsen var arkivsekretær på Det Danske Udvandrerarkiv 1987-2003 med ansvar for den daglige ledelse fra 2000. Interessen for de danske udvandrere har givet udslag i længere ophold i USA og en bestyrelsespost i The Danish-American Heritage Society i Iowa.

lem af bestyrelsen, 1975 blev Ida Dybdal indvalgt og 1991 Birgit Flemming Larsen, der i 2002 blev valgt til formand. Senere er det gået stærkt, og i dag tæller Samfundets bestyrelse foruden formanden to kvindelige medlemmer, nemlig modtageren af Medaljen for en bemærkelsesværdig personalhistorisk Indsats Charlotte S.H. Jensen og Anne Dorthe Suderbo. Også i redaktionen af Personalhistorisk Tidsskrift har der været og er der aktive kvindelige medarbejdere, ligesom man ved at se i tidsskriftet kan forvisse sig om, at der også blandt bidragerne er kvinder. Birgit Flemming Larsen indtager en flot placering i dette selskab af engagerede og aktive kvinder: Hun har været formand for Slægtshistorisk Forening i Aalborg, for SSF 1993-1996, medlem af Samfundets bestyrelse siden 1991 og som nævnt siden 2002 formand. Hun har desuden været aktiv som foredragsholder og deltager i det nordiske slægtshistoriske arbejde. Selvom DIS-Danmark endnu ikke har haft en kvindelig formand, har flere kvinder også gjort en stor indsats inden for databehandling af slægtsforskning og den dertil knyttede formidling. På det organisatoriske og formidlingsmæssige område, er der således ingen grund til at efterlyse mere »ligestilling«. Noget andet er valget af emner og fremstillingsform.

Det er en almindelig udbredt morsomhed blandt slægtsforskere at fortælle, at man nedstammer fra en uddød slægt. Når tilhøreren ser uforstående ud, kan man så forklare, at i den klassiske genealogi betragtede man en slægt som uddød, hvis der ikke var flere overlevende mænd i lige mandslinie. Finessen ved historien er således, at man gennem et eller

flere kvindeled nedstammer fra en sådan slægt, som altså biologisk er langt fra at være uddød. Hvorledes dette i praksis ser ud, er demonstreret af Anton Blaabjerg i *Nutiden og Valdemar Sejrs Slægtsforskning og Danmarkshistorie*. Da stamtavlen var den fremherskende form for slægtshistorisk litteratur var den præget af et samfundssystem, hvor det var mandslinierne, der var dominerende og derfor også bestemmende for systematikken i genealogien. Sådan er det ikke i dag, hvor den fuldstændige efterslægtstavle er foretrukket, og hvor mænd og kvinder står side om side.

I anetavlestudiet vil det være ganske naturligt at interessere sig lidt mere for kvindelinierne, så meget mere, som de seneste navnelove i stadig stigende omfang har ligestillet valget af slægtsnavn mellem moderens og faderens navne, ja, det hedder ligefrem, at hvis der ikke er valgt et efternavn, får barnet automatisk tillagt moderens. Og alt andet lige giver navnet en umiddelbar følelse af at tilhøre en bestemt slægt. Den efterhånden stærkt udbredte skik at give børnene begge forældres efternavne vidner også om øget interesse og tilknytning til moderens slægt.

På et kursus på Båring Højskole engang i 1980'erne chokerede Knud Prange de forsamlede slægtshistorikere ved at gå ind for, at man kunne – og næsten burde – gøre forskel på sine aner. Man skulle koncentrere sig om de spændende personer og ikke mindst de overraskende, og dermed afdække uventede familieforbindelser. Det er denne tanke, jeg gerne vil gribe op, og lægge et godt ord ind for. Det kunne blandt gøres ved, at man så nærmere på kvinderne og de familietraditioner og forbindelser, som de har repræsenteret. Det vil tit give et noget andet billede af en families placering og sociale mobilitet end den traditionelle fokusering på mandslinierne. Det er vigtigt at huske på de nære relationer mellem mor og datter, og man må heller ikke glemme det, man kunne kalde mormor-effekten. Når man læser erindringer, vil man opdage, at det hyppigt netop er mormor, der har haft den store indflydelse på opdragelse og karakterdannelse. jvf. ovenfor om Sophie Below, der videreførte sin mormor Maren Billes slægtsbog. Et helt andet, men ikke mindre afgørende indtryk af kvindernes traditionsbevarende betydning får man ved at læse Martin A. Hansens essay *De episke Kvinder* i samlingen *Tanker i en Skorsten*. Beretningen der viser, at kvinderne altid har været aktive, ja bærende, i den folkelige slægtstradition. Disse linjer af kvindelig påvirkning kan man vise dels gennem stamrækken: både den blandede og den lige kvindelinje, altså mors mors mor etc, og dels ved udarbejdelse af så at sige det modsatte af de traditionelle stamtavler gennem mandsled, altså tavler udgående fra en kvinde og visende hendes efterkommere gennem kvindeled. Dog bør sønnerne også medtages i første led – lige-

som døtrene bliver det i stamtavlerne. Jeg tvivler på, at tanken har været realiseret og at der skulle findes sådanne »kvindestamtavler« i litteraturen.

Derimod vil man kunne finde eksempler på stamrækker, jvf. ovenfor Anton Blaabjerg: *Nutiden og Valdemar Sejr*, og vel også den rene kvindestamrække. Har man selv lyst til at se en, er den let at kalde frem på edb-systemet. Da jeg ikke har haft lejlighed til at studere Birgit Flemming Larsens lige stamrække af kvinder – Horsens kirkebøger fra 1939 er endnu ikke lagt ud på arkivalier-on-line – vil jeg bruge et andet eksempel. Når man tænker på dronning Margrethes aner i lige kvindelinje vil mange nok tænke på dronning Ingrid, dronning Alexandrine, dronning Louise og videre tilbage, eller andre vil tænke på stammoderen til Bernadotteslægten dronning Desirée, men sådan er det jo ikke. Det er rigtigt, at disse er dronningens aner, men der er mandsled ind i mellem. Følger man den lige kvindelinje, ser den sådan ud: dronning Ingrid født svensk prinsesse (gift med kong Frederik IX af Danmark), Margaret født prinsesse af England (gift med kong Gustav VI Adolf af Sverige), Luise Margarete født prinsesse af Preussen (gift med prins Arthur af England), Marie Anna født prinsesse af Anhalt (gift med prins Friederich Karl af Preussen). Vi er således ret hurtigt tilbage til navne, der ikke siger nutidsdanskerne ret meget, men som jo givetvis har præget deres døtre og dermed de senere efterkommere. Hvis man selv prøver at lave en stamrække fra sin mor, vil man få øjnene op for nye sammenhænge. For at tage mit eget eksempel, så er det lutter fynske bondekoner inden for nogle få sogne, medens den fædrene linje har vekslende erhverv og har flyttet rundt i hele landet. I serien *Kendte danskeres Anetavler* i Personalhistorisk Tidsskrift kan man gøre sine iagttagelser om disses mødrene forslægt – f.eks. vil man for skuespillerinden Bodil Ipsen kunne se, at hendes mødrene slægt kom fra de nederste sociale lag, når vi kommer lidt tilbage. Dette var også tilfældet med H.C.Andersen, og her gælder den gamle sandhed, at hvis der er noget man er sikker på i slægtsforskningen, så er det moderen. Der skal meget stærke beviser til at modbevise den officielle kilde på dette punkt, og de er hverken tilvejebragt for H.C.Andersens eller den synske sønderjyske Jomfru Fannys vedkommende, som begge er tillagt Christian VIII som far og mere eller mindre fantasifuldt opfundne kvinder som mødre.

Med hensyn til efterslægtstavlen udelukkende gennem kvindeled vil man også kunne få lejlighed til at gøre nye iagttagelser. Hvis man f.eks. tager den ovennævnte dronning Alexandrine som stammoder, ja så er der ingen efterkommere kvinde gennem kvinde, da hun udelukkende havde sønner. At dette forekommer ret ofte, har jeg konstateret ved at se

på efterkommerne af mine egne fire oldemødre. Min mormors mor, Ane Jørgensdatter gift med gårdmand Jørgen Petersen på Illum, havde to døtre, der igen havde døtre, men af disse havde min mor udelukkende sønner, så der stopper den gren, hvorimod hendes ene søster har nulevende efterkommere udelukkende gennem kvindeled. Min morfars mor Maren Jørgensdatter Malmose gift med gårdfæster Hans Nielsen i Horne havde 3 sønner og 3 døtre, hvoraf de to døde som børn, men den tredje datter blev gift og fik efterkommere gennem kvindeled. Min farmors mor, Laura Holst gift med malermester og Dybbølveteranen Lars Jensen Ipsen i København havde 2 sønner og 5 døtre, af døtrene fik de tre ingen børn og de to sidste hver to sønner, så trods 5 døtre er der altså ingen efterslægt direkte gennem kvindeled, og sluttelig min farfars mor Wibeke Jacoba Henriette Weitzmann gift med kordegn Frederik August Worsøe i Slagelse havde fem sønner og to døtre, men ingen af døtrene fik børn, så der stopper altså også den lige kvindelinie i første generation. Denne korte oversigt viser, at ingen af oldemødrene på fædrene side har nulevende direkte kvindelige efterkommere og på mødrene side begge – altså 50/50 %. Det er nok tilfældigt, at det fordeler sig sådan mellem oldemødrene på fædrene og mødrene side, men er det også tilfældigt, at halvdelen af kvinderne ikke efterlader sig direkte kvindelige efterkommere efter to generationer? Hvis det er tilfældet vil et stort antal »kvindestammer« ret hurtigt uddø – men nogen må jo altså leve videre! Vi har jo alle haft en mor, en mormor osv. længere tilbage.

Med disse eksempler, som af bekvemmeligheds grunde er valgt fra oplysninger, jeg havde ved hånden, er det mit håb, at have vist, at der er meget at gøre endnu med udforskningen af vore mødres historie, og at det nok er værd at beskæftige sig med dem ud fra en række forskellige synspunkter. Jeg er sikker på, at ikke blot de mange kvindelige slægtsforskere vil tage nogle af problemerne op, men at det også kan interessere os andre at beskæftige sig med dem.

Lad mig til sidst udtrykke ønsket om, at vi i Birgit Flemming Larsens formandstid vil få nogle kvindeliner og afstamninger belyst i Personalhistorisk Tidsskrift, uden at vi af den grund behøver at forsømme de andre og mere traditionelle slægthistoriske genrer.

Generalforsamling 2009

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie afholdt generalforsamling mandag den 18. maj 2009 kl. 19.30 på Rigsarkivet, København.

Formanden Birgit Flemming Larsen bød velkommen og orienterede om aftenens program. Herefter afvikledes generalforsamlingen, der ifølge vedtægterne havde følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Bestyrelsens beretning
3. Regnskab og fastsættelse af kontingent
4. Valg
 - a. På valg til bestyrelsen: Finn Andersen, Michael Dupont og Anne Dorthe Suderbo.
 - b. På valg til revisorer: Tommy P. Christensen og Jens Worsøe
 - c. På valg til revisorsuppleant var: Jørgen Mikkelsen
5. Indkomne forslag
6. Eventuelt

Valg af dirigent

Til dirigent valgtes Georg Agerby, som konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indkaldt, inden han gav ordet til formanden for:

Bestyrelsens beretning for året 2008

Bestyrelsen

Samfundet må siges at have en stabil bestyrelse med en passende blanding af slægts- og personalhistorikere og repræsentanter fra arkiver, museer og biblioteker. Vi har været glade for at få Michael Dupont og Anne Dorthe Suderbo med i bestyrelsesarbejdet. Michael Dupont vil samtidig fortsat varetage redaktørposten for Personalhistorisk Tidsskrift. Derimod har Anne Dorthe Suderbo ønsket at forlade arbejdet i redaktionen. Anne Dorthe Suderbo har været en trofast og kompetent redaktionsmedarbejder siden 1999 og har tjent fire redaktører. Det er en glæde for os, at Anne Dorthe Suderbo har lyst til at fortsætte i bestyrelsen.

I årets løb har vi afholdt fire bestyrelsesmøder. Frederiksberg Hovedbibliotek har ved vores næstformand Michael Bachs mellemkomst givet os husly til møderne, hvilket vi sætter stor pris på.

Samfundet har tre hovedattraktioner: Personalhistorisk Tidsskrift, hjemmesiden www.genealogi.dk og den årlige generalforsamling. Derudover er vi medudgiver af Hvem Forsker Hvad, vi er repræsenteret i

Kildeindtastningskomitéen og i Arkivalieronline's brugerråd. Endvidere bruger vi fortsat en del energi i samarbejdsudvalget, nedsat af DIS-Danmark, SSF og Samfundet.

Personalhistorisk Tidsskrift

Personalhistorisk Tidsskrift er foreningens fyrtårn og vores ansigt udadtil. I samarbejde med redaktøren bestræber vi os på at levere et produkt, vi kan være stolte af, er af høj standard og som fremstår på en æstetisk acceptabel måde. Kulturtidsskrifter har vanskelige tider, og det gælder også for Personalhistorisk Tidsskrift. Overalt ses de samme tendenser: faldende medlemstal, vanskeligheder med at opnå økonomisk støtte og hyppige portoforhøjelser gør livet svært inden for den verden, der hedder trykte tidsskrifter. I Samfundet vil vi dog stadig satse på den trykte udgave af Personalhistorisk Tidsskrift.

I 2008 har vi produceret to numre på i alt 350 sider. Der skal ikke her kommes nærmere ind på indholdet, men det bør nævnes, at 2008:2 er et temanummer med fokus på pesten. Interessen for hæftet har været stor også uden for vores traditionelle målgruppe. Det har betydet et større salg af enkeltnumre, end vi normalt oplever. Apropos salg vil vi gerne her takke Gitte Bergendorff Høstbo, formand for SSF, som i årets løb har solgt en række af Samfundets tidsskrifter og andre publikationer ved forskellige lejligheder.

Redaktionen af Personalhistorisk Tidsskrift har i 2008 bestået af Michael Dupont, Anne Dorthe Suderbo og Sanja Storm Tuxen.

Med stor trofasthed udarbejder Arne Julin hvert år register til Personalhistorisk Tidsskrift, og vi vil gerne benytte lejligheden til at udtrykke en stor tak for dette meget væsentlige arbejde. Samme trofasthed udviser Ida Dybdal med hensyn til korrekturlæsningen. Bedre korrekturlæser findes ikke.

Det er lige ved, at Ida Dybdal kan se, om et punktum er i kursiv eller brødtekst.

Medlemmer og økonomi

Ved regnskabets afslutning pr. 31. december 2008 havde vi 780 betalende medlemmer. Det er desværre en nedgang i forhold til sidste års 875. Pr. 1. maj har 690 betalt kontingent for 2009 og dermed fået tilsendt PT 2009:1. Af de 690 er 508 privatpersoner, resten er institutioner: biblioteker, arkiver, museer eller foreninger. Vi har medlemmer fra alle de nordiske lande, fra Tyskland, Schweiz, Holland, Belgien og England. Uden for Europa har vi medlemmer i USA, Canada, New Zealand og Qatar. Samfundet vil meget gerne have mange flere nye medlemmer. Mund til

mund-metoden er glimrende, når det gælder synliggørelse og udbredelse af kendskabet til vores organisation. Vi vil opfordre alle tilstedeværende om at hjælpe til med at reklamere for et medlemskab af Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie i familien og vennekredsen. Der er fremlagt eksemplarer af Personalthistorisk Tidsskrift samt foldere til fri afbenyttelse som reklamemateriale.

Samfundet er ikke længere så velpolstret økonomisk set som for år tilbage. Men vi er glade for at have vendt et stort underskud i 2007 til et – omend lille – overskud i 2008. Økonomien hænger naturligvis sammen med det ikke blot stagnerende men faldende medlemstal. Vi har i bestyrelsen overvejet, hvorvidt det kunne blive nødvendigt at gå over til at udgive en årbog frem for to numre årligt. Udsendelsen af Personalthistorisk Tidsskrift er en stor post på regnskabet, og det danske postvæsen har netop bebudet en ny stigning af taksterne. Foreløbig fortsætter vi dog som hidtil med de to udsendelser om året.

Samfundet kan ikke få økonomien til at hænge sammen udelukkende ved hjælp af kontingent-indtægter. Vi er derfor afhængige af tilskud udefra. I 2008 har vi modtaget et tilskud fra Alfred Good's Fond på 10.000 kr. og fra Kulturministeriets Tidsskriftstøtte på 15.000 kr. Begge fonde skal have stor tak for den ydede støtte.

Nordisk Samarbejde

Det nordiske samarbejde *Nordgen* afholdt sit årlige møde i København, idet DIS-Danmark i 2008 havde formandskabet. Referater af de årlige møder er tilgængelige på www.nordgen.org. Her er der også adgang til ordbogen for nordiske slægtsforskere, som er udarbejdet i fællesskab af repræsentanter for de nordiske slægtsforskerorganisationer.

I 2008 afholdtes de *Svenska Släktforskar dagar* i Malmö med temaet *Freden i Roskilde 1658*. DIS-Danmark, SSF og Samfundet havde en fælles stand, hvor vi havde mulighed for at sælge vore publikationer og give gode råd om slægtsforskning i Danmark. Man kan sige, at det var naturligt at være med på arrangementet i Malmö på grund af de traditionelle tætte kontakter over Øresund.

Vi mener dog ikke, at denne aktivitet står mål med de udgifter, der løber på til standafgift, rejser og ophold. Bestyrelsen har derfor taget den beslutning, at vi kun lejlighedsvis vil være at finde på de svenske slægtsforskerdage. Vi vil fortsætte med at orientere vore medlemmer om, hvad der foregår i vores naboland Sverige samt i de øvrige nordiske lande på det slægts- og personalthistoriske område. De næste svenske slægtsforskerdage finder i 2009 sted i Falköping. Temaet for dette år er »Fra megalit til megabit«, og tidspunktet er 21.- 23. august.

Hjemmesiden www.genealogi.dk

Antallet af besøgende er steget, ligesom antallet af sidevisninger i forhold til antallet i 2007.

De hyppigst anvendte sider: Hvad er slægtsforskning, 28.149 sidevisninger. Kirkebøger, 22.197. Personalhistorisk Tidsskrift, 14.186. Gotisk skrift, 12.582. Folketællinger, 11.355. Gamle billeder, 10.727. Skifteprotokoller, 10.456. Alle kan, 10.088. Start ikke i Google, 9.717. Kom i gang, 9.059.

Endvidere skal nævnes, at langt størstedelen af nye medlemmer har fundet os via hjemmesiden.

Hvem Forsker Hvad

Vi er i den lykkelige situation, at Hvem Forsker Hvad endelig har fundet en ny redaktør, idet Tommy P. Christensen har påtaget sig opgaven. Tommy P. Christensen er for Samfundet en velkendt skikkelse, mangeårig redaktør af Personalhistorisk Tidsskrift og nu en af Samfundets revisorer.

Samfundets bestyrelse ser meget gerne Hvem Forsker Hvad fortsætte som en trykt publikation, så længe det kan gøres med samme sunde økonomi. Regnskabet for 2008 viser et overskud på omkring 12.000 kr.

Som bekendt udgives HFH i samarbejde med DIS-Danmark og Sammenslutningen for Slægtshistoriske Foreninger, og næstformand Michael Bach er Samfundets repræsentant i redaktionsudvalget.

Arkivalieronline

Arkivalieronline brugerråd afholder stadig to årlige møder, hvor repræsentanter fra slægts- og lokalhistoriske organisationer mødes til orientering om det løbende arbejde med digitaliseringen af kirkebøger og folketællinger. Referater af møderne kan ses på www.arkivalieronline.dk. Unikke brugere af Arkivalieronline er stadig stigende og ligger nu på omkring 50.000 om måneden. Folketællingerne 1870 og 1925 er nu på nettet, og 1901 bliver udlagt i næste måned.

Samarbejde

Som fortalt tidligere er der indledt et tættere samarbejde mellem de tre danske organisationer – DIS-Danmark, Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger og Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie. Der er nedsat et Samarbejdsudvalg, som i 2008 har afholdt to møder. Udvalget er et uformelt samarbejde, og udvalget vil arbejde for fælles projekter som f.eks. fælles genealogisk website, fælles nordisk repræsentation i nordisk samarbejde, stimulering af kildeindtastning, planlægning og gennemførelse af en slægtsforskerdag i København 2010. Som berettet ved generalforsamlingen i 2008 blev projektet med affotografering og

digitalisering af Københavns Politis Registerblade sat i gang. Det blev muligt at låne rullefilmene, som opbevares af Folkeregistret, og indscanningen foregik på Statens Arkivers filmningscenter. Denne del af projektet er betalt af midler fra HFH's formue efter aftale mellem de samarbejdende organisationer. Det er herefter Københavns Stadsarkiv, der står for og finansierer tilgængeliggørelsen på Stadsarkivets hjemmeside. Efter planen skulle registerbladene være online pr. 1. november. Samfundets ankermand i forbindelse med projektets gennemførelse er Peter Wodskou, som vi skylder stor tak for den kolossale indsats, der er ydet. Det er meget glædeligt at se, at det etablerede samarbejde på denne måde har båret frugt.

Afslutning

Til slut skal der lyde en tak til institutioner og foreninger, som vi har haft samarbejde med i årets løb, frem for alt DIS-Danmark og Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger, samt tak til Rigsarkivet som har stillet Harsdorffsalen til rådighed for os.

Dirigenten efterlyste kommentarer til beretningen. Lene Olsen opfordrede til at deltage i de svenske slægtsforskerdage. Georg Agerby glædede sig over samarbejdet mellem de tre danske slægtsforskerforeninger og opfordrede til at udvikle en fælles webportal for dansk slægtsforskning. Da der ikke var yderligere kommentarer, blev beretningen godkendt.

Regnskab og fastsættelse af kontingent

Kasserer Finn Grandt-Nielsen fremlagde det reviderede regnskab, balance og budget. Regnskabet har et lille overskud på 695 kr. Bestyrelsen forventer dog et overskud på godt 21.000 kr. ved udgangen af regnskabsåret 2009. Kassereren gjorde endvidere opmærksom på, at man fremover ved udsendelse af tidsskriftet vil benytte CityMail og dermed forhåbentlig spare en del på portoen. Redaktør Michael Dupont oplyste, at de fleste artikelforfattere selv skaffer illustrationsmateriale til veje, og at Samfundet derfor sjældent har udgifter til sådant. Bestyrelsen foreslog uændret kontingent, hvilket blev godkendt.

Regnskab og budget blev godkendt uden bemærkninger.

Valg

På valg til bestyrelsen var Finn Andersen, Michael Dupont og Anne Dorthe Suderbo. Alle var villige til genvalg. Alle blev genvalgt.

På valg til revisorer var Tommy P. Christensen og Jens Worsøe. Begge var villige til genvalg. De blev genvalgt.

På valg til revisorsuppleant var Jørgen Mikkelsen, som også var villig til genvalg. Han blev genvalgt.

Indkomne forslag

Der var ikke indkommet nogen forslag.

Eventuelt

Ingen ønskede ordet til dette punkt.

Afslutning

Dirigenten afsluttede derpå generalforsamlingen og takkede for god ro og orden. Formanden takkede Georg Agerby for udførelsen af dirigenthvervet.

Referent: Michael Bach

Efter en kort pause fortsatte aftenen med historiker, ph.d. Martin Borks foredrag om sociale relationer blandt bønder og andet godtfolk i et sjællandsk landsogn.

Resultatopgørelse for 2008

	2008	2007
<i>Indtægter</i>		
Kontingentindbetalinger ¹	197.307	218
Tilskud til Personalthistorisk Tidsskrift	25.000	10
Salg af bøger og hefter	13.260	19
Renter	3.854	4
Portorefusion	<u>1.415</u>	<u>2</u>
<i>Indtægter i alt</i>	240.836	254
 <i>Udgifter</i>		
<u>Personalthistorisk Tidsskrift</u>		
Trykning	123.069	144
Forsendelse	76.115	52
Øvrige omkostninger	<u>1.871</u>	<u>3</u>
	201.055	99
 <u>Bøger og hefter</u>		
Trykning samt indkøb og opbevaring	1.237	24
Forsendelse og medlemsadministration	<u>0</u>	<u>2</u>
	1.237	26
 Møder og rejser	19.490	27
Administration	15.139	21
Gebyrer	2.029	2
Kontingent	<u>1.191</u>	<u>0,6</u>
	37.849	51
 <i>Udgifter i alt</i>	240.141	276
 <i>Årets driftsresultat</i>	695	-22

Balance pr. 31. december 2008

<i>Aktiver</i>	2008	2007
Likvid beholdning (inkl. hensættelser) ²	77.408	81
Tilgodehavender ³	<u>3.048</u>	<u>2</u>
<i>Aktiver i alt</i>	80.456	83
<i>Passiver</i>		
Forudbetalte kontingenter	38.168	34
Skyldige omkostninger ⁴	2.508	10
Hensættelser	70.000	70
<i>Egenkapital</i> - saldo primo 2008	-30.915	
Årets overskud	695	
Saldo ultimo	<u>-30.220</u>	<u>-31</u>
<i>Passiver i alt</i>	80.456	83

Måle, den 23. april 2009
Finn Grandt-Nielsen (sign.)

Samfundets regnskab for 2008 er revideret, hvorved er konstateret, at de i foranstående resultatopgørelse og balance angivne beløb er korrekt overført i overensstemmelse med »kassebog« og bankopgørelser.

København, den 4. maj 2009
Jens Worsøe (sign.)

København, den 18. maj 2009
Tommy P. Christensen (sign.)

Noter

- 780 betalende medlemmer.
- Girokonto 1.204, bankkonto 52.521 og opsparingskonto 23.683.
- Uafregnet bogsalg 1.215, kontingent 250, forudbetalt internet 893 og retur vedr. stand i Malmö 106 samt momsforstel 584.
- Webhotel 2.508.

Nyt fra Norden

Af Birgit Flemming Larsen

Norge

»Slekt & Data« nr. 2, 2009 har som tema *Bygdeböcker*, som er en uvurderlig kilde for enhver med norske aner. Det er vigtigt at være opmærksom på, at bøgerne som al anden litteratur bør betragtes som sekundære kilder, idet »bygdeböcker« ofte er et produkt og resultat af flere andre kilder. På Norsk Lokalhistorisk Institut findes en fin oversigt over alle »bygdeböcker« – såvel udgivne som planlagte. DIS-Norge påbegyndte for et par år siden et projekt i samarbejde med NLI »Feil og merknader i bygdeböcker« med henblik på at samle alle fejl og kommentarer på et og samme sted til gavn for både brugere og bygdeboksforfattere. (se www.dis-norge.no)

Hvad er en »Bygdebok«? »Bygdeböcker« har ifølge Johan I. Borgos følgende fire karakteristika:

1. De er geografisk afgrænsede til en kommune, som ligesom i Danmark omfatter flere sogne.
2. Som regel indeholder bøgerne oplysninger om alle familier i kommunen inden for en bestemt periode (dette kan synes at være et uopnåeligt mål).
3. Historien fortælles kronologisk.
4. Bøgerne er skrevet til den lokale befolkning.

Indholdet kan bestå af et eller flere af følgende temaer:

Bredt fortalt lokalhistorie gennem flere hundrede år.

Gårdhistorie.

Slægtshistorie.

Ovenstående er vejledende, der er mange varianter. Bøgerne er ofte rigt illustrerede.

Fremhæves skal en artikel af Ola Alsvik om udviklingen i den moderne »bygdebok«. Moderne vil sige begyndelsen af 1900-tallet. Alsvik nævner tre personer, som er »handlingens mænd« inden for den såkaldt moderne bygdeboksgenre, nemlig Oscar Albert Johnsen, Lorens Berg og Edvard Bull. Vigtig for udviklingen var også stiftelsen af Den Norske Historiske Forening, som nedsatte en komité for lokalhistorie, der senere blev til Landslaget for Lokalhistorie i 1920. De tre foregangsmænd og foreningen var skoledannende i første halvdel af 1900-tallet. Gård- og

slægtshistorien vil naturligt være den genre, der har mest interesse for personalhistorien. Denne genre har fra anden verdenskrig og frem til i dag ændret sig til at være egentlig befolkningshistorie, idet man naturligt er gået bort fra tendensen til kun at give de fornemste personer i lokalsamfundet plads i gård- og slægtshistorien.

Andre artikler omhandler bygdebokssamlinger på Nasjonalbiblioteket i Oslo, på Norsk slektsforskerforenings bibliotek og på biblioteket på Teknisk-naturvetenskapelig Universitet.

Sverige

Blandt mange fine artikler i »Diskulogen« nr. 85, 2009 sættes fokus på Charlotte Börjessons beretning om et besøg på *Deutsches Auswanderhaus* i Bremerhafen. Allerede i 1980'erne hørte jeg selv under en konference for udvandrerrarkiver og - museer i Bremerhafen om de første planer for etablering af et museum i den havneby, hvorfra 7,2 millioner udvandrede i årene 1830-1974. Museet stod færdigt i 2005, og i 2007 blev det udnævnt til årets Europæiske Museum. Den permanente udstilling giver et autentisk billede af, hvorledes en udvandring kunne gå for sig omkring 1888 på havnen og livet ombord på skibet frem til omkring 1930. Skibene fra Bremerhafen gik til USA, Canada, Australien og Argentina. Efter levendegørelsen af livet ombord på skibet, hvor man bl.a. kan lytte til personlige beretninger, kommer man til udstillingen »Ankomsten«, hvor mødet med det nye land illustreres. I en del af udstillingen, kaldet »de 7 millioners galleri«, findes et kæmpestort vægskab med små skuffer. Hver skuffe indeholder oplysninger om en udvandret person eller familie.

Det er også muligt at se film i museets biograf, f.eks. filmen om en tysk familie fra 1920, der beretter om livet i Amerika. Endelig findes der her mulighed for forskning i såvel ud- som indvandring.

Yderligere oplysning kan findes på www.dah-bremerhafen.de Et interessant og fint sted at besøge i Nordtyskland.

Anmeldelser

Niels Gustav Bardenfleth: Et hjem med klaver og tromme. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 2008. 433 sider, ill. ISBN 978-87-17-04007-6. Pris kr. 295.

»Advarsel til bogens læser! ... Man kan imidlertid med god samvittighed springe de følgende sider over og trøstigt gå videre til næste afsnit...« Sådan indleder Niels Gustav Bardenfleth et af sine kapitler i erindringsbogen »Et hjem med klaver og tromme«. Jeg er glad for, at jeg ikke fulgte opfordringen. Lige præcis det kapitel beskriver huset og matriklen på Dronningemarken 5 i Gentofte, med indbo og løsøre, som det så ud i 1940'erne. Levende beskrevet, så læseren føler sig taget ved hånden og ført gennem huset, som man var der selv. For slægtsforskeren er det som at få inventaret fra skifterne placeret i rummene og set i funktion.

Resten af bogen er lige så medrivende, levende beskrevet og interessant for udenforstående. Niels Gustav Bardenfleth beskriver sin barndom i Gentofte blandt det bedre borgerskab, men bogen er meget mere end en erindringsbog. Det er også en slægtshistorie med tråde tilbage til faderens og moderens familie; en samtidshistorie om opvæksten midt i det 20. århundrede, og en klassehistorie om et af de øvre samfundslag. Begge forældre, Hemming og Lise (Elisabeth) Bardenfleth, havde lidt blått blod i årerne og formuer fra forfædrene. Det gav ikke overdådig luksus, men et solidt fundament for at fortsætte den livsførelse med de borgerlige dyder og værdier, som begge var opdragede med. Ægteparret fik fire børn, og Niels Gustav var den yngste. Hovedparten af fortællingen fokuserer på opvæksten i nybyggerkvarteret Dronningemarken i Gentofte, blandt ligesindede, hvor forældre og børn omgås hinanden. Umiddelbart virker det som uinteressant for alle andre end nærmeste familie og venner, men nej! Bardenfleths erindringsbog er meget mere. Læsere af Benjamin Jacobsens *Midt i en klunketid* og *Glade dage i Kronprinsessegade* vil se Bardenfleths værk som en vidunderlig fortsættelse. Hvor Benjamin Jacobsen beskriver det københavnske bedsteborgerskab i 1890'erne, begynder Bardenfleth med sin

forældres fødsel i samme periode og fra samme stand. Persongalleriet er ikke mindre broget og beskrevet med en kærlighed og respekt, som får læseren til at holde af hele den Bardenflethske familie og omgangskreds. *Midt i en klunketid* beskriver borgerskabets storhed. *Et hjem med klaver og tromme* tager faldet med. Bogen begynder, hvor hele menageriet med stue- og køkkepige er på sit højeste, og slutter, da Lise Bardenfleth i 1980'erne får maden bragt fra kommunen.

Læseren følger familien med de vekslende tjenende ånder, hos slægtninge på Vemmetofte Kloster, på sommerferie, til jul, på danseskole og meget mere. Niels Gustav Bardenfleth er en eminent fortæller, som har styr på personer, begivenheder og detaljer. Bogen er opdelt i temaer, således at familiens fester får et særligt kapitel, ligesom naboer og venner i kvarteret omkring Dronningemarken. Kapitlerne skrider derefter kronologisk frem. Den opdeling fungerer virkelig godt. Bogen er ikke blot en fremadskridende fortælling, den bliver også en fortælling om, hvordan livet hos de bedre bemidlede forstadsfamilier formede sig i det 20. århundrede. Det hele er beskrevet i en morsom tone. Her er ikke tale om bekendelseslitteratur, selv om forfatteren også kortvarigt berører sørgelige emner og tragedier. Snarere er det en personlig, vedkommende og rørende erindringsbog om stærke personligheder og svundne værdier, naturligt afgrænset ved familiens byggeri og siden fraflytning af Dronningemarken 5.

Forskellige medlemmer af slægten Bardenfleth har udgivet andre erindringsbøger om familien, og man får lyst til at læse dem. Indtil jeg får taget turen til biblioteket, vil jeg anbefale alle andre denne bog. Køb, læs og nyd.

Cand.mag. Charlotte Lindhardt

Niels Barfoed: Farvel så længe! Nogle erindringer. Gyldendal 2007, 352 s. ISBN 978-87-02-06289-2. Pris 275 kr.

Niels Barfoed er født i 1931 på Frederiksberg. Læste almindelig og sammenlignende litteraturhistorie ved Københavns Universitet, hvorfra han tog sin magisterkonferens i 1956. Herefter blev Barfoed i 1959 efter studieophold i Tyskland og USA litteratur- og kronikredaktør ved Aalborg Stiftstidende.

Opholdet i Aalborg var af kortere varighed, idet Barfoed af Børge Outze hentedes til dagbladet Information i 1961. Herfra gik turen til dagbladet Politiken som kulturel medarbejder. I 1970 fulgte ansættelse ved Københavns Universitet først som amanuensis, senere som lektor ved Institut for nordisk filologi. Som kulturskribent var han endvidere tilknyttet Weekendavisen og Aktuelt. I årene 1964-1968 var han medredaktør af Vindrosen, Politikens litterære magasin. Ved siden af skribentvirksomheden i alle større danske dagblade har Barfoed gennem årene været en flittig udgiver af egne værker. Efter debut'en som lyriker i 1957 med digtsamlingen *Den tøndede dag* er kommet en lang række udgivelser – essays, noveller, debatbøger og biografier. Glemmes skal ikke disputatsen fra 1978 om Don Juan-motivet i dansk litteratur i første halvdel af 1800-tallet. Don Juan der er symbolet på den truende opløsning af samfundspyramiden.

Nu har Niels Barfoed udgivet en erindringsbog. Bogens undertitel *Nogle erindringer* er yderst passende, idet der er tale om tyve kortere eller længere erindringsessays, små og store nedslag i erindringen, som ikke nødvendigvis kommer i kronologisk rækkefølge. Erindringen hjælpes godt på vej af dagbøgerne, hvori forfatteren har nedfældet allehånde tanker om liv, familie, venner, indtryk fra rejser mm., og som der ofte refereres til i bogen. Ellers har bogen – ifølge Barfoed – helst skullet skrive sig selv, for som han forklarer: »Hvis det var nødvendigt at tage noget med tang, blev det skrottet«.

Farvel så længe er bogens hovedtitel og er ifølge Barfoed et udtryk for hans evindelige trang til at absentrere sig, inden det er for sent, eller «når rebet begynder at stramme». Således er kredse, klaner, arbejdspladser, foreninger, venner, kvinder osv blevet forladt. Det, der for andre tolkes som et svigt eller en troløshed, er for forfatteren en livsnødvendighed, ja slet og ret en overlevelsesaktion. Det første større opbrud sker i 1950; forfatteren er knap 20 år gammel og trænger til at komme bort fra familien. Han drager fra Amager til den anden ende af landet for at blive huslærer for en hotelejeres datter i Kandestederne. Her cementeres den kærlighed til hav, klitter, vind, marehalm og hede, som blev grundlagt i barndommens strandsomre

i Asserbo. Hver gang Barfoed senere i livet vender tilbage til denne natur, overfalder han af en særlig form for hjemfølelse. Den rigelige fritid på hotellet bruges til læsning af fortrinsvis klassisk litteratur. Biblioteket i Aalbæk er behjælpeligt med fremskaffelse af relevante bøger. Det er også her Barfoed stifter bekendtskab med Kim Malthe-Bruuns breve, som gør et varigt indtryk.

Senere som nygift og nybagt magister drager Barfoed til USA med status som visiting fellow ved Germanic Department på Princeton University i New Jersey. På samme universitet havde Thomas Mann under sit eksil været gæsteprofessor, og Barfoed går i gang med at studere Manns veje i USA, hvor han opholdt sig fra 1937 til 1952. Resultatet bliver en redigeret udgivelse af Manns essays om kultur og politik. Inden hjemrejsen til Danmark turer parret i bil på kryds og tværs af Amerika.

Barfoed har livet igennem været optaget af og er kommet tæt på begivenheder og mennesker i Østeuropa både under kommunismen og efter murens fald med møder med såvel Vaclav Havel, Wolf Biermann og mange andre. Ja man kan vel nærmest kalde ham specialist i tysk og østeuropæisk kultur, hvad der også tydeligt fremgår af erindringsbogen i afsnittene Prag og Det lukkede rum. For Barfoed går der en lige linie fra Kim Malthe-Bruun til de sovjetiske og østeuropæiske dissidenter. De er lavet af det samme stof og er parate til at sætte deres eget liv og sikkerhed på spil for et redde friheden ud af kløerne på et rovdyr.

Det er dramatisk at læse om et symposium i Budapest i 1985, hvor en række forfattere fra øst og vest mødes trods vanskeligheder med det ungarnske indenrigsministerium, som mildt sagt spænder ben for arrangementet, der samler omkring 150 mennesker. Her berører øst og vest hinanden, før det egentlig var muligt.

Et langt essay er helliget Salman Rushdies besøg i Danmark i 1992, hvor Barfoed som præsident for dansk PEN står som vært og programlægger for de tre dage, besøget varer. Der var afsagt fatwa over Rushdie for hans gudsbespottelige roman *De sataniske vers*. Rushdies kampagneorganisation i London havde nu fået den tanke, at han »skulle ud og vise flaget« - den religiøse dødsdoms

udstedere i Teheran skulle ikke kunne »nyde synet af en bodfærdig synder, der stikker halen mellem benene og kryber ind i det inderste hjørne af sin celle for at hentænde der til skræk og advarsel for andre blasfemikere og tempelskændere«. Barfoed blev spurgt, om dansk PEN ville være vært for et besøg af Rus-hdie, det første i udlandet efter fatwaen. Besøget blev en realitet, og beretningen om denne indsats for en forfatterkollega fortæller levende og med stor entusiasme.

Erindringsbogen er fuld af indsigt og lune og er interessant læsning. Læseren får et kig ind bag facaden på en af landets dygtige literater. Man kan kun håbe, at der kommer et opfølgende bind. Som en sidebemærkning skal det lille fikse format roses, som gør bogen behagelig at sidde med under læsningen. Med udgivelsen fejrer Niels Barfoed samtidig sit 50-års jubilæum som forfatter.

Birgit Flemming Larsen

Preben Hansen: Enghavevej, Barn og ung i København 1925-45, Gyldendal 2009. 237 s., ill. ISBN: 9788702074802. Pris: 249 kr.

Bogens titel kan antyde, at vi skal have et tidsbillede af, hvordan det var at vokse op som barn og ung i mellemkrigstiden og under besættelsen i et københavnsk arbejderkvarter. Men en egentlig historisk beskrivelse er der ikke tale om. Emnet er forfatterens egen opvækst, og han er knapt så anonym, som navnet antyder. Han er ganske vist søn af en ludfattig arbejderfamilie, men han er mønstrebryderen, som bliver student, læser på universitetet, bliver journalist og redaktør og ender i udenrigstjenesten, bl.a. som ambassadør. Han er virkelighedens pendant til Krønikens Palle From.

Men tidsbilledet er der i talrige glimt og detaljer. Vi får et levende indblik i, hvordan familien må føre en daglig kamp for at overleve økonomisk. I mange år må der betales af på de beskedne møbler, som familien etablerer sig med. Arbejdsløsheden lurer hele tiden på faderen, og det går gruelt galt, da han får en alvorlig fængselsdom for nogle ubetydelige smårapserier på en af sine arbejdspladser. Helt gribende bliver det, når vi følger den indædte og systematiske kamp for at få blot en enkelt dags tjans med snerydning. Økonomisk tryk bliver familiens

mål, og den opnår faderen først efter mange års stræben, da han får fast helårsstilling som vandværksarbejder. Det er i denne stilling, at vi ser ham på bogens forside, på cykel og med en død svane under armen – et herligt fotografi af Politikens Erik Petersen. Faderen er ikke kun blevet vandværksarbejder, han er udnævnt til »svanefar« med ansvar for pleje af svanebestanden i Søerne.

Forfatteren har en god hukommelse og et blik for livets pudsige detaljer. Vi får historien om, at Enghavevejs altaner absolut ikke er til at sidde på for at nyde solen. De er smalle og går fra et vindue i én lejlighed til et vindue i nabolejligheden i næste opgang. De er der udelukkende, fordi bygherren på denne måde kunne spare en køkkentrappe i ejendommen. Helt rifhjergsk bliver det, når forfatteren beskriver, hvordan man trakter kaffen for at spare på de dyre bønner.

Det er ikke en bog, som man flækker af grin over, men en stille humor viser sig hist og her. Det hænder, at faderen falder i og tager på værtshus med kollegerne på en lønningdag. Den sag klarer sønnen ved at op-søge værtshuset og sætte sig ved siden af faderen. Efter en sodavands tid bliver søn og far uden yderligere diskussion enige om at tage hjem. En diplomat er født. Somme tider er humoren helt ovre i hø-hø hjørnet, som da forfatteren er blevet bybud for en grossist i gummivarer. Han skal bringe de diskrete artikler ud til barbersalonerne og medbringer også vareprøver påtrykt »Til privat Forbrug. Maa ikke videresælges«. »Med et gummistempel(!)«, tilføjer forfatteren.

Sandt at sige er der også erindringer, som næppe interesserer en bredere kreds. Det kan være udmærket at huske nøjagtige navne og adresser på familiemedlemmer og navnet på den byretsafdeling og den dommer, som dømte faderen, men hvad skal vi bruge det til? I det store billede er det dog detaljer, som er til at leve med, for bogen er både velkrevet og interessant.

Erindringsbøger kan have en tendens til at blive lovligt navlebeskuende. Den fælde falder Preben Hansen ikke i. Naturligvis kan han ikke lade være med at nævne, når han bliver nr. et i klassen, og når han får ros for sin rolle i gymnasiets skolekomedie. Men æren for hans fremgang i livet tager han ikke selv. Den tilhører forældrene og den social-

demokratiske arbejderbevægelse. Forældrene omfatter han gennem hele bogen med kærlighed og dyb respekt. Når hans uddannelse gør, at han uforvarende kommer til at sætte skel mellem sig selv og forældrene, så bliver han flov. Det er ikke forældrene, som er dumme. Det er ham selv, der ikke er tilstrækkeligt hensynsfuld. Det er forældrenes afsavn mere end hans egen indsats, som har æren for, at han bryder den sociale arv: »Det egentlige udbytte af deres indsats har jeg høstet«. Så enkelt kan det udtrykkes.

Den socialdemokratiske bevægelse får også sit. Den er familiens holdepunkt gennem livet, og den holder forfatteren fast ved. Visionen er intakt, og nutidens socialdemokrati får en stærk påmindelse om, hvad den indeholder. Lad forfatteren få det sidste ord: »For mig står det ægte Socialdemokrati først og fremmest som et fællesskab, der betingelsesløst forsvare de svage i samfundet, lægger fornuftsbestemte bånd på de økonomiske kræfters frie spil, beskatter bemidlede stærkere end ubemidlede, sikrer alles lige adgang til uddannelse og praktiserer en tolerance, der er højt hævet over racistiske, fremmedfjendske og religionsbundne fordomme.«

Jan Tuxen, projektkoordinator

Sven Ove Gade: Elefanten. En biografi om Flemming Juncker. Gyldendal 2007. 438 s. ISBN: 9788702039191. Pris 349 kr.

Den tidligere chefredaktør for Ekstra Bladet, Sven Ove Gade, som har skrevet en række biografier om kendte danskere, senest om Frode Jakobsen, har begået denne bog om Flemming Juncker - denne, både i overført og bogstavelig forstand, store mand i den danske modstandskamp og ikke mindst inden for dansk land- og skovbrug.

Det er historien om Flemming Juncker, fra han blev født i 1904 til hans død i 2002, 98 år gammel. Det er en stor opgave, Gade har kastet sig ud i. Han vil på de godt 400 sider forsøge at indkredse »en mand, som helt var sin egen i den danske andegård i 1900-tallet. En ægte entreprenør og polyhistor, der sjældent veg tilbage fra nogen udfordring. Et menneske, der var bundet til fortiden og fortidens idealer, men samtidig et menneske, for hvem det var en livsbetingelse at eksperimentere, stille kritiske spørgsmål og finde nye veje« (s.

13). Og man må sige, at det langt hen ad vejen lykkedes.

Juncker havde i sit lange liv mange jern i ilden, men især tre perioder eller arbejdsområder stikker ud: Krisen i 1930'erne med oprettelsen og driften af Junckers Savværk i Køge, hans deltagelse i modstandskampen under besættelsen og modernisering af dansk landbrug i efterkrigstiden.

Han var vedholdende, uortodoks, iderig og kampberedt i alle sine gøremål, hvilket på godt og ondt blev afgørende for udfaldet af hans liv. Når han fik en idé, blev den efter bedste evne gennemført uanset hvad andre mente eller gjorde. Han kunne ikke gøre tingene halvt, hvilket afstedkom projekter som fornuftmæssigt ville have haft bedst af at blive i skuffen, men hans entreprenør-gen lod sig ikke styre, hverken af ham selv eller andre. Som han selv udtrykte det: »Konfrontation er min naturlige tilstand« (s. 393).

I 1929 var unge Juncker blevet forstkandidat, og allerede i 1931 tog han første skridt som iværksætter, da han på havnen i Køge oprettede et savværk, der skulle producere sveler til DSB. Men snart efter optog Juncker produktionen af gulvbrædder og siden parketgulve på Junckers Savværk. På grund af krisen havde danske skovejere problemer med at afsætte deres bøgetræ, men Juncker kunne med en ny teknik tørre og udskære en stor del af affaldstræet til gulvbelægning. Men produktionen krævede stedse nye investeringer, hvorfor udbyttet de første mange år var magert. Hertil kom Junckers manglende økonomiske sans, som i flere omgange kastede ham ud i svære konflikter med savværkets aktionærer, indtil han midt i 1970'erne efter flere tabte retssager måtte forlade savværket. Selv har Juncker betegnet savværket som sit »store ungdomsfejltrin« (s. 32), men hans indsats i dansk savværksdrift og celluloseproduktion kan næppe undervurderes.

Besættelsestiden, som denne anmelder har mere styr på end 1900-tallets industri- og landbrugshistorie, blev en væsentlig tid for Juncker. Under dæknævnet »Elefanten« fungerede han i Jylland, dels som nedkastningsleder og dels om organisator af modstandsbevægelsen i hele Jylland, herunder oprettelse af den regionale modstandshær.

Samarbejdet med SOE-lederen Flemming B. Muus blev særdeles anstrengt. De kendte

hinanden fra tidligere og et personligt modsætningsforhold afstedkom mange klageskrivelser fra begge sider. I dette spil har Gade helt tydeligt valgt Junckers side.

Det lykkedes Juncker at etablere et veludbygget net af modtagegrupper over hele Jylland. Først med den unge Holger Danskemand Chr. U. Hansen som næstkommanderende og siden med Anton Toldstrup. I marts 1944 blev oberstløjtnant Vagn Bennike knyttet til arbejdet, og da Juncker måneden efter stærkt eftersøgt rejste til London, faldt det i Bennikes og Toldstrups lod at fortsætte arbejdet. Men det samarbejde blev stort set non-eksisterende på grund af en meget uklar kompetencefordeling – til stor skade for modstandsarbejdet i Jylland. Noget som Juncker senere påtog sig sin del af skylden for.

I London blev Juncker knyttet til den danske SOE-sektion, hvor han snart blev leder af nedkastningsoperationerne i Danmark. Som højt placerede udlændinge i SOE-staben fik Juncker sammen med vennen Svend Truelssen en betydelig indflydelse på SOEs og de allieredes holdning over for Danmark.

Under opholdet i London fik Juncker en vis berøring med den konservative politiker, Christmas Møller, som skuffet over at være blevet kørt ud på et sidespor, udviklede sig til en bitter mand. Netop Christmas Møllers bitterhed og koleriske gemyt var Juncker så meget imod, at forbindelsen aldrig blev tæt. Gade går så vidt at udnævne Muus og Christmas Møller til Junckers største aversioner. Ved befrielsen vendte Juncker hjem, med ny kone – nr. 2 i rækken, til herregården Overgård, og en ny epoke begyndte i hans liv.

Gades fremstilling af Junckers indsats under besættelsen, dels i Jylland og dels i England, rummer for de velbevandrede inden for besættelseslitteraturen ikke meget nyt. Den forholder sig loyalt til den gængse litteratur, herunder Junckers egne erindringer, men inddrager dog enkelte nye kilder.

Juncker var landmandssøn, og det var som foregangsmand inden for landbruget med mekanisering og rationalisering, at han fik sin største betydning. Herregården Overgård ved Mariager fjord, som han ejede fra 1938 til 1981, blev brugt som et kæmpe laboratorium, hvor nyeste teknologi, nye dyrkningsformer, inddæmning af ny landbrugs-

jord blev afprøvet. Ofte med gode resultater, men han var oppe imod en traditionelt tænkende konservativ »landbrugsmafia«, som nok anerkendte Junckers mange initiativer men var mere end skeptiske med at tage hans mange nye tiltag til sig.

Mange kapitler i bogen handler indgående om Junckers indsats på mange fronter inden for landbrugsdrift. En af Junckers kongstanker var, at jordbunden var altafgørende, hvorfor brugen af kunstgødning var en absolut nødvendighed. Gade skriver: »Med Juncker som den drivende kraft skete der en revolution i brugen af kunstgødning i dansk landbrug« (s. 207).

Men også Overgård måtte Juncker forlade. Dårlig høst i 1970'erne, store investeringer, elendig økonomisk styring og sammenblanding af godsets og savværkets økonomi gav dødsstødet. I 1981 blev Overgård sat til salg, og i 1984 flyttede Juncker sammen med sin 6. kone, Jutta Graae, til godset Trudsholm. Overgård blev solgt til finansmanden Alex Brask Thomsen.

På mange områder var Juncker nytænkende, men på enkelte punkter var han konservativ, bl.a. i forbindelse med miljødebatten. Da diskussionerne om industriens og landbrugets ødelæggende indvirkning på miljøet begyndte i 1970'erne, var Juncker helt afvisende over for fænomenet. Både hans dyrkningsmåder på Overgård og savværks- og celluloseproduktion i Køge var under angreb. Angreb som Juncker fandt helt forskruede og uden realitetssans. Også den økologiske bølge var Juncker imod. Med sit positive syn på kvælstofgødningens velsignelser måtte Juncker næsten nødvendigvis forblive kritisk over for det økologiske landbrug.

Der hersker på intet tidspunkt tvivl om Gades sympati for Flemming Juncker. Gennem hele bogen fremlægges Junckers iværksætterånd, hans hovmod og vedholdenhed, men også alle hans fejl og mangler – og de var mange! Menneket Flemming Juncker var dominerende, krævende og stærkt menneskeforbrugende. Både overfor arbejdsrelationer, venner og måske ikke mindst over for kvinderne. Han var gift 6 gange, men kvinderne i hans liv får ikke den store indvirkning på Gades bog. Det er hovedsagelig Junckers arbejdsmæssige indsats, der er Gades fokus.

Fremstillingen er velstruktureret og fortalt med en stor fortælleglæde, og udmærker sig ved at indeholde et fyldigt personregister.

Peter Birkelund

Rasmus Glenthøj: På fædrelandets alter. National identitet og patriotisme hos det danske borgerskab 1807-1814. Museum Tusulanums forlag, København, 2007. 195. s., ill. ISBN 13: 98787 6350450 8. Pris 198 kr.

Den franske revolutions og Napoleonskrigenes rolle som katalysator for udviklingen af nationalitetsfølelsen og en borgerlig offentlighed i Europa er et emne, som i de senere år har tiltrukket sig en meget betydelig opmærksomhed. I en dansk optik kan der peges på professor Ole Feldbæks værk om *Dansk Identitetshistorie* (1991-92), hvor netop denne periode behandles i bind 1 og 2. Et væsentligt aspekt er, hvilke konsekvenser krigen med England, herunder især slaget på Rheden i 1801 og Københavns bombardement i 1807, fik for udviklingen af en national identitet set i en sammenhæng med den udvikling, der var foregået siden Indfødsretsloven og den gryende dansk-tyske modsætning i 1700-tallets sidste fjerdedel.

Rasmus Glenthøjs arbejde har sin baggrund i et universitetsspeciale hos professor Feldbæk og sigter mod at analysere den nationale identitet, således som den udviklede sig i et tidsrum, som karakteriseredes ved overgangen fra en helstatsbaseret patriotisme, hvor der var plads til både danskere, nordmænd og holstenere, til en ren dansk nationalitet, som kun levede plads til danskere, og som blev nået efter krigen i 1864. Gennem afdækning af begreber som nationalitetsbegrebet, »borgerskabets selvforståelse«, den nationale identitets udtryksformer og modidentiteten (overfor englændere og – i et længere perspektiv – tyskere) bliver udviklingen af den nationale identitet i dette tidsrum udmærket beskrevet på grundlag af en solid udnyttelse af et omfattende og samtidigt kildemateriale.

Et vigtigt aspekt er, hvad Rasmus Glenthøj forstår ved »borgerskab«; begrebet kan forklares som en bybo, som medlem af en stand – eller som (stats)borger i et land, men først ret sent i bogen (s. 64f.) drøfter Rasmus Glenthøj disse afvejninger og lægger sig vel

nærmest op af en opfattelse af borgeren som statsborger. Men nu var Danmark i denne periode et stændersamfund, og da den personkreds, som Rasmus Glenthøj analyserer, så vidt det kan ses, kom fra byerne, kunne man spørge, om (by)borgerskabets selvforståelse af at være nationalt bevidste danske borgere var dækkende for hele befolkningen i kongeriget Danmark. En inddragelse af de overvejelser, som T.C.W. Blanning gjorde sig i »The Culture of Power and the Power of Culture« fra 2001 om denne vinkel – uagtet at den omhandler udviklingen op til 1789 – kunne måske have relativiseret dette aspekt.

Dette skal imidlertid ikke forklejne, at der er tale om et velset bidrag til belysning af udviklingen af en national identitet og en borgerlig offentlighed i Danmark omkring det forrige århundredeskifte. Sammen med Juliane Engelhardts arbejder om de patriotiske bevægelser i Helstaten i samme tidsrum lægger Rasmus Glenthøjs arbejde sig i god forlængelse af de relevante bidrag i *Dansk Identitetshistorie* bind 1 og 2.

Peter Hertel Rasmussen, Ministerråd, cand.mag.

Grut Hansen Efterkommerne, Stamtavle over Etatsraad A.N.Hansen & Emma Eliza Grut's Efterkommere. Samlet og udarbejdet af Hans Konow, 3. udvidede udgave ved Foreningen Grut-Hansen-Efterkommerne, 2007, 530 sider, indb. ISBN 87-87831-69. Pris 300 kr.

Da Hans Konow var blevet gift med en af A.N. Hansens efterkommere, fik han at vide, at »det er ikke en familie – det er en myretue, du er kommet ind i«. Som den flittige personalhistoriker, han var – Hans Konow var i flere år medlem af bestyrelsen for Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie – gik han i gang med at udarbejde, ikke en stamtavle, men en fuldstændig efterslægtstavle over A.N. Hansens efterkommere. Det var i 1947, men myretuer vokser, så i 1970 udgav Konow 2. udgave, en nydelig bog i lille format på 300 sider. Her blev der holdt mandtal over slægtens godt 600 medlemmer. Myretuen har imidlertid udviklet sig yderligere, så nu foreligger 3. udgave, et stateligt værk på 530 sider i stort format, og det opregner hele 1.238 efterkommere med fyldige oplysninger om ægtefæller og livsforløb. I forordet bliver 7 familiemedlemmer takket for deres store

indsats, men man gætter næppe forkert, hvis man tillægger forordets underskriver, Hans Jørgen Knudtzon, en meget stor del af æren for denne vægtige og vigtige bog.

Umiddelbart kunne man synes, at en stamtafle over efterkommerne efter en Andreas Nicolaj Hansen født 1798, død 1873, måske ikke påkalder sig den helt store opmærksomhed, men det ville være en aldeles forkert opfattelse. Etatsråd Hansens efterkommere var ikke blot fremtrædende personer, men for en stor dels vedkommende også fremragende personer; slægten er ikke helt uden grund kaldt »de adelige Hansener«. Som eksempler på medlemmer af slægten kan nævnes Karen Blixen, Piet Hein, frihedskæmperen Kim Malthe-Bruun, henrettet af tyskerne i april 1945, Aage Westenholz der elektrificerede Bangkoks sporveje (tre år før det skete i København), og som oprettede og bekostede et rekylgeværkorps på 150 mand, samt hans søster Mary, der i 1909 (altså før kvinder fik valgret) sneget sig ind i Folketinget, besteg talerstolen, greb formandens klokke og holdt en dundertale til ministrene.

Familien spøger selv med, at der snart ikke mere er nogen af dem, der bærer navnet Hansen, og det er da rigtigt, at mange andre slægtsnavne optræder i bogen: Berner, Bernhoft, Dinesen, Grøn, Reenberg, Reichhardt, Reventlow og Zobel for blot at nævne nogle enkelte. Men det vrimler sandelig også med mere almindelige navne som Andersen, Christiansen, Jensen, Petersen – og da også Hansen. Der er derfor ikke tvivl om, at ganske mange slægtsforskere vil kunne finde relevante oplysninger blandt bogens 1.238 biografier. Det skal tilføjes, at også denne udgave afsluttes med hele 46 anetavler for indgiftede personer, hver anetavle rækker tre generationer tilbage i tiden.

Bogen er som tidligere udgaver indledt af nogle kapitler om stamfaderen og hans ægtefælles slægtsbaggrund, om A.N. Hansens virke (han var grosserer, grundlægger af handelshuset A.N. Hansen og ejer af forskellige herregårde), om hans sønner samt nogle nye afsnit om »A.N. Hansen - virksomheden - personen« og om palæet i København (nabo til den russiske kirke i Bredgade) og familiens landsted Øregård i Hellerup. Endelig er der nogle morsomme referater af et par store familiesammenkomster (en enkelt af dem

samlede ca. 400 personer) samt et fyldigt engelsk summary af disse kapitler.

Derefter kommer det egentlige stamtafle-afsnit, hvor generationerne er klart og typografisk overskueligt opstillet. Det er nemt at finde frem og tilbage mellem de forskellige generationer. Ved hver person er angivet stamrækken tilbage til A.N. Hansen, det er et system jeg aldrig har set før, men det fungerer fint, og man løber ikke let sur i personerne. Endelig er der selvsagt et fortrinligt navneregister.

Bogen har selvfølgelig en helt elementær slægtshistorisk interesse, men i kraft af dens omfang vil den også kunne bruges til undersøgelser af mere demografisk og socialhistorisk art: antal børn, levealder, ægteskabsalder, ægteskabsmønster, geografisk og social mobilitet og meget andet. Slægtens medlemmer har gjort sig gældende i snart sagt alle dele af det danske samfund: godsejere, finansmænd, militære, akademikere, kunstnere og meget andet. I blot en enkelt gren af slægten kan man opregne ikke mindre end 5 forfattere, 5 musikere, 2 designere og 1 keramikere; det kunne godt give anledning til overvejelser over eventuelle arveanlægs stabilitet.

Slægtens 7. generation tæller foreløbig 470 personer, men kan meget vel blive endnu større. Der er altså livskraft i myretuen, og om 30 til 40 år kan der let være behov for en fjerde udgave af Hansens efterkommere.

Knud Prange

Kraks Blå Bog 2009-2010. 8.127 biografier over nulevende danske, færøske og grønlandske kvinder og mænd. Gads Forlag, 2009, 1547 s. ISBN 8712044385. Pris 1.695 kr.

Med *Kraks Blå Bog 2009-2010* markeres 100-årsjubiliæet for dette nyttige, ja nærmest uundværlige værk, som blev grundlagt af dr. Ove Krak med *Tre Tusinde nulevende danske Mænd og Kvinders Levnedsløb indtil Aar 1910*. Allerede forskellen mellem de to titler signalerer en del om værkets udvikling gennem de mange år: Antallet af personer er vokset betydeligt, Færøerne og Grønland er kommet med, og kvinderne er rykket frem, bl.a. markeret ved, at de nu nævnes før mændene (det skete dog først i 2008, da Gads Forlag havde overtaget udgivelsen) Det er redaktionen me-

get om at gøre, at man får at vide, at den har lyttet til den ofte fremførte kritik af, at kvinderne ikke hidtil har været repræsenteret i det omfang, man kunne forvente efter deres samfundsmæssige placering. I pressemeddelelsen til jubilæumsudgaven hedder det derfor indledningsvis: »Aldrig har kvinderne stået stærkere. Mere end hver tredje nyoptagne i årets Blå Bog er kvinde.«, men det tilføjes retfærdigvis, at mændene stadig er i overtal. Et samlet overblik over de nyoptagne findes på www.gads-forlag.dk/bb_pressemeddelelse.aspx, som også indeholder mange andre interessante oplysninger om værket. Antallet af biograferede kvinder lå længe på 4-5 procent, men kom i forrige udgave op på 14 procent, og afspejler således efterhånden også på dette punkt de ændringer, der er sket, siden Blå Bog begyndte at udkomme.

Jubilæumsudgaven udmærker sig frem for en almindelig årgang dels derved, at den indeholder to artikler om Blå Bogs historie og dels ved et totalregister over 19.874 personer, der er biograferet i Kraks Blå Bog 1910-2008/2009. Dette register er i sig selv et fantastisk nyttigt opslagsværk med angivelse af ikke blot de biograferedes dødsår, men også af årgang med sidste fuldstændige biografi, også i de tilfælde, hvor vedkommende redaktionelt var reduceret til en minibiografi. Herom mere nedenfor.

De to artikler, der indleder jubilæumsudgaven, er Hans Hertel: *Snobbernes Bog?* og Knud J.V. Jespersen: *Kraks Blå Bog - fra vugge til dato*. De er trykt på bedre papir, flot illustreret og forsynet med et titelblad: *Festskrift i anledning af 100 år med Kraks Blå Bog*. Man må derfor regne med, at de også foreligger som særtryk. Professor Hans Hertel causerer på seks sider veloplagt om balancegangen mellem opslagsværk og statusbørs. Han fortæller om, hvorledes alle varianter af selvoptaget og selvbedrag passerer revy, blandt andet om den lille mand, der noterer hver eneste bestyrelsespost i grundejerforeningen, og om de forhenværende studentoprørere, der efter deres titel husker at anbringe et R for at gøre opmærksom på, at de er blevet Riddere af Dannebrog. Biografierne i Blå Bog er forfattet af de biograferede selv, og Hans Hertel harcelerer over, at både for lidt og for meget spolerer ideen. »syv linjer er køket og ubrugeligt. Tre spalter er prætentivt

og uoverskueligt«. Det kan oplyses, at hans egen biografi fylder en spalte.

Professor Knud J.V. Jespersen giver i sin 40 sider lange *Kraks Blå Bog - fra vugge til dato* et samlet overblik over bogens udvikling, sat ind i en samtidshistorisk ramme. Grundlæggeren dr. Ove Krak var uddannet som læge, men valgte efter nogle års praksis i 1903 at gå ind i faderen etatsråd og stadskonduktør Thorvald Kraks (oprindelig Krack) forlagsvirksomhed og overtog udgivelsen af Københavns Vejviser. Det gav ham et enestående kendskab til byens virksomheder og indbyggere og gjorde ham til en kendt skikkelse i det højere borgerskab. Forbilledet for den nye håndbog var den engelske håndbog *Who's Who*, som var udkommet siden 1849. Formålet var ud fra meristokratiske (!) principper at tegne omridset af en elite uden hensyn til fødsel, rang og stand. Kraks værk blev, med Knud J.V. Jespersens formulering: »et håndgribeligt udtryk for det fundamentale eliteskift, som fandt sted i begyndelsen af 1900-tallet, hvor den gamle standspyramide, som i århundreder havde domineret det danske samfund, styrtede endeligt i grus og erstattedes af det, man kunne kalde en plural elitestruktur baseret på den enkelte borgers personlige indsats og egne fortjenester«. Den blev således et moderne modstykke til *Danmarks Adels Aarbog*, hvor fødslen er eneafgørende for optagelsen. Første årgang omfattede som nævnt 3000 personer, ved hvis udvælgelse redaktionen var blevet understøttet af »kyndige Mænd fra forskellige Kredse«. Dette er senere udbygget til et landsomfattende konsulentnet bestående af 30-40 (diskrete) mænd og kvinder fra alle samfundskredse, som fortsat fungerer. Mange har nok spurgt sig selv om, hvordan udvælgelsen fandt sted, men her er altså forklaringen, som på sin vis fordeler ansvaret for, hvem der er med, og ikke mindst hvem, der ikke er med! Usikkerheden omkring optagelsesbetingelserne gjorde, at man allerede i 1911 udgaven slettede nogle af de optagne. Blandt disse var geheimerådinde Emma Hørup. Ironisk nok har det senere vist sig, at samme dame, der var viceskoleinspektør og enke efter politikeren, redaktør Viggo Hørup, i 2001 blev fundet værdig til at blive optaget i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, hvor hendes biografi slutter med ordene »Titlen som geheime-

rådinde, som hun havde ret til at bære som enke efter en minister, der var død i embedet, benyttede hun ikke«.

En særlig grundig omtale er viet besættelsestiden, og med god ret, da der er tale om en sand gyser, hvor redaktionen blev udsat for slet skjulte trusler og krav om optagelse af fremtrædende nazister, men ingen af dem kom med. Der var tale om en sand hetz, og man frygtede et krav om, at alle jøder skulle slettes. Redaktionen, ledet af direktør C. Brosted, modstod presset og valgte meget klogt efter udsendelsen af 1943 udgaven at stoppe udgivelsen »paa Grund af tekniske Vanskeligheder«. Efter befrielsen var det klart, at en del personer måtte slettes, men det store spørgsmål var, hvorledes udvælgelsen skulle finde sted. Atter handlede man klogt og udsatte udgivelsen af næste årgang til 1946, hvor en del retssager var afklarede. Resultatet af de seriøse overvejelser, som omfattede en gruppe på 164 personer af såkaldt »blakede«, resulterede i, at 100 personer blev slettet, medens 64 fik lov fortsat at figurere i bogen. I alt blev der i denne udgave i forhold til 1943 udgaven udskiftet 12 procent, da der jo også skulle skaffes plads til fremtrædende modstandsfolk m.v. Disse forhold omtales af Knud J.V. Jespersen som nok den mest omfattende ændring i bogens historie. Under normale tider vil man kun blive levet, når der er faldet dom for en alvorlig lovovertrædelse. Dette gennemførtes hidtil konsekvent, men i de seneste udgaver har man undertiden taget hensyn til, at vedkommende stadig »havde almen interesse«, således er Farums tidligere borgmester Peter Brixtofte stadig med i jubilæumsudgaven. Knud J.V. Jespersens artikel følger Blå Bog helt til dørs blandt andet med opgørelser over de optagnes samfundsmæssige placering, bopæl (Provins-København) og køn. Sammenfattende giver artiklen et nuanceret indblik i Blå Bogs historie, udvikling og status – når man har læst den, ser man værket med nye øjne og en større forståelse af helheden. 1695 kroner er mange penge, men de to artikler samt registeret over de biograferede 1910-2008/09 og naturligvis også de mange ajourførte og nytilkomne biografier burde give jubilæumsudgaven en selvfølgelig plads hos alle, som har brug for et gedigent up-to-date opslagsværk.

Til slut nogle få ord om de reducerede bio-

grafier. Både Hans Hertel og Knud J.V. Jespersen beklager dem, idet førstnævnte fremhæver, at det forringer bogens kvalitet som opslagsværk, at man skal have mange årgange stående, og Knud J.V. Jespersen skriver om de blandede følelser blandt de biograferede, som »med en vis ret kunne opfatte denne delvise sletning som et forvarsel om tilstundende død og evig glemsel«. Som det fremgik af en artikel i Personalhistorisk Tidsskrift 2008:2, fandt der i årgang 2002/03 og følgende årgange en større udrensning sted blandt ældre biograferede (ofte uretfærdigt og tilsyneladende temmelig vilkårligt), idet mange hundrede biografier blev reduceret til kun at omfatte navn, ordener og titel. Heldigvis er denne uheldige praksis nu reduceret til et minimum, men ofrene for massakren præger dog stadig den nye udgave, hvor man endnu kan støde på flere hundrede af disse personalhistorisk ubrugelige minibiografier. Problemet løser jo dog sig selv af naturlige årsager, hvis antallet ikke forøges fremover. Men nu, hvor et nyt forlag har overtaget redaktionen, var det måske ikke helt så vanskeligt at erkende fejlen og lade nogle genopstå i det mindste med kortere biografier, således som de findes f. eks. ved ambassadør Eigil Jørgensen.

Den omtalte artikel i Personalhistorisk Tidsskrift 2008:2 er tilsyneladende redaktionen ubekendt. Det er forståeligt, at man ikke reagerer på kritikken, men ikke, at man ignorerer påvisningen af en direkte fejl. Redaktøren af Dansk Biografisk Leksikon 3. udg., Sv. Cedergreen Bech, lagde stor vægt på nøjagtigheden i biografiske opslagsværker og godtog derfor bl.a. ikke uden videre kontrol oplysningerne om dødsdatoer i Blå Bog, idet disse undertiden er datoen for annoncens indrykning i aviserne og ikke dødsdatoen. Det må betragtes som skæbnens ironi, at netop Sv. Cedergreen Bech trods dødsannoncer og fyldige nekrologer i aviser og tidsskrifter stadig findes optaget i Blå Bog 2009-2010, skønt han afgik ved døden 13. april 2007.

Hans H. Worsøe

PUBLIKATIONER OG PRISLISTE

Titel	Udgivet	Pris	Medlemspris
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 2007-2008</i> Pris pr. årgang		250	225
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 2005-2006</i> Pris pr. årgang		225	200
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 2004:2 (jubilæumsbogen)</i>		225	150
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 2004:1-2</i> (forårsnummeret og jubilæumsbogen)		300	200
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 1994-2003</i> Pris pr. årgang		200	175
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 1983-1993</i> Pris pr. årgang eller hæfte		75/50	50/25
<i>Personalhistorisk Tidsskrift 1983-1994</i> Samlet pris for alle 12 årgange NB: Enkelte hæfter er desværre udsolgt		300	150
<i>Tusindvis af navne. Register 1880-1965. 3 bind</i> (med cd-rom). Ved Poul Steen og Arne Julin NB: Cd-rom indeholder register 1880-2000	2001	500	250
<i>110 års indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1880-1990</i> (med diskette). Ved Poul Steen	1992	150	100
<i>Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1991-2000</i> . Ved Hans H. Worsøe	2001	50	25
<i>mig & MINE. Slægtsforskning for børn</i> . Af Charlotte S.H. Jensen	2002	100	100
<i>Borger og bybefolkning</i> . Af Ole Degn	2001	180	120
<i>Datasupplement til Dansk Biografisk Leksikon 1984-1995</i> . Af Sv. Cedergreen Bech	1996	35	25
<i>Fortegnelse over dansk slægtslitteratur 1973-1979</i> . Af Dorte Gissel	1982	100	60
<i>Latinskolens religionslærere 1853-1903</i> . Af Erik Nørr	1981	50	30
<i>Tilføjelse og rettelser til Danske Sagførere</i> . Af Finn H. Blædel	1979	50	30
<i>Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977</i> . Af Ejvind Slottved	1978	100	75

Alle priser er inkl. moms. Ved forsendelse beregnes porto.

Indmeldelse

Årskontingentet for 2009 er 250 kr. for medlemmer med postadresse i Danmark
 Årskontingentet for 2009 er 280 kr. for medlemmer med postadresse i øvrige Europa
 Årskontingentet for 2009 er 325 kr. for medlemmer med postadresse i øvrige udland
 For årskontingentet modtager medlemmerne *Personalhistorisk Tidsskrift*

Bestilling

Bøger og hæfter kan bestilles hos:
 Birgit Flemming Larsen
 Klostermarken 13
 9000 Aalborg

Bøger og hæfter kan også bestilles via Samfundets hjemmeside www.genealogi.dk

Anmeldelser:

Niels Gustav Bardenfleth: Et hjem med klaver og tromme (<i>Charlotte Lindhardt</i>)	247
Niels Barfoed: Farvel så længe! Nogle erindringer (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	247
Preben Hansen: Enghavevej, Barn og ung i København 1925-45 (<i>Jan Tuxen</i>)	249
Sven Ove Gade: Elefanten. En biografi om Flemming Juncker (<i>Peter Birkelund</i>)	250
Rasmus Glenthøj: På fædrelandets alter. National identitet og patriotisme hos det danske borgerskab 1807-1814 (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	252
Grut Hansen Efterkommerne, Stamtavle over Etatsraad A.N.Hansen & Emma Eliza Grut's Efterkommere. Samlet og udarbejdet af Hans Konow (<i>Knud Prange</i>) .	252
Kraks Blå Bog 2009-2010 (<i>Hans H. Worsøe</i>)	253

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsens medlemmer:

Formand: Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg
Næstformand og sekretær: Michael Bach, Rolfsvej 14, 3.tv., 2000 Frederiksberg
Kasserer: Finn Grandt-Nielsen, Stavrevej 27, Måle, 5300 Kerteminde
Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV
Michael Dupont, Stenager 216, st. th., 2600 Glostrup
Charlotte S.H. Jensen, Statholdervej 5, 3.tv., 2400 København NV
Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj
Poul Steen, Strandvejen 296A, 2930 Klampenborg
Anne Dorthe Suderbo, Lille Strandvej 12B, 2.th., 2900 Hellerup
Peter Wodskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj
Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34A, 6200 Aabenraa

Skriftudvalgets medlemmer:

Redaktør: Michael Dupont, Stenager 216, st. th., 2600 Glostrup
Anmelderredaktør: Sanja Storm Tuxen, Stenager 216, st. th., 2600 Glostrup

Webmaster for www.genealogi.dk

Charlotte S.H. Jensen, Statholdervej 5, 3.tv., 2400 København NV

Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til formand Birgit Flemming Larsen

E-mail: birgit_f_larsen@hotmail.com

Manuskripter sendes til:

Redaktør: Michael Dupont, Stenager 216, st. th., 2600 Glostrup

E-mail: duponttuxen@gmail.com

Personalhistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie siden 1880

Redigeret af Michael Dupont (redaktør), Anne Dorthe Suderbo og Sanja Storm Tuxen (anmelderredaktør)

© 2009 by forfatterne og Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Udgivet med støtte fra Alfred Good's Fond

Sats og tryk: Tarm Bogtryk a/s

ISSN 0300-3655